

А. Белић: Вукова борба за народни и књижевни језик.

ЦЕНА 71 ДИНАР

А. БЕЛИЋ

ВУКОВА БОРБА

ЗА НАРОДНИ
И КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

РАСПРАВЕ
И ПРЕДАВАЊА

ПРОСВЕТА-БЕОГРАД

А. БЕЛИЋ

ВУКОВА БОРБА

ЗА

НАРОДНИ И КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

РАСПРАВЕ И ПРЕДАВАЊА

ПРОСВЕТА
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1948

ПРЕДГОВОР

И данас још нису застарели погледи Караџићеви о књижевном језику и о односу народног језика према њему. Зато сам сматрао да неће бити на одмет савременом читаоцу да на једном месту нађе моје расправе и јавна предавања о томе предмету. Тако је и постао овај зборник.

Као први чланак у њ су ушла моја предавања о књижевној борби Вуковој одржана на Коларчевом универзитету и објављена у Библиотеци Коларчевог универзитета књ. 11 (Београд, 1935); као други чланак наштампана је моја расправа о Вуковим погледима на књижевни и народни језик објављена у Гласу Српске академије наука LXXXII (стр. 101—242, 1910, Београд); као трећи — моја студија о Добровском и нашем књижевном језику која је изашла у Нашем језику књ. VI (св. 1—2, 1937, Београд) под називом „Вук Караџић и наш народни језик“; као четврти — предавање о Вукову преводу Новог завјета одржано на Коларчеву универзитету 1947 г., а досада ненаштампано; као пети — о Даничићеву учешћу у Вуковој победи 1847, опет предавање на Коларчеву универзитету одржано 1947 г., а досада ненаштампано.

Како сваки од ових прилога претставља засебну целину чији је карактер сачуван у овом зборнику, — извесна понављања, на жалост, нису могла бити уклоњена.

20.IX.1947
Београд.

А. Б.

1.

ВУКОВА БОРБА

То је била готово стихиска борба. Истина је да је требало много снаге да се она извојује; али је требало још више — мудрости. Често се замера Караџићу на многом којечему за време те борбе; али се заборавља да је и у тој борби — као и у свакој другој — поред добре „стратегије“ морало бити и добре „тактике“. Морало се знати шта се хоће и морали су бити употребљени начини да се до тога дође; поред истинитости и тачности основних начела саме те реформе, поред духовне снаге и духовне истрајности, — и вештина да се и у нашем друштву и другде у свету покрену оне полуге које ће нас приближити победи. Истина је да ратно лукавство неће никад наћи места међу првим врлинама, али има ли које победе, и најкорисније и најхуманије, без њега. Њега је морало бити да се и Караџићева победа спреми и осигура.

Време Караџићеве реформе и Караџићева рада пада у епоху када је наше друштво у Војводини имало одређене погледе на питања која су њима покретана. Зато је она и била тако мучна, јер је изазивала снажан отпор, отпор за који је снага црпена у традицијама ранијих времена, у уверењима која су и поред све своје неоснованости имала праву моралну снагу дубоко укоренење вере, у приликама у Војводини, и националним и културним, које су претходиле XIX веку и Вуковој епоси. Зато та реформа и има нарочит значај. Она претставља борбу нових начела, слободних од

сваког традиционализма, која је Караџић проповедао, са оним погледима који су се образовали у неслободној Војводини XVIII века и који су били у пуној зависности од тешких прилика у којима се налазила просвета и култура у њој. Али било би погрешно мислити, као што се каткада чини, да је то борба Србије са Војводином. Напротив, помагачи Вукови били су баш Војвођани. Али носилац те реформе, без обзира на то ко му је био учитељ и духовни вођа, могао је бити само непосредни претставник политичког и културног ослобођења нашег народа почетком XIX века. Он је морао из другог краја, са другим, револуционарним менталитетом доћи у Војводину. Није, дакле, случајно што је њен главни протагониста био из Карађорђево Србије.

Била су посредни два уверења. С једне стране, уверење одговорних људи за судбину нашег народа у Војводини — да је та реформа по многим знацима својим опасна по опстанак нашег народа; и, с друге стране, уверење народног човека из младе Србије да народ који ствара независност своје земље тешким напорима око ослобођења од силнога туђина — има и права и дужности да створи, одмах у почетку новог, слободног живота, и своју народну културу и народну просвету.

Међу тим уверењима није могло бити помирења, јер су она била супротна. Историја је имала да да преимућство једном или другом. И оно уверење које је потекло од великог човека тада још незнатне Кнежевине могло је добити праву снагу само од снаге отаџбине његове. Ако се покаже да је дело политичког ослобођења у њој на чврстим темељима, јасно је било да и културно и просветно ослобођење може бити чврсто. Јер је и просветно и културно ослобођење морало имати своју тврђаву на коју би се и Војводина могла наслонити при напуштању традиција у којима је она гледала прву одбрану националне свести и духовне самосталности свога народа. Тако је Караџић са учвршћивањем самосталности Србије дочекао и победу своје реформе.

Али у победи реформе Караџићеве има и нечега што је непосредно зависило од Караџићеве личности. Да није било Вукове природе, несумњиво генијалне, снажне и жила-

ве, ова реформа једног дела нашег културног живота не би толико — по каквоћи својој и својој дубини — испредњачила пред многим другим реформама нашег културног живота које су и сувише спорим корацима ишле за њом или које још увек стоје од ње на великом растојању.

У хучним полемикама око ове реформе све се јављало, само се нису јављали ови прави узроци велике упорности којим би се стварно образложило једно или друго мишљење. Да бисмо то разумели, морамо се задржати на оним догађајима који су претходили Вуку и његовој реформи и којих ће се значај јасно видети за време саме борбе око Караџићеве реформе.

I

У источном делу наших народа, тј. у старим српским покрајинама, одомаћио се као књижевни језик старословенски у нашем изговору. То значи да смо ми из старословенских споменика изbacили оне гласове којих крајем XII века није више било у нашем језику. Ту долазе у обзир четири гласа. Прво, носни гласови (самогласници) „он“ и „ен“, који су се писали старом ћирилицом као ѡ и ѡ. Те смо гласове заменили, први — гласом у, а други — гласом е (рѡка — рука, мѡсо — месо). Друго, у старословенском језику била су два полугласника: дебело (ѡ) и танко јер (ѡ). Ми смо крајем XII века изговарали само један полугласник место старословенска два и обележавали смо га једним знаком (танким јером) — ѡ, на пр. старословенско сѡнѡ (сан) ми смо писали сѡнѡ; старословенско дѡнѡ (дан) ми смо писали тако исто дѡнѡ. Најзад, глас „јери“ (старословенско ѡ) ми смо већ тада изговарали као и (али смо га ипак још писали као ѡ). То су сва отступања. Све је друго остајало као у старословенском. На пр. старословенско мѡжда чим смо га могли изговорити (јер је ж и д засебно постојало у нашем језику), ми смо га остављали тако, неизмењено, иако смо ми и тада већ, а тако исто и раније, изговарали ту реч као

међа. Ми смо, дакле, старословенске речи преписивали својим звуцима (транслитерација); све што смо могли изговорити, макар то гласило у нашем језику друкчије, ми смо сстављали неизмењено.

Као што се одатле види, ми смо врло мало изменили старословенски језик у нашим књигама. Тим књигама и њиховим језиком ми смо се служили као својим. То је све тако трајало до половине XVIII века. Истина, чињене су веће или мање измене у томе језику. У XIV се веку писало њиме боље него раније. Почетком XV века извршена је реформа Константина Филозофа под непосредним надзором деспота Стевана (у манастиру Манасији); али та реформа не значи напредак, јер се њоме ишло на то да се уведу у књижевни језик звуци којих више у народном језику није било и многи други знаци позајмљени из грчког језика. Од XV до XVIII века наши су се споменици, са нашом ортографском реформом XV века, ширили и по Бугарској и по Македонији и по другим областима нашим. Тако је традиција да је наш књижевни језик — црквенословенски дошла до XVIII века и живела је и у њему. Истина, по западним деловима наших народа, иако је код Хрвата по Далмацији, јужној Хрватској и Истри употребљавана по црквама глагољица и црквенословенски језик, већ се од краја XIII в. почиње употребљавати народни књижевни језик, а сличним књижевним језиком писане су и далматинска и дубровачка књижевност од XV века и друге књижевности које су се доцније појавиле у Хрватској, Босни и Славонији. Иако то није био свугде исти књижевни језик, ипак је био увек књижевни језик на месном народном говору. Тако је на западу, у католичком делу наших народа, створена традиција о народном књижевном језику са бојом месних дијалеката (или покрајинских говора). На тај су начин до XVIII века допрле две традиције наше књижевности: у православног дела народа наших — црквена ћирилица и црквенословенски језик; у католичког дела наших народа латиница и народни (или како се обично вели, простонародни) књижевни језик, поред глагољице и црквенословенског језика све до XVIII и XIX в. у црквама на острвљу, у Приморју и Истри.

Када се крајем XVII в. извршила сеоба наших народа под Арсенијем Чарнојевићем из крајева Старе Србије, Црне Горе и околних страна у Војводину, доцније појачавана и новим сеобама, ваљало се постарати и о црквеним књигама и књижевном језику. Традиција је тврдо усађена била да то може бити само црквенословенски језик наше редакције, али се опазило да су почеле к нама продирати књиге штампане у Галицији које нису биле слободне од „католицизма“ (унијатске, украјинске). Иако се могло мислити о стварању наше штампарије која би прештамповала наше старе књиге, ипак у то време није било лако то остварити. Зато није била далеко идеја не само да се праве црквене књиге набаве из велике православне Русије него да се отуда позову и учитељи. Тако је и заиста на позив митрополита Мојсеја Петровића и дошао 1726 г. Максим Суворов, руски учитељ¹. Тако је организована рускоцрквена школа код нас, набављене су руске књиге и тежило се да се одомаћи и руски изговор при читању њихову. Од средине XVIII века почео се код нас све више ширити рускоцрквени језик који је убрзо у нашој цркви потпуно загосподарио.

Црквеноруски језик, као што је доцније историк Јован Рајић² о томе опширно писао, сматрао се као чист староцрквени језик који се и код наших народа некада употребљавао као једини књижевни језик. У пространој Сарматији, тј. Русији, која се сматрала као колевка свих Словена, морао се у цркви задржати, тако се мислило, и најстарији словенски језик који сви словенски народи морају разумети, јер су сви некада њиме говорили. Зато га треба узети за општи словенски језик. С друге стране, руско православље — било

¹ Јован Скерлић, Српска књижевност у XVIII веку, 1909, стр. 146 и даље.

² Исп. предговор његова Цвѣтника од 1793; *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ*, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ СПбург 1795 I 25—32. Исп. сада добро изложене погледе научника и тога и доцнијег времена на тај црквени језик код Р. Врховца, *Матица српска и српски језик у делу Матица српска 1826—1926*. Нови Сад, 1927 стр. 128 и даље.

је довољно јемство да су руске црквене књиге слободне од свега неправославног. Интереси цркве и интереси књижевности, којој су били потребни многобројни читаоци, учинили су да се тако лако одомаћи у нашој цркви један језик нама ипак туђег, страног изговора и склопа. Истина је да смо га ми донекле прилагодили нашем изговору, али ипак он није имао довољно оправдања да потисне староцрквени језик наше редакције. Баш у то време живео је човек који је цео свој живот посветио томе нашем староцрквеном језику. То је био Гаврило Стефановић Венцловић (умро 1747 г.). Он је велики број црквених књига превео на тај језик, а велики је број и преписао. И данас се рукописи његови чувају у архиву Српске академије наука. Али Гаврило Стефановић био је значајан и у другом правцу. Он је беседе своје упућене народу састављао на одличном народном језику и тако их је и писао. Само је све то остало у рукопису. Можда тадашње црквене власти и не би радо гледале на штампање тих беседа на простонародном језику. То би им помало личило на оно што се радило по западним, католичким крајевима, иако су Венцловићеве беседе писане ћирилицом. И тако је цео рад Гаврила Стефановића који је могао бити од значаја за одржавање и нашег црквеног језика и стварање народног књижевног језика — остао анониман, непознат, готово изван културе наше.

Можемо се на крају са чуђењем запитати: како је то наша црква, која је као свака црква конзервативна, могла тако лакога срца пристати на изbacивање из цркве и традицијом и старим пореклом освештаног језика неманићке Србије, светосавске цркве и многих векова робовања? Обично се није допуштало да се у њену језику ишта мења, а сада се он одбацује и замењује ипак нечим туђим, неразумљивим и новим, мења се сасвим, из основа. Ја не верујем да су Рајићеви разлози за нашу цркву могли бити пресудни. За њу није могло бити од великог значаја теориско уверење слично Рајићеву, да тај језик разумеју сви Словени и да га зато треба да употребљава наша црква; тако исто се она није могла упуштати у врло несигурна нагађања о томе да ли је језик старе Сарматije чистији од нашег црквеног језика или није. За њу је било друго важно. Наше су се црквене

власти свима средствима бориле против унијаћења нашег народа; оне су зато хтеле да народу нашем књигама велике православне словенске земље заштите чистоту православлја; оне су хтеле, уједињујући духовно истим црквеним књигама и богослужјем нашу цркву са руском црквом, да се наслоне на моћно словенско царство и да ступе под моралну заштиту његову. Јер из ранијих времена, из XVI и XVII века, допирале су до претставника наше тадашње цркве приче различних монаха, изасланика у Русију, помоћи и милостиње ради, о богатству, многољудности и великом простору земље московскога цара. Према томе, национално-политички моменат био је најпретежнији у брзој одлуци о примању рускоцрквеног језика за званични језик наше цркве. Како је и до тога времена језик наше цркве био језиком наше књижевности, било је сасвим природно да овај црквеноруски језик наше цркве постане и језиком наше књижевности.

III

Али се морало одмах увидети да ово има својих тешкоћа. Јер како ћемо на овом страном језику просвећивати народ? Већ Захарија Орфелин у своме Славеносербском магазину (1768 г.) написао је неке чланке готово чистим рускоцрквеним језиком или руским језиком тога времена нешто пословењеним — то су чланци за образованију публику —, а друге чланке које је писао за ширу публику он је „по-сербски управљао“ (стр. 16); али је то, у ствари, и у тим чланцима велика мешавина српскога и рускоцрквеног, јер се Орфелин од елемената свога књижевног језика није могао ослободити када је хтео речи и реченице и „по-сербски“ управљати, тако да је управо Захарија Орфелин творац „славено-сербског језика“ који доцније Милован Видаковић, полазећи с друге тачке гледишта, хоће да популаризује.

То двојство језика најлепше објашњава Јован Рајић и у својој Историји и у Цветнику. Он даје и образложење, зашто на пр. у Катихизису (од 1774 г.) или у своме Боју змаја са орловима (1789) пише народним, управо простонародним језиком, а у Историји или Цветнику пише рускоцрквеним је-

зиком. У својој Историји целу IV главу посвећује питању о томе језику, позивајући се на писање Дубровчанина Сев. Долчи, управо Сладића, о томе предмету (О илирском дијалекту, 1754 г. на лат. јез.) и опровргавајући да је „илирски“ језик стари словенски. Рајић је свима силама хтео да докаже да је по природи својој црквеноруски, који он назива црквенословенским (или просто словенским), и најчистији словенски језик и за све словенске народе најразумљивији. Зато њега треба и ми да употребљавамо као књижевни језик који ће сви словенски народи разумети; међутим кад за народ пишемо или кад на његову просвећивању радимо, треба да се служимо његовим језиком. И, заиста, Рајић је одлично владао тим језиком. Да наведем само један одломак из његова Боја змаја са орлови у данашњој транскрипцији чувајући све особине његова језика:

Тврдоглави Мухамед савета не слуша,
 Нег у срдцу горак јед са жучом окуша.
 Јед то био аспидов, а жуч скорпијина,
 Коју је он изнесао из адски дубљина.
 Срдце му је пак било кутица Пандори,
 Сва несрећа у којој и зло свако гори.
 И кад он њу отвори, једом да зарази,
 Што год нађе пред собом, све то да поразе.
 Пак и то је мислио да ће бити лерна¹
 Свију зала за сав свет; ал' глава му дерна.
 Не разуме кад она, што је божја сила,
 Која свагда правди је у помоћи била,
 Што је рука висока, што л' десница крепка,
 Која своје све брани од века до века.
 Ништа мање Мухамед своје подкрепљава,
 Стене града обходи, децу ободрава:
 Стојте и не бојте се, с наше стране срећа
 Показује с', гле, сасвим, пак биће и већа.

(11—12 стр.)

¹ Свакако Лерна — бара у којој је Херкул убио хидру са више глава.

Остављајући на страну песнички таленат Рајићев, колико је његов језик исправнији од Доситејева! Он је заиста оно што се тада разумевало под називом „простонародни језик“.

У концепцији Рајићевој биле су две ствари. Прво је хтео, по свој прилици, пред државним аустриским властима да изнесе културноисториске разлоге за примање црквеноруског или црквенословенског језика и да њима замени политичконационалне, који су му били у основици, али које није било zgodно ни износити ни истицати. Већ од тога времена отпочиње она метода скривања правих разлога због којих су војвођанске власти биле за црквеноруски језик и у књижевности, а не само у цркви.

С друге стране, Рајић није мислио да има разлога не употребљавати за народ, за његово просвећивање његова језика. Ту је он продужавао традицију Гаврила Стефановића и Захарије Орфелина.

Али концепција Рајићева није могла продрети ни у једном ни у другом правцу. Аустриска државна власт из политичкодржавних разлога била је против црквеноруског језика у књижевности и тражила је да буде у књижевности народни језик; а наше црквене власти сматрале су да треба наћи један средњи језик који нас не би сасвим удаљио од црквеног језика и који би до извесне мере био народни језик, међутим који не би био простонародни језик. То би био славеносербски језик. Тако, на крају, од Рајићеве концепције о књижевном језику у целини — ништа није остало¹.

IV

Узалуд се Рајић трудио да са црквеноруског или руско-црквеног језика (тј. руског са црквеноруском примесом) у књижевности скине политичконационални ореол. Аустриска је власт добро осећала да је употреба црквеноруског језика, руске прађанске ћирилице, која се све више ширила напореда са црквеном ћирилицом, — нека оријентација према Русији нашега живља и одбрана од уније. Зато је хтела, одлучним мерама, то да пресече.

¹ Исп. и Бориса Унбегауна *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes* (Paris 1935).

То се може лепо пратити по многобројним покушајима аустриске владе да из основне школе потисне и ћирилицу и црквенословенски језик и православно становништво приближи католичкоме. Код д-ра Дим. Кириловића (Српске основне школе у Војводини у XVIII веку) то се увек не види добро, јер се просветитељски разлози Марије Терезије врло вешто преплећу са политичко-административним и верским, али је увек и те тенденције било. Од 1770 год. па све до 1779 у покушајима да се уреди школско питање у Тамишком Банату, који је у то време био под непосредном политичком управом Аустрије, провлачи се жеља аустриских власти да се латиница и простонародни језик, дакле, „илирски језик“ са „илирском азбуком“, употребљаваном у Славонији, уведу у основне школе Тамишког Баната. Па чак и употреба народног језика у Малом катихизису Рајићеву није извршена без сугестија са те стране.

Када је Тамишки Банат дат под управу Угарске, тако да су се под њом (од 1779 год.) нашле и Хрватска, и Славонија и сада цела Војводина, било је природно да се покуша још једном да се хрватски и српски живаљ, тј. католички и православни, изједначе у њима и у употреби латинице и простонародног језика.

Тако је пред крај владе Марије Терезије (1779 год.) била издата наредба да се ћирилица укине изван цркве, а да се у школе мора увести простонародни језик илирски и латиница. Тако је мислила аустриска влада да ће културу Војводине спојити са културом Хрватске и Славоније.

Није тешко замислити како је страшно морала одјекнути та одлука у духовним и просветним круговима у Војводини. Када се осетио отпор увођењу те мере 1781 год., поново је (3-ћег фебруара) упућена митрополиту Путнику наредба од 1779 год. и додато је да епископи и свештеници не смеју сметати увођењу „славонске“ азбуке у народне основне школе. И то није било довољно, већ је 16 августа та наредба поновљена и објашњена, тако да је митрополит Путник био сада изван сваке сумње да „славонска азбука“ значи латиницу (ону која се у Славонији употребљава), а не словенску!

Народ се бунио, митрополит и епископи су протестовали, у Пожуну се (1782 г. 1 марта) састала школска комисија ради саветовања о преуређењу школа у целој Монархији, у којој је као претставник Срба био Тодор Јанковић Миријевски, а од Хрвата — бискуп Мандић, али је све било узалуд: ћирилицу је ваљало заменити латиницом, а што се тиче простонародног језика — одлучено је било да се може узети место њега и језик образованијих класа. О томе је изашао поновни налог митрополиту Путнику од цара Јосифа 26 јуна 1784, да се ћирилица задржи једино у црквеним књигама, а да се у световним — мора писати латиницом на „изображенијем“ народном говору.

Народ и то није хтео примити. Збор епископа на челу с митрополитом изјави цару „да се губитком писмена и сам темељ одржавања карактера народног обара“, а Стеван Вујановски, врховни надзорник свих тадашњих српских школа, оде лично цару да му објасни каква опасност прети ако се и даље буде чврсто стајало на томе да се наредба о латиници уведе у живот.

Врло је значајно у томе правцу и писмо које је цару послао митрополит Мојсије из Карловаца 9 новембра 1784 г. Њега је у целини наштампао у својој чланку Ђорђе Магарашевић (Из прошлости српске школе, Лет. М. срп. 193, 8—22). Поред кратког историјата покушаја административне власти да се у наше школе уведе латиница и простонародни језик, он у десет тачака доказује колико би то било непотребно, некорисно и неумесно. Са изванредно смишљеним доказима — поред разлога које је у својој напису изнео Т. Јанковић, о којем се ниже говори, — он нарочито — као српски првосвештеник — износи разлоге духовне и моралне који су против тога.

Најзад цар Јосиф повери придворној школској комисији да она извиди целу ствар и донесе коначну одлуку¹.

¹ Рад. Грујић, Антологија српског народа у Хрватској и Славонији и његових главних обележја, Н. Сад, 1909, 206—209. Ово је исцрпно описано у трактату на латинском језику од митроп. Ст. Стратимировића који је на наш језик превео доктор и кавалер Георгије Мушички и штампао под својим именом у Гласнику друштва српске словесности I (1847) 127—139.

1785 год. 26 јануара та комисија одлучи да све треба оставити по старом, јер кад се не би тако урадило, морала би се дати штампару Курцбеку отштета од 20.442 фор. и 30 новч., пошто је толико имао наштампаних ћирилских књига, а сем тога и зато што би у том случају у српском народу настали немири.

У овој одлуци у којој је на прво место стављена отштета једном књижду, а тек на друго место опасности од немира од српског дела становништва у Војводини — свакако нису изнесени сви разлози који су говорили у корист одбацивања раније одлуке. Ја мислим чак да је у њој изнесен за Аустрију мањи део тих разлога. Јер накнада Курцбеку није била тако велика да се због ње поништи једна одлука царска која је толико пута и тако упорно понављана. А затим побуна једног дела становништва, па макар оно и било у близини турске границе, није морала за Аустрију тога времена претстављати сувише велику опасност кад се знало да је према Турској била добро организована Војна Граница. За такво држање аустриских власти морали су бити и посебни, државни разлози.

Те разлоге тачно је изнео Теодор Јанковић Миријевски у своме мемоару о овом питању који је поднео цару Јосифу 6 децембра 1781 год., али који — свакако због поменутог састанка комисије у Пожуну — носи тек доцнији датум (22 марта 1782).

Пре свега, према томе Мемоару, против завођења латинице у Војводини говоре два државна разлога: политички и економски. Ако би се за становништво с ове стране турске границе примила латиница, говорио је Јанковић, становништво с оне стране одбило би се од Аустрије, јер би оно и даље остало са ћирилицом. Монархија место да их привлачи чувањем њихових националних обележја и националних светиња, уништавањем ћирилице само би их одбијала. Незнање ћирилице с ове стране границе знатно би шкодило трговини, јер би се она с оне стране границе и даље водила ћирилицом. Према томе, људи би се с ове стране границе — поред латинице коју би морали учити — морали служити и ћирилицом иако је она забрањена. То исто вреди и за грађанство. Познато је колико оно долази у везу са духов-

ним властима, духовним судом (конзисторијом) и црквом уопште. За те односе потребно је знање ћирилице, пошто је ћирилица у цркви и даље остављена. Зато би узалудне биле све наредбе да се становништво искључиво служи латиницом када их сам живот гони да уче и да знају и ћирилицу.

И сада поврх свега тога долази отпор становништва. Сви ти разлози заједно могли су утицати да се одлука о забрањивању ћирилице повуче, јер су то заиста били знатни државни разлози. Тако је и било. Сасвим је било свеједно како ће их удесити за јавност Кр. дворска школска комисија. Главна је било да су јој они морали бити познати¹.

Од пролазног је значаја већање о Стулићеву речнику 1792 г. и о томе да он буде и речник народног језика за наше школе. И ту се види намера да се покрене наново питање о латиници и простонародном илирском језику у српским школама². Али то питање није могло бити у самој комисији решено против ћирилице. Осећало се да својим значајем оно знатно премаша њену надлежност. Зато је и напуштено.

V

Као што смо напред видели, у царској наредби је стајало у почетку да се у школама мора употребљавати латиница и простонародни језик; а при даљем понављању тих наредаба јавља се за језик нов термин, не простонародни, већ „изображенији“ народни језик. У питању ћирилице одлучено је да остане по старом. А шта је ово значило? Да ли да се и даље може употребљавати црквеноруски језик и народни — напореда, као на пр. код Рајића, или не? Шта је значило „изображенији“ језик и како су се према њему држале наше власти? Објашњење и за то може нам дати умни Мемоар Теодора Јанковића.

¹ Тај Мемоар Јанковићев наштампао је д-р Алекса Ивић у Јужн. фил. XI (1931) 197—216, под називом „Теодор Јанковић-Мирјевишки у одбрану ћирилице“.

² Исп. о томе код Ђорђа Магарашевића, Из прошлости српске школе, Лет. мат. српске 194 стр. 2—7.

говори исцрпно о црквенословенском, о грађанском гонародном језику, и то по суштини, као да у својој и не заступа ничију тезу. У ствари, он води ту рачуна и о жељама аустријских власти и о жељама наших духовних власти, предлажући средњи пут између рускоцрквеног језика и прстонародног. То је његов грађански језик (Civilsprache) или „изображенији“ језик који се спомиње у наредбама аустријских власти.

Он не предлаже црквеноруски језик, јер је свакако био уверен да то аустријске власти — из појмљивих и познатих разлога — неће одобрити. Истина, он вели да је то стари словенски језик који је код православних хришћана у употреби, али он тако исто добро зна да многи православни свештеници не знају тај језик, јер нема за то потребних школа. Он признаје да тај језик стоји према прстонародном језику као што стоји стари грчки према данашњем прстонародном грчком; зато је тај језик сваком световном човеку потребан који би хтео Свето писмо или Свете оце читати; али он, Јанковић, као зналац црквенога језика сме слободно тврдити да су многобројни утицаји грчког језика учинили да је тај језик, не по речима, већ по обртима, готово неразумљив, као што сведоче примери које он наводи, а који ће и овде ниже бити наведени. Па ипак не би чинило част, вели он даље, осамнаестом просвећеном веку када би се тај језик, од којег су остаци остали у нашим црквама и црквеним књигама, прогонио и тако пропао.

Као што се овде види, Јанковић не предлаже црквени језик за књижевнике, али не би био ни за то да се забрани. Он помиње цркве и свештене књиге, његову старину и потребу, и тиме потврђује оно што су уосталом и аустријске власти говориле, да треба да остане у цркви и да се не тера из културе, тј. школе наше. Али све то чини са великом обазривошћу, јер, вероватно, не би хтео о њему као црквеном језику да подиже икакво питање и икакве сумње.

Најзанимљивије је и најважније његово мишљење о грађанском језику („Von der Civilsprache“, нав. д. 207), тако да ћу га изнети у потпуном преводу: „Словенски грађански језик (Civilsprache) — то је врста дијалекта који употребљава у писму и говору интеллигентнији део (der vernünftigeren

Theil) националиста¹, културнији (die artigern) и просвећенији (die feineren) људи који знају граматику. Тај језик употребљавају наше митрополитске и епископске канцеларије, њихови конзисториски судови и уопште сва просвећенија духовна и световна лица у своме општењу. Он је чистији неголи простонародни говор, али је такође једноставнији и разумљивији неголи црквени језик као што ће се то видети из примера наведених у 3-ем параграфу" (207); исп. ниже.

Као што се одавде види, Јанковић је за то да се за књижевни језик узме грађански језик образованијих и културнијих кругова нашег народа. Шта је то претстављало, то ћемо ниже видети.

Најзад, простонародни је језик пука, простоте, који је у различним крајевима (Bezirken) различан, час под утицајем талијанског у Приморју, час мађарског — у близини Угарске или турског — у суседству са Турском. Он је знатно удаљен од црквенога језика, а према грађанском стоји као што аустриски дијалекат стоји према чистом немачком језику.

Два примера које наводи Јанковић јасно ће показати шта је он подразумевао под грађанским језиком (ја ћу их дати у транскрипцији, чувајући њихове језичке особине како их је Јанковић изнео):

- I 1) Црквени језик: О неже оуслышати Богоу гласъ молениа нашего и помилувати ны.
- 2) Грађански: Да би Бог глас молениа нашего услишал и нас помиловал.
- 3) Простонародни: Да би Бог глас нашега молениа чуо и нас помиловао.
- II 1) Црквени језик: Блажени есте нгда понесатъ камъи изжинутъ и рекоутъ всакъ золъ глаголъ на вы а'жоуще мене ради.

¹ Није јасно да ли је овим чинио алузију на ону партију која се почела стварати у то време и која је носила назив партије јозефиниста, дакле, присталица реформи Јосифа II, или на партију националиста. Можда „националисти“ овде значе прави народни претставници. О партији националиста исп. код Ј. Скерлића, Српска књижевност у XVIII в. 132 и даље.

- 2) Грађански: Блажени сте кога вас гонити и на вас хулу и свако зло мене ради ложно говорити буду.
- 3) Простонародни: Блажени сте ви које буду мене ради гонили и на вас хулу и свако зло лажно говорили.

Није тешко уверити се да црквени текст претставља рускоцрквену редакцију; да простонародни текст претставља тежњу да се пише чистим народним језиком; а грађански — да претставља славеносербски, и то такав у којем је црквеноруски језик само унеколико посрбљен (да би, нас, јесте, буду). То је био, вероватно, језик који се почео ширити у грађанским редовима и о којем митрополит Стратимировић са таквим одушевљењем говори Доситеју Обрадовићу у свом писму од 1805 године.

И митрополит Стеван Стратимировић, који је дошао после митрополита Путника, пита се којим језиком треба да пише српски књижевник: „Оним заиста који ближе приближава се словенском, истини твојству језика. Јешче другојачије говори просто сербски класа свјашчеников, официеров... и всех скултивирани људми смешаних Сербов, а другојачије класа простих земљеделцев, или козаров, слуг, говедаров, овчаров и прочих подлејших људеј који нити речи имаду доста нити их право изговарају, но развраштавају, нити кадгод књига читају. Не треба, дакле, овим следовати и развраштавати и губити језик свој, но оним горњим и у беседи својој труде се пречисавати, украшавати и распрострањавати реч своју“¹.

Из овог се види да се Стратимировић држи истих идеја којих и Јанковић. Српски књижевни језик — то је језик образованих класа друштвених нашег народа; у њему се наредо употребљавају и особине црквенословенске и особине народног језика. Те црквенословенске особине облагорађавају тај језик и приближавају га нашем старом, правом језику. Зато се треба свим средствима трудити да се тим језиком говори у интелегентнијим, културнијим круговима.

Да неко не би помислио да митрополит Стратимировић тражи да пишемо црквеноруским језиком, он појам тог је-

¹ Дато овде у савременој транскрипцији, в. Љуб. Стојановића, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд, 1924, стр. 43.

зика (или славенског, како га он назива) одваја од појма српског књижевног језика: „Сви који су досад сербски писали мало су разликовали две совсем различне вешти: друго је сербски писати, тј. не славенски, и друго је писати за прости народ. Сербски може се писати свака наука и високо и витиствено¹; а писати за прости народ пишет се простим слогом којег сви учени у сваком народу зову „популарстил“ у којему народ может науки читати без толкованија“ (на истом месту).

Из овога се сад већ сасвим јасно види да је грађански језик оно што се почетком XIX века називало „славеносербским“ језиком. Ова идеја — да мешовити језик, и то неједнако мешовити језик, грађанских војвођанских сталеза заслужује да постане књижевним језиком нашим — истиче из уверења, које је било крајем XVIII века дубоко усађено, да је рускоцрквени језик наш стари, најчистији словенски језик. Само је тако језик који би му се ма и вештачким путем у нечем приближавао — могао бити проглашен да је бољи од чистог народног језика. С друге стране, како су од 80-тих година XVIII века аустриске власти тражиле да простонародни или илирски језик, који се употребљавао у књижевности католичког дела наших народа, постане нашим књижевним језиком, јасно је било за наше духовне власти да се у томе — исто као и у захтеву о примању латинице — крила потајна намера да се оснажи утицај католичанства на наше суграђане или да се створи могућност за тај утицај, па је и то сматрано као препад на нашу цркву. Зато су са толико енергије, и раније Јанковић, а сада Стратимировић, народни језик сводили на значај „жаргона“ којим се треба служити када се народним слојевима обраћамо, а препоручивали као књижевни језик славеносербски који се приближавао особинама словенског или нашег старог најчистијег језика.

На тај начин, идеја о рускоцрквеном књижевном језику као језику наших образованих класа, на који су раније заиста превођена и дела (на пр. Рељковића Сатир — 1793 год., Ј. Скерлић, Српска књижевност у XVIII веку, 208 и даље) писана одличним народним језиком, замењена је новом иде-

¹ говорнички, речито.

јом званичних претставника војвођанских власти крајем XVIII века — о грађанском славеносербском језику чији ће почетком XIX века — под непосредним утицајем и са пуном помоћу Ст. Стратимировића — највећи претставник постати Милован Видаковић, популарни књижевник тог времена.

Тако се дошло до идеје о славеносербском језику не само као могућном књижевном језику него и потребном, једином којем треба тежити. То одушевљење њиме основано је на заблуди да је црквеноруски језик наш стари језик. Та је заблуда била добродошла, јер нам је наметала дужност да се томе језику као нашем старом — што више приближавамо. А то приближавање црквеноруском одвајало нас је од простонародног језика који је био тако згодан мост за католичку пропаганду. Интереси наше цркве сложили су се са интересима наше културе, макар и на основу заблуда да је црквеноруски језик стари српски.

У то време — према тадашњем стању славистике — таква је заблуда била могућа. Требало је да прође још 30—40 год., да се 1833 год. појави Шафарикова читанка старог нашег језика под називом *Serbische Lesekörner* (Српска пробрана зрна), па да то тврђење дефинитивно оде у област маштања и нетачности које су се сплеле у току векова и око рада Браће Просветитеља и око почетка нашег језика. Наш језик је био друкчији неголи старословенски, а руско-црквени претставља старословенски језик прерађен у духу фонетике (гласова) руског језика, која је сасвим друкчија неголи фонетика српског језика. Шафарик је доказао да је та фонетика била друкчија већ у X в., а ми знамо да је она друкчија била и раније и, да није постала од старословенске фонетике, већ је и старословенски језик као и српскохрватски само дијалекат прасловенске језичке заједнице. Иако је већ и Караџић био добро обавештен о овим односима, требало је да прође доста времена да се заблуде Јанковићеве и Стратимировићеве, које су повеле на страпутицу наш књижевни језик почетком XIX в., у нашем друштву потпуно изгубе.

VI

Како је морао утицати Доситеј на кругове војвођанских Срба и на духовне власти њихове својим радикалним идејама и својим радикалним погледима на књижевни језик? Јозефинисте, националисте, реалисте и сви жељни реформи и привилегија радо су прихватили његове напредне идеје које су тако лепо одговарале реформама Јосифа II.

Доситеј Обрадовић пре него што је издао своја Прикљученија (1783) написао је писмо Харалампију, своме пријатељу, о књижевном језику. На то се писмо он позива и у предговору својих Прикљученија.

Његове би мисли биле укратко ово. Књижевни језик вреди онолико колико користи некоме. Зато ће он писати само простонародним језиком да га сви разумеју, поред образованих и необразовани сељаци и пастири. Тако су чинили и други народи: Немци, Енглези, Французи и Руси, па тако треба и ми да чинимо. Он ће писати тако да га сви српски синови и све српске кћери разумеју, од Црне Горе до Смедерева и Баната. Лако је научити читати када неко разуме језик. А ко од наших људи не зна да житељи црногорски, далматински, херцеговачки, босански, сјербиски, хрватски (сем кајавских „муџа“), славонски, сремски, бачки и банатски (осим Влаха) — истим језиком говоре. Тако исто говоре и муслимани (Турци)-Бошњаци.

Свој просветноваспитни рад он може само тако остварити ако буде писао заједничким, народним језиком свега тога народа.

Већ у првим делима својим он је дао, како сам вели, „приклад“ (пример) како треба за народ писати.

Доситеј Обрадовић имао је још једном прилике да изнесе своје мисли о књижевном језику. Истина, те су се његове мисли појавиле у штампи тек после смрти његове (у Мезимцу Доситеја Обрадовића који је П. Соларић наштампао тек 1818). То је његов познати чланак под називом: „Есть ли полезно у простомъ діалекту на щампу що издавати“.

Занимљиво је како је тај чланак постао. Неко је писао Соларићу (о томе говори Соларић у предговору Мезимцу)

да је језик Доситејев говедарски. Соларић то Доситеју саопшти, а Доситеј му одговори да поводом тога мора нешто написати, јер кад у народу има говедара, мора се и за њих писати, али је у исто време додао да не верује да је и народни језик господе друкчији него говедарски.

У томе чланку признаје да се са њим нису многи слагали у питању о језику, али како је ипак било многих који су били на његовој страни, он није сматрао да му ишта ваља мењати. Не пориче да је око тога било много препирања.

За себе вели да је из народа и да се старао да му буде ширењем у њему корисних идеја — користан. Мило му је што су и други за њим пошли. Он их је храбрио да на том путу истрају. Али, вели он даље, писање на народном језику може бити само онда савршено када се оно што се напише не штампа одмах, већ се чешће прегледа и поправља. Он критикује и себе што је брзо радио и наводи неколико примера погрешнога језика и изражавања у „Баснама“.

Сви се Срби међу собом добро разумеју; међутим словенски језик је језик свих Словена који цвета у Русији. Али тај језик могу разумети они Срби који једно време поживе у Русији (бар три месеца). Међутим кад људи читају или слушају оно што не разумеју потпуно, чини им се да је све тамно. „Наш преизрјадни Терлајић, он прекарсно и пресладко славјански пише: он је у тому стилу наша пчела и наш Ксенофонт. Али нека ми његова мила љубав опрости: то није за Сербље сељане за које смо ми дужни много старати се и трудити; зашто је у сваком народу сељана највише и преконајвише“.

Као прави просветитељ свога народа, овај свој чланак Доситеј Обрадовић овако завршује. У нашем се народу појављују значајни знаци боље будућности. Њему треба дати светлости и знања да на своме путу истраје и заузме достојно место међу народима. То ће се моћи учинити само тако ако му се науке буду давале на општенародном језику.

Лепшу химну народном језику не би могао написати ни Караџић.

Али погледајмо ове идеје изближе. Видећемо да се оне из основа разликују од онога погледа на „грађански“ књи-

(4), бѣдствованіѣ (1), човекољубно (13), многочислени (14), общедружески (11), благополучни (11), злополучіе (11), производи (12), благопотребну (10), благополучіе (7), обстоятелству (6), наставителнице (10), колико крѣть (1), юности (3), вражба (7), съпособь (8), правда у значењу „истина“ (8), обиду (12), смиренно (2), наравоучителна (6), теготни (8), пагубна (1), проче (4), строптиве (5), вредно (5, у значењу „шкодљиво“), најпотаена (7), пожелани (15), чувстоваћу (9), каса се (8, у значењу „тицати се“), углубљавала (13), искао (13, тражио), сирѣчь (2), обаче (2), слѣдователно (4), весма (6), понеже (7) и сл.

Број ових отступања од народног језика са 10—15 страна оригиналног текста од 1783 г. (у Лайпсику) ја бих могао још знатно увећати не само „словенизмима“ у гласовима, облицима и речима него и многим ненародним синтаксичким примерима. Јасно је одавде да је Доситеј претставницима „славеносербског“ језика могао бити немио само по својим идејама о потреби увођења у књижевност нашу чистог народног језика, али по језику своме и он је писао једном врстом славеносербског језика. Што је у њега и њих била различна полазна тачка, то није саму ствар много мењало. Зато је према њему и митрополит Стратимировић обазрив. Зато је Караџић, и поред тога што је у своме речнику поменуо да је први Доситеј рекао да треба писати народним језиком (Српски рјечник, 1818, стр. V), могао додати после те констатације: „Али (за превелико чудо!) до данас још немамо ни једне књиге да је управо написана по српској грамматици. Ниједном списатељу није пало на ум да барем за себе постави каква гођ правила у језику, и њи да се држи, него је писао сваки по својој вољи (како му се кад на вр пера десило), тако као да наш језик (осим свију језика на овом свијету) никакви правила нема! Ово је од учени Србаља први опазио Г. архимандрит Кенгелац као што каже у предговору својега Јестествословља: „Вси народи, и сами язычници книги своя по грамматѣскимъ правиламъ списаша,

у насъ по правиламъ бабы Смиляны пишутся¹". Истину овије ријечи Г. Кенгелца посвједочиће све српске досадашње књиге".

Као што се одавде види, Караџић није одвајао језик Доситејев од других претставника славеносербског језика. Као Видаковић и Доситеј је за њега писао своје књиге по правилима бабе Смиљане². Зато је Караџић доцније јавно спорио да српска књижевност новог времена отпочиње од Доситеја, јер је сматрао да се не може замислити да се нова књижевност наша може отпочињати делима човека који је писао „славеносербским“ језиком³.

VIII

Доситеј није могао мислити, али то се у приликама у којима смо живели могло очекивати, да ће његова дела послужити као основица онима који су били за грађански језик, тј. за средњи језик међу црквенословенским и нашим народним језиком. И занимљиво је да су се они служили примером Доситејевим који би морао против њих говорити.

Угледајмо се, вели Милован Видаковић, који се у овом правцу находио свакако под сталним утицајем митрополита Стевана Стратимировића, на Немце и пишимо српски, а не словенски, али — правилно српски. „Перво е добродѣтель и теплая любовь своему роду коя е челоуѣколюбиве персы доброгъ нашегъ Обрадовича оживлявала; а второ е гордость и суетно славолубіе. Тко не чита радо блаженогъ Досіѳеа нашегъ? и мало и велико, и старо, и младо охотно

¹ Та је књига изашла 1811 год.

² У једној рецензији својој, која је остала у рукопису, Вук вели за Доситеја изрично: „Зашто ми знамо да је Доситеј писао по правиламъ бабы Смиляны (као и остали)“... Љуб. Стојановић, нав. д. 199.

³ Говорећи поводом једног свог тврђења о Доситеју, тј. да је тада српска књижевност била стара 37 година, па још „тепа“, што би се могло рђаво разумети (1845 год.), Караџић вели: „Ја сам овде мислио од како је Доситије почео писати; а почиње ли се заиста од онда наша литература: о томе ће се још судити и пресуђивати“ (Грам. и пол. сп. II 98). О томе исцрпније в. код Стојановића, нав. д. 202.

„Новинама србским“, били озлојеђени и прешли су у отворену борбу са Вуком. Вук је Усамљеног јуношу похвалио, али му је на језику замерио. „Све ово [што се садржаја тиче], вели Караџић, зна е Гд. Сачинитељ сладкимъ штиломъ тако саставити, да га свакъ радо чита, особито, кой у историческомъ призрѣнїю и народностима любопытству своје рану тражи“¹; али у исто време износи цео списак речи, облика и граматичких обрта у којима Видаковић греша.

Видаковић му није остао дужан. Одмах му је у неколико бројева „Новина србских“ одговорио. Ту је изјавио да је граматика Вукова (од 1814 год.) написана за просте људе, а не образоване, да се по њој не може писати. Он не одобрава Караџићев ауторитетски тон и мисли да се књижевници имају узајамно морално помагати.

Видаковић није напуштао бојнога поља, свакако стално морално помаган од Стратимировића. Идуће године обратио се тада најславнијем и најистакнутијем слависти Јосифу Добровском да он пресуди спор. И Добровски му је одговорио по вољи. Средњи стил, тј. књижевни, по Добровскоме, није требало да је ни сасвим прост језик (Dorfsprache) нити језик старе словенске литургије².

Видаковић је ликовао. Добио је са највишег места потпуно одобравање правилности својих погледа на књижевни језик. Сада је смео свом снагом ударити — он је ово писао 1816 год. (као предговор II-ој књ. Љубомира у Јелисијуму) — и на ортографску реформу Вукову, управо на скромне почетке те реформе у Вуковој граматизи од 1814 г. (који, у ствари, потичу од Саве Мркаља). „И истину Вамъ моимъ Читателемъ исповѣдамъ, да се я нисамъ доволно оному писателю начудити могао, како е се онъ смѣо усудити онако до кровава живца нашу а з б у к у подкресавати, и онолика наша краснѣйша писмена около 16, безъ коихъ мы не можемо быти, изоставити! Како е се дерзнуо, велимъ, у ову любезну народа нашега зѣницу дирнути?“ (нав. д. 113).

Видаковић је и доцније у свима делима својим говорио о књижевном језику у овоме духу, али како је Вук примио

¹ Скупљ. гр. и пол. сп. I, 1894, 81.

² Скупљ. гр. и пол. сп. I 115.

борбу са њим, како је написао ону страховиту рецензију на оба дела Љубомира у Јелисијуму, у којој је показао да је Видаковић слаб и као романописац и познавалац језика, — отада се мало ко базирао на савете Видаковићеве. Није помогло ни то што је он написао и српску граматику (1838). Он је остао себи доследан увек, и увек је исто тражио. Матичари доцније, у које се помало уздао, одбацили су га сасвим. Хтели су чак то и нарочито да покажу, нарочито да истакну. 1830 год. главом Јован Хаџић пише (у Летопису) анонимни чланак (Разговор између Славеносербина и Србина) у корист српског језика. У предговору Девиде Видаковић се горко јада како је целог живота тежио да књижевном језику да „бољу точност“, али сам, без помоћи, није могао ништа учинити. „Тешко нам!“ „Шта ће нам потомство рећи“ — нарицао је он над својим „сербски“, „Теодор“, „Греција“, „гречески“ итд. за које нико више није хтео да чује. То је у исто време била лабудова песма „славеносербског“ језика¹.

Може бити чудновато како је Добровски могао благословити „славеносербски“ језик. Вук се врло вешто бранио. Он је рекао да је средњи стил Добровскога само на половину против њега, Вука, а цео је — против Видаковића. Јер Видаковићев „славеносербски језик“ не претставља онај средњи стил о којем говори Добровски. Пошто Добровски говори о могућности употребе архаичнијег језика и новијег у књижевном језику једног народа, онда зацело црквеноруски језик (на пр. слеза, солнце, долгъ итд.) — није тај архаичнији језик наш. Затим Добровски ни у ком случају не би могао одобрити да се може писати у истом књижевном језику и отацъ и оцацъ, свѣща и светьа и сл., како коме кад падне на памет.

Али ипак и после овога није јасно држање Добровскога. Ја мислим да је Добровски у извесном правцу правилно мислио. Он је знао да нема књижевнога језика који би се потпуно поклапао са народним језиком. Он је увек нешто архаичнији, баш зато што је на писму утврђен, што се оно што је једном забележено традиционално преноси на нова поко-

¹ Исп. код П. Поповића Милован Видаковић (1934) 210 и даље, 326 и даље.

лења. Тако би морало бити и са нашим књижевним језиком, али не одмах у почетку. Он је морао бити у почетку потпуно једнак са народним језиком; али доцније нешто се у народном језику изгуби или измени што у књижевном језику остаје и живи. Тако постаје онај књижевни језик који је кадар пружити и апстрактнији стил помоћу књижевних речи које више у народу не живе или које су начињене за књижевне потребе. И знатно доцније, када је Караџић (1847) издавао превод Новог завета, он је из старог црквеног језика узео доста речи давши им само гласовне особине народног језика. Тако се, по неопходности, и Караџићев језик, у току времена, почео донекле приближавати овом хипотетичком средњем стилу.

У сваком случају, писмо Добровскога — према приликама у којима се тада налазило питање о књижевном језику — било је врло неодређено стилизовано (исп. ниже под бр. 3 чланак Добровски и Вуков језик, стр. 205 и д.). Видаковић га је разумео онако како је њему годило и зато је имао разлога који су проистицали из текста писма; али Вук је такође несумњиво тачно показао да Добровски није могао мислити на онакав „средњи слог“ какав се огледао у славеносербском језику М. Видаковића. Зато је то писмо прошло без значаја за ширење славеносербског језика. Оно је остало као неспоразум извесне врсте.

IX

У оваквим је приликама Вук Караџић отпочео своју реформу. С једне стране, до њега је допирала духовна традиција Доситејева, да треба писати чистим народним језиком, а, с друге стране, старање званичних кругова да „грађански језик“, мешавина рускоцрквених речи и обрта и српских, која је претстављала отмени стил тадашње интелигенције и полуинтелигенције, — добије право грађанства. Рајићеве тежње да се за интелигенцију пише црквеноруским језиком имале су тада само још појединачне присталице (С. Текелију, Кенгелца, донекле Мушицког и др.); али нису претстављале више никакав одлучнији покрет. Знало се да нико — због недостатка речника, граматика и сл. — и не може

о потребама културе тога времена говорити тим језиком, баш и да хоће; а сем тога — са познатих разлога — и црквене власти нису биле за то. Његово је место било у цркви, и ту га нико није дирао. То му је место и Вук великодушно дао. Остало је, дакле, да се избори битка између званичног „славеносербског“ језика и „простонародног“ Доситејева, али у чистој и правилној употреби.

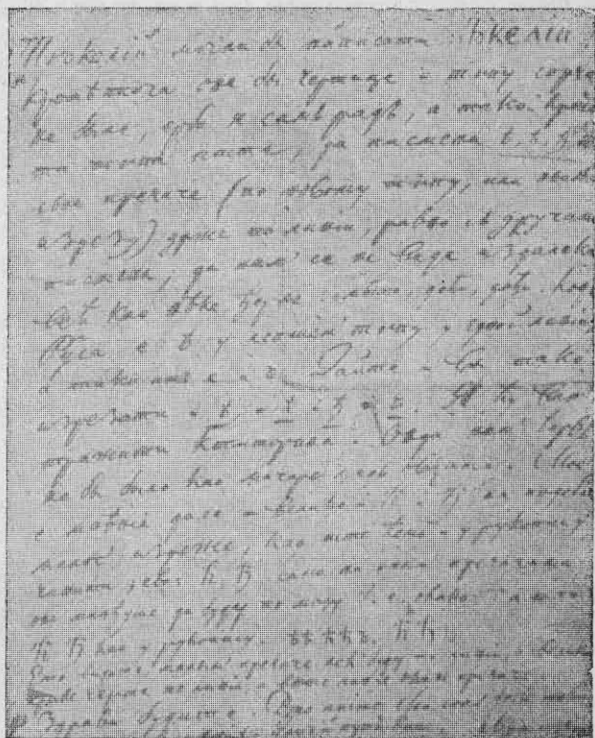
Вук се јавља. Словенац Ј. Копитар, цензор словенских књига и новина и одличан познавалац балканских словенских и несловенских језика, крајем 1813 год., по једном новинарском чланку Вукову о пропасти Карађорђевој Србије, који је Копитару морао доћи до руку као цензору словенских новина, — видео је да је Караџић необично даровит човек и да влада одличним језиком. Копитар се упознаје са Вуком и гони га да се позабави питањем о српском књижевном језику и ортографији. Основно је начело Копитарово било — прави народни, чист народни језик и ортографија која ће томе језику одговарати: да сваки звук има свој знак, да се пише како се говори и да се чита како је написано.

Наравно, одједном се није могло све извршити. У својој Писменици (1814) Вук прима ортографију Саве Мркаља, коју је он у Салу дебелог јера (1810) предложио, вршећи у њој само мале исправке. Изоставља непотребна црквена слова по Мркаљу, прима ћ које је већ употребљавао и Доситеј, а за ђ, љ и њ предлаже да се Мркаљево њ (дакле, дь, љь, њь) састави са словима којима обележава умекшаност. Тако је добивено његово дь, љь, њь. За ј употребљава і.

Језик у Писменици није још ослобођен од непотребних словенских речи; њих има и у обема (од 1814 и од 1815) песмарицама; у другој песмарици напушта Вук и предложену ортографију. Уопште за прве две године рада Вук се колеба, нарочито због ортографије. Одлазећи међу Србе у Карловце и Нози Сад и дружећи се са многима, он је свугде слушао неповољне гласове о својој ортографији. Многи су га хвалили због језика, али сви су га грдили због ортографије¹. И није чудо што се под таквим притиском почео

¹ Види код мене, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, Глас LXXXII 121 и даље; в. ниже стр. 95 и д.

у погледу ортографије савијати. Али га је Копитар храбрио да истраје, да се не колеба у главним стварима. И, заиста, после зрелог размишљања, Вук се крајем 1816 године одлу-

Писмо Лук. Мушицког I-IV. 1917 г. у којем предлаже Вуку облик слова ђ

чио да докраја изведе своју реформу¹: да дâ потпуно чист народни језик, без словенизма, и потпуно завршену реформу графике. Од Мушицког добија нацрт слова ђ; задржава ћ, ствара љ и њ, по савету С. Мркаља, узима џ из старијих споменика и, најзад, одлучује да из латинице узме ј. Све то

¹ Види код мене нав. д. 239 и даље; в. ниже стр. 201 и д.

износи 1818 год. у Српском рјечнику састављеном искључиво од речи које је сам у народу чуо.

Вук је имао права да каже: ја сам први српски књижевник који пише српским народним језиком. Истина, и Доситеј је за себе то мислио, али Вук је с правом сумњао да ли се нова српска књижевност и по језику отпочиње Доситејем.

Видели смо да је, у ствари, Караџићеву графичко-ортографску реформу предложио Мркаљ, а да је чист народни језик проповедао Доситеј. Али Мркаљ се, у својој Палинодији¹, одрекао своје реформе, а Доситеј је писао тако да су га „Славеносерби“ узели за свога непосредног претходника. Вук је сада ишао сам, и са новом ортографијом, и са радикалним захтевима о чистоти народног језика. Вук је остао постојан и у једном и у другом. Никада више није отступио и од једне црте своје графичко-ортографске реформе, а све је више сматрао као светињу народни језик.

X

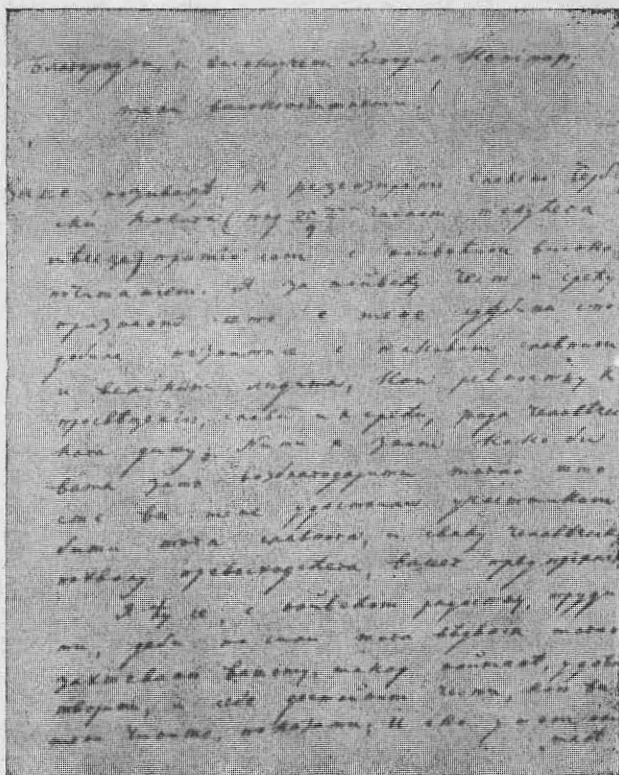
Видели смо које су основне црте Вукове реформе. Није било тешко предвидети какав ће утисак она учинити у војвођанској средини.

Прво, — језик Вуков. Ту није морало сасвим рђаво стајати. Још од Гаврила Стефановића до Караџића писало се народним језиком. Истина, крајем XVIII века одбачен је од наших меродавних чинилаца простонародни језик као опасан за нашу културу, баш зато опасан што су га аустријске власти препоручивале; али свакако је било и унутрашњих разлога, разлога по суштини, против њега. Када се решимо за народни језик, треба да се решимо и за који народни језик. „Да треба писати српским језиком, у томе смо сви сложни“, говорили су и у Вуково време, „али којим народним језиком?“ „Зар сваки крај не говори друкчијим наречјем?“

¹ Палинодија либо обрана дебелого њ. Наштампано у 41 броју Давидовићевих „Новина србских“ за г. 1817. Ск. грам. и пол. сп. I 98—100. И још јаче њено образложење в. у Мркаљевој аутокритици Палинодије (Давидовићеве „Новине србске“ за 1817 г. бр. 48); исп. на ист. м. стр. 219—220.

„Како ћемо се онда сложити којим народним језиком да говоримо?“

Караџић је уз то узео и своје, херцеговачко наречје. На то су сви Војвођани попреко гледали. Зар они, претстав-

Вуково прво писмо Копитару од 17/II 1814 год.

ници најкултурнијег краја српског народа, у других да се уче како ће својим књижевним језиком писати. Истина, Вук је допуштао да свако пише својим наречјем; али је било јасно, већ зато што је сам писао херцеговачким наречјем, да је то наречје стављао испред осталих.

И тако, захтев да се пише народним језиком није могао наићи на опозицију; и Милован Видаковић се уби доказујући да би само безумни људи могли тражити да Срби не пишу и не говоре српским језиком; само тај језик треба усавршити, облагородити, поправити. Како би сада против њега могао ико бити? Али су ограничења ипак постојала.

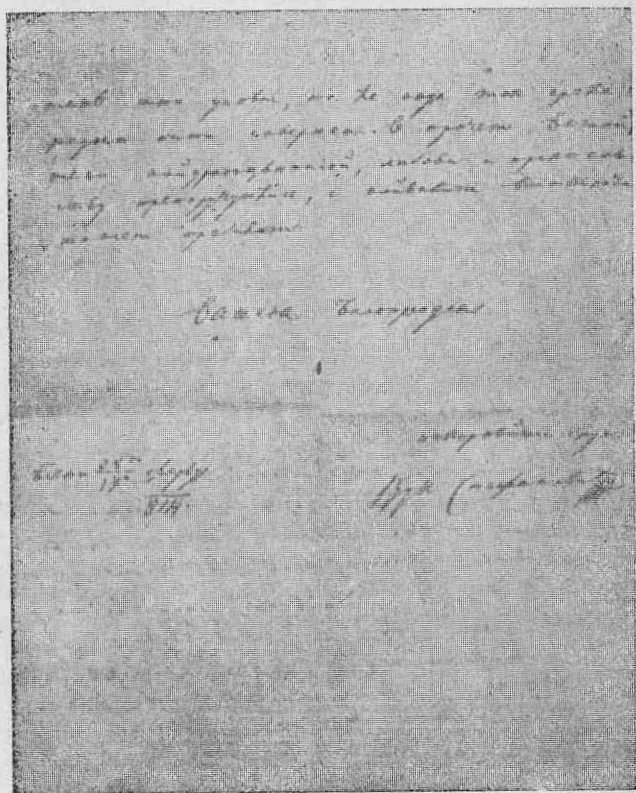
Међутим против ортографије су били сви. Пре свега, кидати са дотадашњом азбуком, узети толика нова слова (ћ, ђ, љ, њ и џ), а сем свега и — латинско *!* Још су сви знали да је Словенац Колитар, католик и „Аустријанац“, Вуку помагао.

Вук је морао осетити колику је буру против себе подигао. Али је он ипак рачунао да ће придобити боље претставнике војвођанског интелегентног друштва. Од 1814 до 1818 он је придобио, и својим првим радовима и својим темпераментним критикама против Милована Видаковића, претставника званичне језичке и правописне струје, — истакнуте личности. Лукијан Мушички писао му је оде, а њега је и као писца Караџић необично ценио. Професор и директор Гершић, Магарашевић, а нешто доцније и Ј. Хаџић — сви су они показивали и симпатија према Вуку и поштовања. Али када је он дефинитивно изашао са својом реформом и када је све више тражио да се она у живот уведе, они су стали. Ипак је над њима свима био — митрополит Стратимировић. Ако он и није могао учинити да Видаковић победи, он је могао спречити да се Вукова ортографија уведе у школе и у друге просветне установе. Ту није могло бити измирења. Исто онако као што је некада био љуто гоњен Сава Мркаљ¹ што се усудио да одбаца дебело јер, тако да је јавно морао да опорече што је раније писао, тако су и сви други који би се усудили прићи Вуковој ортографији стајали под гневом свемоћнога митрополита који није бирао средства када се тичало „одбране“ наше народности и православља од „непријатељских насртаја“. А Вукова је ортографија тако сматрана.

Данас смо већ довољно тачно обавештени о томе колико је од 1814 г., од појаве Вукове Писменице и Пјеснарице

¹ Љ. Стојановића нав. дело 48.

Стратимировић гонио Вука и колике му је сметње чинио. Копитар је у прво време морао да пише сталне одбране у корист Вука пред бечком полицијом и да доказује да је Ву-

Крај Вукова првог писма Копитару од 17/II 1814 год.

ков рад у интересу Монархије, а против оних који Србе православне хоће да одвоје од њихове католичке браће и да их што чвршће вежу за Русе. Још је и 1832 год. морао да напише читаву „Промеморију“ о Вуку у којој је укратко изнео

све заслуге његове и одбио све многобројне оптужбе митрополитове које су каткада ишле до денунцијација¹.

И тако су Вука, и са унутрашњих разлога, и разлога који никакве везе са његовом реформом немају, редом напуштали у Војводини они на које је он рачунао и почели су полако стварати извесну, ма у почетку и благу, опозицију његовој реформи.

Вуку је постајало све јасније да у Војводини под оваквим приликама од његове реформе не може бити ништа. Треба сачекати друге прилике, када ће људи смети слободно мислити својим главама и радити према своме убеђењу. Зато је морао доћи до уверења да би нашем књижевном језику могао помоћи или господар Милош Обреновић у Србији или Петровић у Црној Гори, „зашто је овђе [тј. у Војводини] њива зарасла у коров, па треба много труда и времена, док се окрчи и очисти за право сјеме, а онђе је њива чиста само потребује мудријех и поштенијех посленика, да посију чисто и здраво сјеме“².

XI

Вук је добро знао да је његов главни непријатељ митрополит Стратимирковић и његов режим. Он је знао добро да докле тај режим буде трајао или се буде продужавао, његова ортографија не само што не може у Војводини бити званично примљена него јој не може бити места и у издањима која су ма у каквој зависности од црквених власти. Познато је међутим да је сва просвета била тада у њиховим рукама. Али се Караџић стално борио, исто онако као што је стално проширивао и удубљавао свој рад. Све су се нова дела његова јављала која су му све више подизала углед у свету.

Један од највећих његових пријатеља био је Лукијан Мушицки. Мушицки је и Вуку и Копитару написао неколико

¹ Исп. о овоме занимљиве податке код А. Ивића, Архивска грађа I 178—267. О овоме се готово стално говори у Вуковој преписци са Копитаром, Мушицким и другим пријатељима Вуковим.

² У Новинама србским за 1820 годину, исп. Ск. грам. и пол. сп. II 105.

ода; али се и по времену писања ода види да је од 1818 г. према Вуку охладнео, јер их не пише више; тада је ваљало да се одлучи или потпуно за Вука или против њега. Иако је Мушички био у сталној преписци с Вуком, а особито онда када је Вук стварао основе своје реформе; иако је на питање Вуково, каква треба да је ортографија наша, фонетска или етимолошка, Мушички одговорио — фонетска; иако је сâм Мушички предложио Вуку нацрт слова ђ; ипак — када је Мушички видео да Караџић доиста мисли реформисати и графику и ортографију, он се ужаснуо: „За Бога! шта ћете радити сâ титломъ књиге? Српскій? Рјечник? л, љ? н, њ? Много је реформе у еданпут! А промыслите како су прошли сви Reformatores? Тешко си вашим штакама”¹.

И Вуков је план био прост: да продужи борбу у Војводини против оних који су ширење његове реформе задржавали, ударајући непосредно по свима који су — као претставници оних првих — били званични противници његови. Али, у исто време, он је сматрао као неопходно да се приближи кнезу Милошу, не би ли „семе” његове реформе на чистој земљи Милошеве кнежевине — уз Милошеву благодатност — уродило плодом. У први мах то му није пошло за руком, али у току времена ипак је примање његове реформе у Србији коначно решило питање о њој. Наравно, није требало занемаривати и књижевне и политичке чиниоце у младој кнежевини; али је ипак била најважнија — највиша власт.

Вук је знао колико за мале народе вреди добар глас који о некоме или о његову раду долази из иностранства. Зато није ништа пропустио да његова реформа и он сам буду достојно оцењени у словенским земљама, а нарочито у Русији, и другде у иностранству, а особито у Немачкој. Копитар га је у томе правцу најоданије помагао као што га је помагао и у свима другим правцима. И заиста су почеле стизати необичне почести: из Русије, Немачке, Пољске. Колико му је било мило да добије 1826 годишњу пензију од рускога цара, толико му је још милији био велики значај те накло-

¹ В. преп. II 230; в. Стојановића нав. д. 140.

ности Русије за ширење његове реформе и његова рада у нашим крајевима.

Вук се договарао о ортографији и са Соларићем и Глиг. Гершићем, проф. и директором гимназије у Новом Саду. И они су били као и Мушицки за фонетски правопис. Вук је кликтао од радости. „Г-дину је Копитару, пише Вук Мушицкоме, милији (тај одговор), него да му је ко поклонио оседлана коња“, па затим додаје: „И по оним ће вашим правилима бити мој Словар“¹.

Али радост му је била краткога века. Не само што Мушицки толике реформе није могао у један мах сварити него, што је најважније, за такве је реформе он био уопште сувише конзервативан. Једна је ствар била помагати пријатељу у писмима и давати му добре савете, али тако отсудно пресећи са прошлошћу, раскинути са свима дотадашњим навикама и разићи се потпуно са просветном политиком духовних власти, — то ипак није могао. Узалуд му је Караџић говорио крупне речи које су звучале као преклињање.

Саветовао му је да упамти речи Виландове које у преводу Томе Љубибратића (Магарашевића) овако гласе: „Нели срамно за људе великиј дарованія, да се понизе, и да се укусу и предразсужденіяма простоте, коіоі бы законе давати морали, покоре?“ Затим продужава: „Данас у цијеломе нашем народу може бити да би се тешко нашла три човека који су кадри о оваквим стварима управо судити као што треба, него најприје питају, ко је написао, и шта вели о њему тај и тај, па онда по томе суде. Ми смо Платони и Аристотели у данашњему народу нашем; ми треба све ципоре и ове да презремо и да пишемо за благодарно поштомство, које ће бити чисто од садашњих будалаштина наше благоображене простоте; које неће питати ће се ко родио, и како је ишао, и како се носио; него ће гледати оно што му је оставио, и по ономе ће судити о нашим умовима и о срцима“².

Ипак се Вук у Мушицкоме горко варао. Он је мислио да је Мушицки у души на његовој страни, али да то не мо-

¹ В. преп. II 244 (1819 г.).

² На ист. м.

же или не сме да покаже. То није било тачно. Мушицки је покушао да га из те заблуде извуче и изнео му је целу своју мисао у познатој песми својој Глас народољубца коју је штампао 1819 г. О тој се песми говори у Вуковој преписци већ од 1816 и види се да су јој сви, и Вук, и Копитар и сам Мушицки приписивали велики значај. Чак је чудновато да Вук није одмах видео да га од Мушицкога дели управо оно што и од друге опозиције његове која ће се доцније окупити око Матице српске, већ га је непрестано звао¹ да заједно са њим изађе на „позориште српског књижевства“ и да заједно са њим „нову епоху“ утврди и „темељ књижевству“ постави. То му је најјасније могла показати помемнута песма која је изашла у Давидовићевим Новинама српским 1819 г. У њој је цео поглед Мушицкога на књижевни језик и оне који га стварају и прописују.

Грамматіци! покор'те вѣчномъ благу
Рода лестну вашу ђудъ!
Поета, витія могу вамъ законъ
Дават' ал' вы њима не!

Вук је устао одлучно против тога и написао је „зубату и једљиву“ рецензију на ту песму, коју није штампао већ ју је Мушицкоме у рукопису послао². И Мушицки је то место у новом издању своје песме изменио, тако да у редакцији која је ушла у Стихотворенія (1838) оно гласи знатно друкчије:

Грамматика да мѣру мудро чува,
Люби богатство Словарь. —
Поети, витіи некъ намъ не ломе
Крила; некъ не коче летъ!

(Стихотворенія, 1838, I 99—100)

¹ Вук. преп II 243 (дец. 1819 г.).

² Вук. преп. II 254—255 (од 8 марта 1820). Та рецензија треба да изађе у Грам. и пол. сп. IV 40; у изводу је изашла у Гласнику Срп. учен. друштва 72, 124.

То је ипак нешто друго. Али мисао свих књижевника била је она која је изражена у стиховима прве редакције!

Уосталом и цела та песма којом је Мушицки одговорио на Вукову реформу књижевног језика и о њену односу према чувању и подизању народности наше, и језиком својим и мислима, претставља нешто друго неголи идеје Вукове. О како су оде Мушицкога ипак далеко од чистог народног језика! Истина, оне су далеко и од Милована Видаковића, бар по својим уверењима:

Словенскій, Сербскій езыкъ — два су пута!
Къ њдној цѣли воде насъ.

Наша су нарѣч'я, да Сербе! оба;
Ал' имъ границу ты дай.
Нит' едногъ ни ти другогъ губи, али
Смѣсе ты не чин' изъ њи.
Оба с' у себи лѣпа, али плоде
Хаосъ, ако и слѣшъ.

(Стихотворенія I 96—97).

Ово је овде критика Милована Видаковића; дакле, Мушицки мешавине неће, као што је у своје време није хтео Доситеј; али је ње и код Мушицкога било као и код Доситеја. С друге стране, Мушицки неће народни језик у смислу Вукову. Он хоће књижевни језик који је ипак нешто друго неголи народни језик. Он народни језик назива разговорним језиком, који је, у ствари, простачки језик и разликује се од књижевног.

Да је он сматрао да је чист народни језик — нешто што не приличи „књижеству“, види се из ових стихова I-ве редакције поменуте песме:

Да свѣтъ хвали вышшу классу нашег рода,
Ал' на просту баца срамъ

Али Караџић је у своме писму загрмео против Мушицког: „То ја не одобравам, него велим да је управо наопако.

Српски је прости народ поштенији, паметнији и просвештенији од свију народа, које сам ја до данас виђео; а вишша (макар и једно ш мање било) класа нашег народа онакова је, као што је и њено воспитаније."¹

И овога места нема у новом издању Мушицкога песме у којој се, напротив, народни језик свугде глорификује. Тако је силно утицала Караџићева рукописна рецензија коју је Вук Мушицкоме послао² на ову песму.

Али ипак је Мушицки остао при осталим мислима својим о књижевном језику. Он, истина, тражи да се чини разлика између словенског језика, којему даје пуно грађанство и у књижевности и школи, и српског језика:

На што необычайна мрска смѣса?
Буди предѣлъ сваком' свой.
Докле уживе, братски оба скупа
Дотле к' живит' Сербскій Родъ.
Гдѣ — коме Раиѣъ, а гдѣ ком' Досіеѣй
Перомъ сладко дира слухъ.

(Стихотворенія I 95)

Дакле, не Вук — него Доситеј! То није речено случајно, узалуд. Јер је главно било да књижевни језик чини позајмице из црквеног. То је Вук замерао свима, а то баш Мушицки тражи.

Да займе чине взаимне, по сили,
Већ допустиће критикъ.

(На ист. м. 97)

За језик вели:

Роси га уподоби, коя дае
Живу силу земљи свой.
Двоякъ претварај у ту росу езыкъ,
Гдѣ как' треба, твой за Родъ.

(На ист. м. 98).

¹ Вук. преп. II 233 (7/19 октобра 1819).

² Вук преп II 255 (8 марта 1820).

Наравно, он сматра да тим речима треба додавати онај облик („крой“) који одговара дотичном језику.

Као и сви други који нису допуштали да простонародни језик, због туђих елемената који су у њему, — постане књижевни, тако и Мушицки вели:

У разговоръ не мѣшай рѣчи, кое
Стамбулъ скова, Бечъ и Римъ.

(На ист. м. 98)

Из овога се свега јасно оцртава мисао Мушицкога. Његов „Глас народољубца“ више је трактат о књижевном језику неголи прави спев. У неколико речи идеје би Мушицкога биле ово.

Српски књижевни језик треба одвојити од црквенословенског; али се и црквенословенски може употребљавати, под условом да се не меша са српским језиком. Књижевни језик стварају књижевници. Они који књижевним језиком пишу могу позајмљивати из словенског, пазећи да позајмицама даду обележје српског књижевног језика. Књижевни се језик, према томе, до извесне мере одликује од простонародног језика. Када се говори простонародним језиком, треба пазити да се избегавају туђице.

Ово не би биле нетачне идеје и Караџић би их могао примити да су у пракси давале добре резултате; али Мушицки сада, исто онако као некада Доситеј, није их могао остварити у своме писању. Иако његов српски књижевни језик није у правом смислу „славеносербски“ језик, он се у многоме приближавао језику Доситејеву. И Вук је после тога морао доћи до свога негативног суда о књижевницима: уколико је ко од њих ученији, утолико му је теже правим народним језиком писати и ослободити се од словенизама. Зато је све више тражио чист, непомућен и непокварен школом народни језик. Напоредна употреба црквенословенског и књижевног народног језика — морала је значити велику опасност за тај језик. Зато су Вуку, у ствари, били ближји они људи који такву употребу нису тражили. До 1819 године Вук се и могао надати да ће му Мушицки у његовој реформи

моћи помоћи; после те године јасно је било — да је то немогуће. То је свакако увиђао и сам Мушицки. После те године он није више писао оде ни Вуку ни Копитару.

XII

Однос Мушицкога према Вуку и његовој реформи врло је карактеристичан. Мушицки није хтео доказивати да Вук нема права и да је оно што он, Мушицки, мисли једино правилно; али од свога он није хтео одустајати. Односи су међу њима нешто охладнели, али су ипак остали пријатељски. Са осталим претставницима књижевних и научних кругова Војводине Вук је мало помало долазио и у отворен сукоб. Њихово расположење према себи после изласка на свет Срп. рјечника од 1818 г. могао је Вук видети из полемичких састава који су се појавили у Новинама србским за 1821 год. до краја септембра месеца и који личе на одговоре поводом какве анкете.

Тако је изашла Јоакима Вујића у стиховима „Критика и остра протестаџа“¹ дебелого и танкога јера, што су из азбуке избачени — сатиричке садржине. — Старац Вељко (Лукијан Мушицки) у „Смјсицама књижественним“ — хвали Вука и препоручује, али га одвраћа од херцеговачког наречја и предлаже му да прими ја, ю, е². Фрушкогорски, Петковић и Добрић³ одговарају старцу Вељку да хоће другима да саветује шта да чине, а и сам не зна да пише. Благоје Штипкаловић⁴ (Гл. Гершић) грди посредно Вука (преко Спасоја Мирољубића који је за Вука) због херцеговачког наречја. — Старца Куцкала (Гл. Гершића) је наљутио старац Вељко што је рекао да многи у души одобравају рад Вуков, али не смеју за њим да иду. Вели да гдегде и преславни учитељ (Вук) посрће и да зато од његове граматике особите „ползе“ неће бити. Добрић предлаже своју азбуку на црквенословенској основици⁵. Јован Ранитовић (опет

¹ Ск. грам. и пол. сп. II 112—116.

² На ист. м. 117—119.

³ На ист. м. 120—122.

⁴ Ск. грам. и пол. сп. II 123—125.

⁵ На ист. м. 143—146.

Гл. Гершић) брани Штипкаловића од Вукових напада¹. Исти одговара Вуку и брани Штипкаловића од Вукових нових напада².

Њима свима духовито и каткада врло опорно одговара Вук. Када му Штипкаловић, поводом херцеговачког дијалекта његова, рече: „Не развлачи език као да су ти уста већа него у свих други Србаља. Иди у Ерцеговину где таке вилице као што су твоје имаю“, Вук му одговара „да је права будала и погани изрод народа свога“ (на ист. м. 220). Сам уредник Новина србских, видећи да је полемика бесплодна и да води само ка узајамној свађи књижевника, прекинуо је даље штампање полемичких састана о овоме. Али и они што су изашли — били су врло поучни. Из њих се видело да су готово сви претставници тадашње књижевности Вуку на понечему замерали и тако налазили повода да се од њега одвоје.

У овом су правцу врло карактеристична двојица — Ђорђе Магарашевић и Јован Хаџић. Обојица су, у почетку, били до извесне мере расположени према Вуку, али су се касније одвојили од њега и постали су му противници.

Ђорђе Магарашевић, професор Новосадске гимназије, био је ипак један од људи којему је било стало до добрих односа са Караџићем. Он је до 1828 год. био у преписци са Вуком. Вук се многоме надао од њега и када је 1825 год. Магарашевић покренуо часопис *Лѣтописи сербске* — Караџић је мислио да се томе часопису што више приближи. Магарашевић није желео кавге са Вуком³; колико је он одобравао његову ортографију, тешко је рећи; али је било од њега довољно и то што је у писању изостављао њ и њ (сем њ за умекшавање), чиме је већ навучао на себе гнев Стратимировићев. Али одмах идуће године *Летопис* пређе у руке Матице српске, иако му и даље остаде уредник Магарашевић. И поред тога што се и даље реферисало о Караџићу, али се нешто и прећуткивало, понека се и непријатна ствар

¹ На ист. м. 150—153.

² На ист. м. 169—173.

³ Исп. сада о тим односима код д-ра Бранка Магарашевића, *Georgije Magarašević (1793—1830)*, Heidelberg, 1933, стр. 17—33, 66—73

износила о Вуку. Тако је Вук, који је био врло осетљив у овим стварима и који је знао да много штошта против њега потпирује у Летопису Ј. Хаџић, устао и против Магарашевића, и тако се од 1828 год. њихови односи — после једног оштрог Вукова писма — прекину. Али, у ствари, и Магарашевић није у свему одобравао реформу Вукову. Он је писао у једном писму: „Вук и Тирол могу бити граматичи, њиове у том труде похваљујемо; но резултата њиовог никад се држати неће онај који што о језику како ваља мислити уме“¹. Ово показује да га није ценио као граматичара. А када се у једном чланку износило да су српски књижевници још непрестано несложни којим језиком треба писати, мешаним или чисто српским, он узвикује у једном чланку: „Докле ће се већ то повторавати... Тко се кодъ насъ о том препире. То е већ отдавно престало, и сви пре и послѣ Вука и Давидовића, да и само више свештенство, есу тога мнѣнния да се сербски пише: но овдѣ се раѣа вопросъ, како сербски? и тай се тако лако разрѣшити не може“ (Лѣтописи сербске 19, 93 и даље).

Дакле и њега мучи „вопрос“ какав треба да је књижевни језик као и Л. Мушицког. И јасно је да и њега није могао задовољавати Вуков језик. Али он више и не спомиње црквеноруски (словенски) језик као могући књижевни језик и неће о томе ни да говори! Колико је Мушицки према њему ипак застарео!

Вук је све то добро осећао. Он је знао да се сви они прибојавају његове критике и да би хтели у миру са њим живети; али, у ствари, они га нису хтели признати као реформатора и за њим ићи. Зато га је и најмања ствар која је с те стране потицала — дубоко дирала, и он је био одмах готов да оштро одговори, сматрајући увек да је у овим стварима боље отворено непријатељство неголи притворно пријатељство или вешто прикривано непријатељство.

Магарашевићев поглед на књижевни језик претстављао је идеологију матичара тога времена. Њу још јасније износи Јован Хаџић (Милош Светић) који је од почетка оснивања Матице српске (1826 г.) постао најутицајнији члан у њој.

¹ Љуб. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића 465.

За односе према Вуковој реформи Јован Хаџић нарочито је типичан. Правник по васпитању, са дисертацијом о узроцима развода брака, он као млад човек (родио се 1799) излази, већ 1821 г., на глас својом песмом која је била одговор на Мушицкога „Глас харфе шишатовачке“. Дочекан је као будући велики песник. Он се упознаје са Вуком и 1821—1822 г. пише му писма његовом ортографијом. У јавности се не служи Вуковом ортографијом, али ипак, као и доцније Магарашевић, изоставља њ. Само не задуго. Већ 1825 године у 3-ћој свесци Магарашевићевих Лѣтописи сербских он пише патетичну „Палинодију“ дебеломе јеру:

Милости крыло и власти, о великый дебелый еру,
И на насъ простри, насъ грѣй, прѣими, о прѣими и
насъ¹.

То је показивало његово право лице. Ја не мислим да је он у души био са Вуком и онда када је писао писма Вуковом ортографијом, исто онако као што и Лукијан Мушицки има писама писаних врло исправном Вуковом ортографијом (исп. на пр. писмо од 25 новембра 1821 г. које почиње речима: „Ево ме подражатеља, заштитника и највећег бранитеља одсад ваше ортографическе системе“, којом је написао још неколико писама, в. Вук. преп. II 274—292); и Хаџић је мислио о Вуку као Магарашевић, а о књижевном језику као Мушицки, Магарашевић и други матичари². У њему је противна партија Вуку добила јак ослонац. Он је за кратко време постао у Новом Саду врло виђен човек. Његова је кућа ускоро постала „средиште где су се књажеви, попечитељи, митрополит и епископи, саветници и старешине српске кретали, помоћи и савета тражећи за благо и напредак рода и отачаства српског“³.

¹ Ово су завршни стихови те Палинодије (исп. Палинодија еровы' врагова, Дѣла Јована Хаџића I, 1855, 49—50).

² Искрпан преглед развитка погледа матичара на језик и на правопис у издањима Матице српске наћи ће читаоци у расправи Радивоја Врховца — Матица српска и српски језик (Матица српска 1826—1926, МСМXXXVII, стр. 123—240).

³ Миращ Кићковић, Јован Хаџић (Милош Светић). Н. Сад, 1930.

Врло је брзо стекао велики глас као књижевник, правник и јавни радник. Размажен у животу, са свих страна хваљен и поштован, он је осећао као неку надмоћност према савременицима; у исто време био је веома осетљив, поносан и охол¹. Дружећи се блиско са претставницима највиших црквених власти, које су у исто време биле највише власти у Војводини, он је усвојио њихово гледање на Вуков и Копитаров рад. Изједначујући српство са православљем, а православље са традицијама „славенског“ језика, они су сматрали да је Караџић од Копитара обманут. Његова је реформа била, говорили су они, антиправославна.

Али и поред тога што су се, у току времена, Хаџићеви погледи све више развијали у том правцу, он у почетку није хтео кидати с Вуком и ступати у отворену борбу, као што и Магарашевић није то хтео. Јер је Вуково перо било оштро и његове крилате речи препричане су свугде. Али није пропуштао прилике да мало Вука задирне, да га посредним путем омаловажи. То се продужавало и под уредништвом (после смрти Магарашевићеве) П. Стаматовића и, после њега, Павловића. Вук је чекао zgodну прилику да са њима раскрсти сасвим као што је учинио раније са Магарашевићем, јер је знао да они то не желе, већ да га само анонимно или полуанонимно стално „боцкају“, стварајући тако у друштву нерасположење према њему.

Када је уредништво Летописа пустило да један скупљач претплате у 32-ом броју Летописа (поводом чланка Вукова пријатеља А. Драгосављевића „О српској писмености“ у којем се Вук велича) каже да се број претплатника смањује зато што се допушта да људи као што је Вук „каљају сербски језик“, Вуку је прекипело, и он је у својој Даници за 1834 год. (издатој 1833 г.) — уз једно писмо П. Берића о циљевима Матице српске, где се неповољно говорило о Магарашевићу и Хаџићу, — оштро напао Матицу српску. Тиме што се Матица начинила неком ученом партијом која би хтела заповедати списатељима како да пишу, она је заслужила „срамоту и подсмеј“. Јер она не зна ни шта је је-

¹ На ист. м. 223—226.

зик ни шта је ортографија. Откада је у Матицу дошао Светић из Беча (тј. од 1828 год.), њој је главно да се пише против њега, Вука.

Тако је Вук са матичарима отпочео отворено непријатељство¹. Иако је Хаџић говорио да се чуди овим нападима Вуковим, да је он са њим готово у пријатељству живео, ипак је Вук стално осећао његово тајно непријатељство и лично према себи и према својој реформи. Да је то тачно, показује и цинизам који јасно избија из Хаџићева писма Мушицкоме кад је Хаџић чуо да је кнез Милош — под утицајем опет митрополита Стратимировића, а не без учешћа и самога Хаџића — одбацио Вукову ортографију: „Цензура княжеска преломи штапъ надъ ортографіомъ Вуковомъ, прогна љ, њ, ј и суди да ништа без њ, и њ, и ы допустити у печатню неће. И погину паметь со шумомъ. Шта на ово вели Лура Ваша, ели садъ бѣдна посредеъ адвокатски распри?“²

Тако је ова тајна и пригушена борба са Караџићем постала јавна: „Ја поче кавгу с Матичарима“ — писао је Вук Стејићу 1833 г.³

Сем матичара имао је Вук у оним крајевима и присталица (Коларовића, А. Николића, С. Илића, Д. Владислављевића и др.), али они у тадашњој књижевности и у тадашњем друштву нису значили много; имао је и таквих присталица који су отпочињали да пишу његовом азбуком, па су се враћали опет старој (П. Берић, Тирол, Д. Милаковић, доцније Ј. Стејић и др.); Вук је имао и изван књижевника поштовалаца и присталица (на пр. В. Васиљевића, А. Панића, д-ра Живковића, Ј. Гавриловића, Ј. Мостарског и др.); али је Вук јасно осећао да се против свемоћности Стратимировићеве не може борити и да прогањање његове ортографије иде прво отуда. Зато је Вук с правом писао Копитару (Вук. преп. I 420): „Матица и Љетопис и Светић, то су орудија митрополитова противу мене и вас“.

Али снага је Вукова била баш у томе што се није хтео томе потчинити, већ је војевао са силним митрополитом,

¹ Ск, грам, и пол. сп. II 421—424.

² Љ. Стојановић, нав. д. 474.

³ Љ. Стојановић, нав. д. 472.

ударајући на оне који су били „орудија“ у рукама митрополитовим. Он је гледао преко митрополита и свих приврених незгода¹.

Цела борба Вукова до смрти митрополита Стратимировића, 1836 г., — ипак није била узалудна. Она је учинила да се и погледи његових противника донекле приближе његовим. Многи су већ одбацивали дебело и танко јер, многи су понешто узимали из његове азбуке, а понеки су и отпочињали писати његовом ортографијом; па су се опет враћали — староме. Кроз њихове свести пролазило је и ново и остављало је ту трагове.

Али главно је приближавање било у правцу књижевног језика. Црквенословенски језик је одбачен коначно из књижевне употребе; сви су се слагали у томе да наш књижевни језик мора бити српски.

Било је једино питање још у томе да ли се смеју узимати позајмице из црквеног језика који се сматрао или као стари општесловенски језик или стари српски.

Нема никакве сумње да је Вук морао у души осећати да је тешко то забранити; али је он тако исто осећао да се у ово време развитка књижевног језика нашег то није могло допустити. Јер нашим књижевницима границе између та два језика нису биле јасне. Узалуд је Мушицки певао да су то два пута; његов језик најбоље показује да би се на тај начин наново дошло до „славеносербског“ језика који су сада сви одбацивали. Зато је захтевом да у књижевности мора бити чист народни језик и ваљало повући, једном за свагда, границу између та два језика. Морало се поћи од чистог, народног језика; а после и позајмице изведене у духу народног језика — не би биле опасне, као што на пр. при превођењу Новог завета нису биле опасне ни за Вуков књижевни језик.

¹ 26/1 1822 Вук је већ писао Мушицкоме: „Што се тиче дволичења вашег, помислите на потомство. Нити ћете довијека живити ви, ни Ча Степа, а натписи ће ваши остати докле је гођ српскога рода; — а зашто да потомство вас за примјер узима да калуђер мора калуђерски мислити“ (Вук. преп. II 284; Ча Степа = митрополит Стратимировић).

Вукова неопходна опозиција тим позајмицама у њихову језику изазвала је код њих негодовање према Вуку и са осећајне стране. Вук је против језика цркве, Вук је против нашег старог језика; он ставља изнад њега језик крезавих бака, говедара и разбојника!

Од излагања речника и пријема на који су и његов речник и његова реформа ортографије наишли, он је морао видети да у Војводини његова реформа неће ускоро моћи бити примљена. Иако није могао против отпора Стратимировића ништа учинити, он је непрекидно у истом правцу, не стајући ни једног тренутка, са удвојеном снагом продужио свој рад: прво, покушавајући да његова реформа буде примљена у Србији и у Црној Гори, и, друго, да је одобре други народи, словенски и несловенски. Али и поред ових главних линија он није пропуштао прилике да се стално хвата у коштац са својим противницима у Војводини и да их туче својом логиком и својим духовитим писањем које је тако радо прелазило у гротеску. Ње су се његови противници више бојали него његових убедљивих разлагања.

XIII

Вук је одмах од почетка своје реформе мислио да би спасоносно било да за њу придобије Србију. У њој није било традиција оне врсте којих је било у Војводини; у њој није било места страховању да ће се народ покатоличити ако прими јоту; он је био син Србије, па шта је било природније него да она прими са поверењем реформу свога сина коју је инострани учени свет тако одушевљено поздравио. Требало је само задобити наклоност кнеза Милоша¹. Али то није било лако!

1820 год. Караџић је почео учити читању и писању кнеза Милоша. Он је мислио да постане учитељ и деце његове и других неписмених личности из околине кнежеве. Али се одмах видело да то неће ићи. Сви су се бојали политичкога утицаја Вукова на кнеза Милоша. Под утицајем околине

¹ Исп. д-ра Мих. Гавриловића Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић, Нови Сад, 1908 г.

кнез Милош заиста одустане од даљег учења, али су и даље односи Вукови са њиме били добри. У ствари, кнез Милош је био равнодушан према Вуку; он га је доцније и помагао — уосталом доста неједнако —, али је то чинио зато што је сматрао да му Вук може бити користан својим писањем о њему и његовој владавини у иностранству, а свакако штетан ако узговори против њега. Вук је све то знао и пристајао је на то, сматрајући да је то његова дужност према својој земљи и надајући се да ће тако, будући користан својој земљи, добити извесну помоћ од Србије или кнеза, која би му омогућила да се сав ода књижевном или научном послу. Копитар га назива у шали зато дворским трубачем (Hoftrumpetter). С друге стране, он се надао да ће придобити и људе око кнеза Милоша и самога кнеза и за своју реформу. Тако је 1828 год. издао и књигу о кнезу Милошу (Милош Обреновић, књазь Србији) која је требало да поради у корист кнежева наследног права о којем се тада решавало. Али су прилике у Србији биле ипак за Караџића врло тешке. Он је људима око кнеза Милоша био човек са стране који им је својим умом, талентом и знањем могао бити опасан. Зато су гледали да му боравак у Србији учине немогућним и да га пред кнезом што више омаловаже. Али је и Вук био упоран у ономе што намисли. Иако је знао за ово расположење њихово, он је дошао 1829 год. на позив кнеза Милоша да преводи Code Napoléon заједно са другим члановима комисије. Сима Миловановић Паштрмац, звани Амица, који је много година био главна личност у близини кнежевој, када је Вук затражио 1829 г. пасош, написао је ово као лични опис Вуков: „Уста су му — као чарапин почетак, нос — као модри патлиџан, особитих знакова — нема, али када би се човек остраг добро загледао у њега, рекао би да је у једну ногу природом“ (Гавриловић, нав. д. 32). Ово наводим да се види докле је ишло омаловажавање Вука и какве су морале бити прилике у којима је оно било могућно. Па ипак и 1830 год. налазимо Вука у Србији, 1831 год. био је чак „президент“ Београдског суда. Он се осећао више као заробљеник ту и хтео је пошто пото да оде из Србије. Када се најзад ослободио свега и 1832 прешао у Земун, одатле је 12 априла 1832 год.

написао оно чувено писмо кнезу Милошу где му је изнео све рђаве стране његове владавине. После свега тога није се могао надати да ће 1832 год. када је покренуто питање о начину писања у Србији бити примљена његова ортографија, иако је и у самој околини Милошевој било његових присталица, иако су му били особито наклоњени и Васа Поповић, кнез нахије пожешке, и Јеврем Обреновић, брат кнеза Милоша. Како су мишљења о томе међу саветницима Милошевим била подељена, а сам је кнез Милош био противник новачења, кнез Милош се 31 јула 1832 год. обрати за савет о томе Стевану Стратимировићу (Гавриловић, нав. д. 47). Одговор је, наравно, био по Вука неповољан. Тако је добивена она кнез-Милошева забрана Вукове ортографије у Србији¹ о којој је јануара 1833 год., као што смо видели, тако цинички саопштавао Јован Хаџић — Мушицком. Тако је Стратимировић своју гвоздену руку, која је хтела да смрви Вука и омете његов рад у Војводини, протегаво и на Србију и учинио да се још за много година одложи званично признање Вукове реформе у Србији.

Али се Караџић могао уверити, бавећи се у Србији, да победа његове реформе ту није немогућа². Само је ваљало истрајати. За неколике године његови су се односи према кнезу Милошу поправили, тако да је од њега добио 1835 год. и сталну годишњу пензију (прво од 200 талира). У то је време (од 1834—1835) Вук путовао по Црној Гори, Боци Которској и оближњим местима и 1836 године на Цетињу у Народној штампарији биле су штампане његовим правописом Пословице. Оно што није могао постићи у Србији бар је унеколико постигао у Црној Гори!

XIV

После 1836 године улазимо у најважнији одељак Караџева рада на завршавању реформе књижевног језика и

¹ То је било 22 децембра 1832 год. (исп. Љ. Стојановића нав. д. 369).

² По себи се разуме да су били многобројни утицаји и да су на различне начине извођени — како би се успех Вуков омео у Србији (исп. о томе код Љ. Стојановића, 325 и даље).

правописа и у отсудну епоху његове борбе. Духовно се Вук сада већ осећа као победилац.

Он се већ стара да његову реформу прими цео наш народ. Гајев покрет је отпочео и од 1835 године узео је штокавско наречје за књижевни језик. Вуку је ваљало тако подесити свој књижевни језик, који је такође заснован на штокавском наречју, да га може примити за свој и западни део наших народа.

Пред Вуком су била два проблема: 1) да коначно отклони приговоре да његов књижевни језик разбија јединство наших народа, јер допушта да свако може писати својим домаћим народним говором; и 2) да изглади разлике међу својим језиком и књижевним језиком наше браће римског закона. 1839 године он одговара на оба та питања дефинитивно¹ и тако коначно завршава своју реформу коју доцније није више ни с које стране мењао.

На прво је питање одговарао врло просто. Допушта се разлика само у изговору старога звука јата (ѣ): може се изговарати као е, ије, је или и; иначе у свему другом (и гласовима и облицима) књижевни језик мора бити једнак, и то снакав какав је у његовим делима. На тај је начин Вуков књижевни језик и оних покрајина наших чији је језик био једнак са Вуковим књижевним језиком — постао основица нашег општег или заједничког књижевног језика.

И на друго питање тако исто просто одговара. Узимајући да је дубровачки говор један од најтипичнијих народних говора западне половине наше земље, он је извршио уједначавање свога књижевног језика са њиме на тај начин што је, тако рећи, из дубровачког дијалекта, и говорног и књижевног, узео у свој књижевни језик звук х где му је по етимологији место и што је отпочео место ћ и ђ, добивених од сливања т и д са ј од јата (je), — писати тј и дј (тјерати, дјевојка место дотадашњег ћерати и ђевојка), као што се изговарало у дубровачком дијалекту. Тако је сматрао да ће нестати и последње разлике између његова језика и језика

¹ Исп. Одговор на ситнице језикословне Г. Ј. Хаџића — М. Светића, у Бечу, 1839 г. (Ск. гр. и пол. сп. III 36—38). В. код мене, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, Глас 82 стр. 187 и даље; 211 и даље; в. ниже стр. 176 и д.

по западнијим деловима наших народа и да ће његов књижевни језик моћи бити примљен као општи књижевни језик свих Срба и Хрвата.

На тај је начин мислио да ће избити из руку и последње оружје противницима својим. Његов књижевни језик добивао је тиме општенародну језичку боју, а од тога ни најмање није страдало ни његово јединство ни његова потпуна одређеност.

У свету је међутим његова слава до тог времена још знатно порасла.

Ако је Вук већ 1819 и 1820 добио сребрну медаљу Руске академије наука, затим постао члан Друштва пријатеља руске књижевности у Петрограду и Ученог друштва при Краковском универзитету, ако га је Немачка тако срдечно и оберучке примила, давши му за заслуге диплому доктора филозофије, чланство у Тириншком друштву за испитивање старина, затим у Гетиншком научном друштву; ако му је Гете учинио велику част својим пријемом и преводима на немачки наших народних песама и Грим и Фатер издавањем његове граматике на немачком језику и својим прилозима у њој (1824), а Грим и ранијим писањем о нашој народној поезији; — сада је Леополд Ранке, један од најистакнутијих историка немачких, написао по Вуковој грађи и причању књигу о српском устанку (1829); најзад, поред Русије која му је признала заслуге 1826 год., давши му сталну пензију, поред нових научних признања као чланство Московског историског друштва, сада је такво признање добио и од Србије.

Читав ред монументалних збирака народних песама он је издао од 1823 до 1833 год.; издао је пет књига забавника Данице (од 1825—1833 г.) и велику збирку народних пословица (1836), а сем тога и цео низ различних мањих и већих радова полемичке, историске, језичке или етнографске садржине, махом на нашем језику, а понешто и на немачком. Караџић је био човек о којем се у иностранству говорило са особитим поштовањем. Он је био најпризнатији књижевник и научник наш. То је све било од значаја и за његов успех у нашем народу.

У ово време десио се још један догађај који је знатно ослабио његове противнике у Војводини. 1836 год. умро је

митрополит Стратимировић који је у току од 22 године био душа Вукове опозиције и творац многих сметњи Вукову успе­ху како у Војводини тако и у Србији.

Под оваквим приликама отпочета је Вукова последња борба са Јованом Хаџићем. Нема никакве сумње да је ту борбу Караџић сам изазвао, јер је сасвим тачно проценио да је дошло време да свога главног противника потпуно са­тре. То је учинио Караџић са толико више одушевљења што му је сам Хаџић за то дао двојаког повода. Прво, сам Ха­џић је написао књижицу под називом Ситнице езикословне 1837 год. где се обраћа у првој глави и „Грамматацима срб­ским“, а, друго, Хаџић је у то време био у хладнијим односи­ма са кнез-Милошем, јер је 1838 он састављао устав којим је власт кнежева требало да буде знатно ограничена. На тај начин, Вук је свакако рачунао да ће то разрачунавање које је ишло Светићу на штету бити по вољи и кнезу Милошу.

Многи су замерали Вуку, а нарочито сам Милош Све­тић, што га је у том тренутку напао. Тврдили су неки чак да је за вољу кнезу Милошу или, како је тврдио сам Хаџић, по поруџбини његовој то учинио. Ја у то не верујем. Али ве­рујем да је Вуку много било стало до тога да Светића одвоји од кнеза Милоша, и ако је осећао да овом поле­миком то може и најмање учинити, ја сам уверен да ју је он с удвојеном вољом предузимао. Међутим он је и сам лично желео¹ да се разрачуна што пре сада са Милошем Светићем, најглавнијим и за њега најопаснијим матичарем. Зато је према Светићу био жесток и немилосрдан. Од 1826 год. купила му се срџба против Светића; 1833 год. он је с матичарима започео кавгу, како је и сам говорио, али их оборио није, а сада му се дала прилика да им зада најтежи удар какав се замислити могло, размахнувши по њихову најученијем, највиђенијем и најпоштованијем члану. А при­лика је била изванредна. Хаџић пише о језику и Хаџић сво­јим језиком показује како ваља писати. Хаџић је био диле­тант у питањима о језику; он није знао ни основних елемена-

¹ Ово је хтео тиме показати што је у својој брошири нарочито ставио: „Овај је одговор написан јоште у мјесецу Септемврију прошавше [тј. 1838] године, но због моје болести није се могао наштампати до сад (у Февруарију 1839)“ (Ск. грам. и пол. сп. III 29).

та, ни основних принципа чак ни тадашње науке о језику, а хоће да даје своје етимологије и своја језичка тумачења. А Вук у Бечу, у околини Копитаровој, о свему је изванредно обавештен! По његовом се писању види како одмерава и слади сваки ударац. Али није њему главно било да покаже да Хаџић не зна науке о језику; то би за Вука била сувише мала одмазда за све што му је Хаџић скривио. Њему је главно било да покаже да Хаџић српски језик не зна, а хоће да га поштују као учитеља и законодавца и у томе. Е ту је за Вука било од значаја да учини Хаџића не само немогућним него да га претстави као неваљалца који својим незнањем и кривом науком вара поштени свет.

„Код оваквијех погрјешака — завршује Вук свој Одговор на ситнице језикословне Г. Ј. Хаџића = М. Светића¹ — Г. би Светић у другијех народа био између најгоријех списатеља (каковијех и нема у народа који литературу имају), но у нас је, несрећом, опет између првијех, јер их има и много горијех од њега; и тако се по правди за њега може рећи: он, као данашњи српски списатељ, зна доста; али према ономе што мисли, и о чему би рад друге увјерити, да зна, он не зна ништа; и кад не би друго ништа знао боље од српског језика и од етимологије, он би у ученоме свијету био прави фушер и шарлатан“².

Ово је морало страшно одјекнути. Ударити тако „диктатора“ књижевности, најугледнијег грађанина Н. Сада, правника којег једна држава позива да јој пише законе и уставе, коме се диве грађани једне целе области и којег поштује и старо и младо. Али то је био Вук. Кад је сматрао да је требало задати ударац, он га је задавао без милости.

Обично се баш ова полемика, између Ј. Хаџића и Карацића, која се после овога развила и која је трајала неколико година, сматра као карактеристична за целокупан Вуков реформаторски рад. Ја тако не мислим. Ја сматрам да је већ овај одговор знак победе. А све оно што је после тога дошло да су узалудни трзаји коначно сломљена про-

¹ У Бечу, у штампарији Јерменскога манастира 1839. Обична осмина, страна 19.

² В. Ск. гр. и пол. сп. III 39—40.

тивника. Чак ја сматрам да је и Даничићев „Рат за српски језик и правопис“ од 1847 год., којим се исцрпно, систематски, научно и свестрано показује објективна вредност Хаџићевих погледа — само крајња потврда Вукове победе, обележене већ његовим силним ударцем по целом матичарском кругу — 1839 год.

Вуку је Светић одговорио својим Утуком грубо, безобзирно и готово сокачки. Није имао довољно речи да наружи Вука. Износио је како је свој „Одговор“ Вук написао по поруци кнеза Милоша, како је Вукову Писменицу скрpio Лука Милованов (добар пријатељ Вуков који је свакако помагао Вуку у састављању Писменице), како је припев уз слику у првој Песнарици (од 1814 г.) написао Сима Милутиновић Сарајлија (што и Вук није крио), како Вук сем српскога језика не зна честито ниједног другог језика и да је речник главом Копитаровом написао (о сарадништву Копитарову и Вук сам у предговору речнику говори), да је себи присвојио Тиролов превод на немачки његове граматике коју је Грим издао, да му је ђ скројио Мушицки, да је износио лажи о историским догађајима, да је својим фушерством и шарлатанством пола света испунио, да као граматичар нити зна мислити нити ће икад знати и да је, у правом смислу речи, фушер и шарлатан¹.

Велика је разлика између Вукова „Одговора“ и „Утука“ Светићева. Вукова је критика — стварна; он говори само на основу оних чињеница које је нашао у Светићевим „Ситницама“, међутим Светић износи о Вуку све што је о њему знао или чуо. То није критика, то није чак ни сурова критика као што је била Вукова; то је памфлет, ружење и куђење, како је Вук доцније говорио.

После Светићева „Утука“ дошао је други одговор Светићу 1843 год. И тај је одговор стваран; по начину је чак уљудан, а по образложењима — доследан и крајње убедљив. Тај његов начин долази и отуда, можда, што се Правителство српско погодило са Хаџићем 1840 год. да напише грађански законик, што је он био у везама са људима који су били на челу Владе новог режима који је био у Србији за владе кне-

¹ Исп. код Стојановића, нав. д. 487—488.

за Александра Карађорђевића (од 1842 год.), најзад, што је Вук 1839 год. изгубио пензију, пошто је сматран за обреновићевца, па је сад радио на томе да је поново добије, те није хтео сувише озлојеђивати Хаџића. Зато сада знатно ублажава свој крајњи суд о Хаџићу: „Ја нити сам прије казао нити сад мислим да је Г. Светић између најгоријех списатеља нашијех, него сам казао и сад кажем, да је између првијех. То сам ја све казао онда, а сад још додајем и ово, да је Г. Светић био онаки до онога мога одговора и до његова Утука, а одонда унапредак ако постане бољи, то ће бити моја радост и дика. А он би могао постати бољи, само да избије себи из главе да је већ све научио и да зна боље него ико други“¹.

Овај тон старијега, овако одмерен и достојанствен, после оних личних напада на Вука — морао је љутити Хаџића. Вук чак и објашњава шта је то „фушер“ и „шарлатан“ и колико је било оправдано употребити те називе за Хаџића када је хтео у послу који не разуме чинити се судијом. „И што се Г. Светић буде више врцао и копрцао, вели он даље, против онога мога суда, он ће се све више заплетати, као пиле у кучине, и све ће више истину онијех мојијех ријечи сам доказивати; јер ја оно нити сам казао у љутини, нити коме за инат или за љубав, него сам најприје добро испекао, па онда рекао мислећи, да је боље казати и мање, него више, само да остане истина за свагда“².

Ј. Хаџић је био у прилици да се Караџићу свети, налазећи се у блиским везама са претставницима власти у Србији и у Аустрији. Он га је у Српском улаку претстављао као противника тадашње владе у Србији, одана човека кнезу Милошу, а од аустријских је власти непрестано тражио, позивајући се на своје заслуге за Аустрију, да не допусти да се штампају Вукове брошуре против њега³. Вук је одговор

¹ Изашло у „Пештанско-будимском скоротечи“, исп. Ск. грам. и пол. сп. III 126.

² Скуп. грам. и пол. сп. III 126.

³ Исп. А. Ивића Архивска грађа III, 297. Али сада је Вук имао у Фрањи Миклошићу, који је био после Копитарове смрти цензор словенских књига у Бечу, тако исто одлучног заштитника као некада у Копитару. У једној одбрани Вука Миклошић вели 1845

на „Лажи и опадања у Србском улаку“ завршио речима да се са Светићем у полемику више не мисли упуштати. Али Светић пише нов Утук II (1844), срамотећи и клеветајући Вука, а 1846 год. издаје и Утук III езыкословный: О езыку и правопису србскомъ. То је критика и одговор на Вукову књигу која је изашла 1845 год. под називом „Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвештеноме Господину Платону Атанацковићу, православноме владици Будимскоме, о српскоме правопису, са особитијем додацима о српском језику“ и у којој су изнесене Караџићеве мисли о књижевном језику у последњем облику њиховом. Хаџић и даље полемише са Вуком износећи како је он један од главних „викача“ против аустриских Срба у Србији и како, кад му треба, изврће ствари. Али ту је прилику Хаџић у исто време употребио да докаже и образложи сада први пут потребу „етимолошког писања“ и „коренитости“ речи у нашем језику, дакле, гласова ђ, њ, њ, њ итд. Вук му је одговорио једним кратким написом (у 8-ом броју „Србског народног листа, 1847 год., 57—60 стр.; Скуп. гр. и пол. списи III 259—262) у којем је исправио неке стварне грешке у писању Светићеву (као да су на пр. Срби источне цркве у писању књига својим језиком „многа пре уранили“ од браће своје закона римскога) не одговарајући му на главно питање о етимолошком писању и „коренитости“ речи. Али на крају овог написа он овлаш напомиње да ће и на остатак Утука доћи одговор: „Ако се Г. Светићу учини ово и за сад мало одговора, а он нека га прими само као: „чалабрчак док приспије ручак.“ И заиста ручак, врло обилан ручак, ускоро је „приспио“. То је био Даничићев „Рат за српски језик и правопис“ (1847) у којем се исцрпно и зналачки говори о захтевима Хаџићевим, о „етимологији“ или „коренитости“ речи.

Занимљиво је да је Хаџић у Утуку III попустио у питању позajмица из словенског језика. Нека, вели он, свако употребљава оне речи којих у српском језику има; а кад коме устре-

год. полицији: „Зар би било право да се државна власт дотле понизи да послужи њему [тј. Ј. Хаџићу] као штит иза којег би он — находећи се сам у сигурности — бацао на друге своје отровне стреле“ нав. м.

ба која реч које наш језик нема, нека се свако постара за њу како зна и уме!

Тако се завршила ова готово десетогодишња полемика Хаџића и Караџића, и као последњи плотун у њој прозвучала је хладна и оштра научна критика Даничићева (исп. ниже исцрпно о овом питању у 5 чл. под називом Даничићево учешће у Вуковој победи 1847 г.).

Хаџићу је било потребно да покаже разлику између свога и Вукова писања, сматрајући да Вук са својим писањем усамљен стоји, а да се сви остали писци између себе мање или више слажу. Сада је он то хтео да претстави тако као да његов правопис и правопис оних који се са њиме слажу чува етимолошки начин писања који је заснован на разликама које уносе стари гласови њ, њ, њ, њ у речи према другим гласовима нашег језика! Он на пр. сматра да је у з е л е н — друго е кратко, а у з е љ е њ — друго е дуго, зато што је било некад у првом случају з е л е њ, а у другом з е л е њ. Али то би значило, вели сасвим правилно Даничић, да је свака реч која има кратак вокал морала некада имати на крају дебело њ, а која има дуг вокал — њ; а откуда то, пита он Светића, да се рѣт изговара са кратким вокалом, а ми знамо да је у старом језику имало њ — рѣтъ; откуда то да имамо љѣт и пѣт са једнаком дужином, иако је прво гласило љѣтъ, а друго п.жтъ, и тако у хиљадама примера. Хаџић је као прави дилетант на основу неколико примера на брзу руку скупљених изводио правила, а није умео да види да се стотине и хиљаде других примера са тим нису слагале. Даничић је довео до немогућности и Хаџићево етимологисање и његов захтев да се унутрашње промене речи обележавају, а спољашње да се не смеју обележавати: на пр. од владати у власт, од сладак у сласт допушта се промена сугласника, а у глатко и слатко не допушта се, већ тражи да се пише гладко, сладко, зато што би се писањем глатко корен сувише „таманио“; а Даничић пита: да ли се у сласт више тамани корен или у слатко; свакако више у првом случају, па ипак Хаџић пише сласт, а не пише слатко!

Ја нећу ићи даље за Даничићевом критиком, али је и на основу ова два три примера јасно да је теорија Хаџићева произвољно скрпљена и да није могла издржати и најмање

озбиљне критике, а камо ли овако темељну као што је Даничићева; али је поуздано да по својим правилима ни сам Хаџић нити ико други не би могао писати. Хаџићу је само било стало да да ма какву теориску оправданост своје начину писања. Зато је њу са толико лакоће одбио Даничић.

Тако је коначно оборено и последње отступање противничке ортографије од Вукове; остајало је још једино — да се Вукова ортографија прими у потпуности.

XV

У ово време, тј. од 1839 год. до 1847, докле је трајала Караџићева полемика са Хаџићем, Вук потпуно сређује своје материјално стање (1843 кнез Михаило му је почео давати сталну годишњу помоћ за објављивање дела, 1845 враћају му повећану пензију у Србији; најзад, тада се приближио и кнез-Милошу); у то време он развија највећу књижевну делатност. Он поново штампа народне песме (I књ. — 1841; II књ. — 1845; III књ. — 1846; IV књ. излази знатно доцније — 1862); издаје 1847 свој превод Новог зајета; 1849 — Српске народне пословице; исте године — Ковчежић за историју, језик и обичаје; тада спрема, а издаје 1852 год., и друго издање Српског рјечника и одмах идуће године, 1853-ће, Српске народне приповјетке.

Уз ова крупна дела он је издао и велики број ситнијих чланака и брошира језичко-етнографске или полемичке садржине; а у то је време, 1845 год., издао и своја чувена Писма¹ о српском језику и правопису, своје најважније теориско дело о тим предметима. Ту је само поновио оно што је и раније говорио додавши само још понешто што је одговарало времену кад је то дело писао.

Пошто је имао годинама зло искуство са књижевницима који се стиде да уче народни језик, он се уверио да добро може доћи само од младежи којој се том знаменитом књигом и обраћа.

Докле год народ чисто и непокварено говори, дотле се књижевни језик не разликује од народног.

¹ Потпун наслов в. напред.

Словенски се језик мора одвојити од српскога, то се по себи разуме; он додаје још да је „словенска“ партија смрћу Стратимировићевог посрнула, а смрћу Текелијином — да се и сасвим затрла.

Није остао дужан ни партији која мисли да језик ваља поправљати; у њој, вели Вук, има велики део који мисли исто онако као и он, Вук, али поправљају језик или зато што не знају народног језика или желе угађати читаоцима. И матичарима није дужан остао. Нигде се, вели он, тако покварено и ружно српски не говори као у Срему, Бачкој и Банату, и што је место веће и што више у њему има књижевника и госпде, утолико се горе говори. То је онај напад на пречанске Србе који ће толико узбудити Хаџића. Али Вук се и ту не задржава, већ додаје — да се то пренело и на Србију и као куга ће се проширити ако му се не стане на пут. То је сада већ отворен напад на пречанске Србе у Србији и буђење осталог света против њих!

Као што се види, у овим теориским погледима Вуковим огледају се различне мисли из његове борбе са Хаџићем.

Видећи све то и констатујући све то, Вук се обраћа омладини. И који су први омладинци стали под његову заставу? Два Војвођанина — Ђура Даничић, који 1847 год. и преузима борбу са Ј. Хаџићем, и Бранко Радичевић, који својим изванредним песмама, лирским и епским (од 1847 г.), почиње и на делу показивати колико је књижевни Вуков језик способен да одговори и најтежим књижевним захтевима и потребама. После Бранка и Даничића почињу се јављати и књижевници и други научни и књижевни радници са тежњом да пишу заиста чистим књижевним језиком или са тежњом да прочисте свој домаћи говор и да га удесе према Караџићеву „канону“ књижевног језика.

Сем овог практичног успеха, Караџић се могао у то време похвалити и једним више теориским успехом који ће дати своје резултате тек много година доцније. 1850 год. скупили су се извесни хрватски књижевници са Вуком, Даничићем и Миклошићем и донели су одлуку да народ који говори истим језиком треба и један књижевни језик да има. Узето је Вуково књижевно наречје, тј. јужно наречје, у оном облику који му је 1839 године Вук коначно дао (т.зв.

југозападни дијалекат, са х и тј и дј), да буде заједничко књижевно наречје свих Срба и Хрвата. Вук је био одређен да му изради и правила, што је он и учинио.

Овај велики успех дао је правих резултата тек у последњој четврти XIX века када су претставници западног дела наших народа то решење у потпуности прихватили.

XVI

Вук је, у ствари, 1839 год. био победилац. Али као често од саме победе, од срећно нанесеног удара противнику, до „организовања“ саме победе, до и стварне победе, морало је проћи још доста времена. Ја ћу из тога времена Вукова рада навести — по излагању Љубомира Стојановића — неколико карактеристичних момената¹.

Пештанско-будимског скоротечу издавао је од половине 1842 год. Дим. Јовановић; а доцније — Петар Нинковић, присталица Вукова правописа; многи су се претплатници због тога толико огорчили на редакцију да су одрекли претплату².

Један учени Србин је рекао: „Пре ћу се потурчити него што ћу с Вуковом ортографијом читати.“

Неки Петар Поповић, из Рисна, у Одеси (1840 г.) наштампао је — против Вука — књижицу под називом „Ситнице из правописанија“.

Димитрије Тирол, који је раније био ватрен присталица Вуков и штампао Славенску граматику Вуковом ортографијом (1827), од доласка у Србију престао је њоме да пише и постао је отворен противник Вуков, јер је видео да јавност неће његову реформу.

1842 год. 27 маја оснива се Друштво српске словесности у којем су били изабрани за дописне чланове Вук, Копитар и Шафарик. Истина оно узима за азбуку стара писмена: і, њ, њ, њ, њ, е, ю, ја; али и: љ, љ и џ.

Ђ. Мушицки предлаже, до извесне мере, књижевни језик у духу Вукову; П. Шафарик, иако је био стари присталица

¹ Стојановић, нав. д. 547 и даље.

² Стојановић, нав. д. 548.

и поштовалац Вуков, није хтео јавно давати мишљења¹ о Вукову правопису. У додатку Новина србских од 1842 год. излазе Радишићеви чланци писани потпуно у духу Вукову. Вук се спрема да дође у Београд на седнице Друштва, али због Вучићеве буне прекида се рад у њему за две године.

Друштво српске словесности поново отпочиње свој рад 1 аугуста 1844 г. Одлучено је да Друштво створи научну терминологију и оно је већ почело да објављује примерке тога рада. То је било прогрешно, јер чланови Друштва нису били спремни за то, а ауторитетом самог Друштва наметали би целој култури нашој своје грешке. Томе се успротиви Петар Матић из Беловара, врло умесно, а и Вук је био сав против тога. Одлучено је да се питање поново стави на дневни ред 20 маја 1845 год. Седници су присуствовали и Вук и Ј. Хаџић. И Вук је упутио писмо претседнику којим се такав рад осуђује; али је прочитано Матићево писмо у којем је речено: а) да све речи објављене од Друштва нису добре; б) да зато тај рад треба прекинути и в) да треба из књижевног језика избацивати словенске речи и градити нове речи на народној основи, те се тако приближити нашој католичкој браћи. И Ј. Хаџић и Вук су се са тим сложили: само је Хаџић хтео да покаже, у исто време, да се он тиме не удаљава од својих начела, да неко не би помислио да је и то победа Вукова.

Колико је било још у званичних чинилаца опозиције према Вуку види се из тога што је још 1851 забрањен улаз у Србију Вукову Речнику од 1852, и тек је с муком Друштво српске словесности 1855 год. добило право да може ту књигу набављати за своје потребе.

Може се слободно рећи да су у ово време у потпуности победили Вукови погледи о књижевном језику. Књижевни језик имао је да буде чист народни језик. Опозиција према ортографији још је трајала. То лепо показује и развитак погледа на књижевни језик код „матичара“ у то време.

Од смрти Стратимировићеве види се, као што Вук правилно вели, да је партија словенска у Матици посрнула; јер кад је 1838 год. Милован Видаковић поднео Матици своју

¹ На ист. м. 557—8.

Граматику сербску (посвећену Сави Текелији) за награду, она ју је одбила.

Октобра 1841 одлучила је Матица да се поново позабави питањем о правопису. Комисија је одређена била са Платоном Атанацковићем на челу, којем ће 1845 год. Вук и посветити своја Писма о језику и правопису. Затражили су мишљење од Вука и С. Текелије о томе. Вук критикује Матицу што је постала књижевна партија, доказује да се словенском ортографијом не могу штампати дела у којима је наш народни језик и опомиње Матицу да избаци, ако задржи стару ортографију, све оно што јој противречи (као јат и сл.); али тражи у исто време да се допусти да ко хоће може писати и његовом ортографијом¹.

Текелија тражи и даље да се врати словенски језик; а ако се буду употребљавала слова *ћ, ђ, љ, њ* и *ј*, „то азъ и вса моа изостати будутъ *ѡ* Матице“².

Али и поред овога, иако се у Летопису још дуго писало шареном графиком и ортографијом, што ће трајати све до 1871 год., ипак су у Летопису за 1846 год. могли изаћи чланци у којима се величају заслуге Вука Караџића за нашу књижевност и предлаже се да се његов правопис прими.

Даничићев Рат од 1847 год. „поразно је деловао“ на све противнике Вукове у редовима матичара³. О различним странама правописа, а такође и о Вукову правопису, у Летопису се већ слободно расправљало, али се ипак старо мешало са новим, докле 1871 Јован Бошковић није учинио да се потпуно приђе Вукову правопису. Међутим језик се у неких писаца већ у потпуности приближава Вукову језику, само источног или сремачког изговора. 1852 г. јавља се Јован Јовановић у Летопису са својим у Бранкову духу испеваним песмама, а затим 1853 Ђ. Јакшић. 1858 — Јован Ђорђевић, са напредним идејама, уређује Летопис у којем отпочиње радити и Л. Костић. Начело о чистом књижевном језику потпуно побеђује и почиње се већ развијати и критика тога језика (на пр. код Косте Руварца, 1860) која ће се

¹ Исп. о томе Врховца нав. д. стр. 141 и даље; 185 и даље.

² Љуб. Стојановић, нав. д. 555.

³ Исп. Рад. Врховца нав. д. 185.

доцније развити у „филолошку критику“ као једино мерило ваљаности књижевних дела.

И у Србији се стари правопис држао дуже од старијих погледа на књижевни језик.

Тако је Вуку Караџићу „советник“ Книћанин 1850 год. у својој кући, када је Вук с пролећа долазио у Србију, овако говорио: „Има људи који говоре да је она штета која је народу нашем пропашћу царства на Косову учињена ништа према оној коју му он „својим правописом“ хоће да учини, и да је њега поткупило аустриско правителство или нека његова пропаганда преко покојнога Копитара да би се тако народ наш пошокчио и поунијатио.“¹

Вук је у овоме и сличним расположењима према себи гледао резултате рада присталица Стратимировићевих и Хаџићевих који нису бирали средства у борби против њега. И забрану његова речника од 1852 год., и поштравање 14 априла 1852 забране о Вуковој ортографији да се њоме штампане књиге и на страни не могу у земљи ширити — Вук је приписивао аустриским Србима. То је нерасположење према Вуку у овом правцу хватало корена и код домаћих људи.

Тако је потпуна забрана Вукове ортографије остала у снази до повратка Обреновића у Србију. Па и тада она није могла бити одједном дигнута. Али већ 13 новембра 1859 год. на предлог Малогоспођинске скупштине — свакако под непосредним утицајем Вуковим — забрана је укинута само за књиге приватно издане; али за државна или званична издања и за званични, административни рад — забрана је остала.

Тек 1860 год. — на заузимање Попечитељства просвете и Друштва српске словесности — и државна су издања могла бити штампана Вуковим правописом, али је стара ортографија остала обавезна за основну школу и гимназију. Најзад 12 марта 1868 године укинута су сва ограничења Вукова правописа. Види се да се од 1859 год. — за девет година — то поступно уводило у живот. То значи да је још и тада у нашем друштву опозиција против Вукова правописа била

¹ Љуб. Стојановић, нав. д. 567.

доста јака. Како је и у Војводини од 1840 године спремано земљиште за њу, то је ово — готово у исто време (1871 год.) — пренесено и на Војводину. Тако се, на четири године после смрти Вукове, завршила борба његова и његових последника за потпуну победу његових начела онако како их је Караџић објавио у потпуности 1839 године.

Тако се свршила ова жилава борба. Сада када смо већ при њену крају, биће корисно да се још једном осврнемо на цео њен ток.

Караџић се две године колебао, две године је учио и мерио, од 1814 до 1816 год., да ли да отпочне покрет који ће сигурно у нашем друштву наићи на негодовање: да ли у исто време да пружи коначну реформу и књижевног језика и књижевног правописа, или да се заустави само на књижевном језику, а за ортографију да прими какво средње решење које би боље одговарало тадашњем расположењу јавности. Јер је он знао да ће бити више опозиције ортографији неголи језику.

После две године спремања он се решио да буде радикалан, да све из основа измени како треба. Он је знао, ако изађе са непотпуним предлогом, недовршеном стварју, ма у ком погледу, да ће после њега свако излазити са својим предлозима и пометња ће бити још већа. Зато се одлучио да нађе идеално решење: и за правопис, да сваки глас нашега језика добије свој засебни знак, и за књижевни језик, да се пише искључиво чистим народним језиком.

Нарочито је било важно да остане доследан у питањима књижевног језика, јер је ту била опасност већа да не подлегне. Зар се нису сви слагали са њим да у нашој књижевности мора бити српски језик? То је говорио и Доситеј, и Стратимировић, и Милован Видаковић, и Лукијан Мушички и Јован Хаџић. Али сваки је од њих писао на свој начин и код свих њих претила је опасност да од нашег књижевног језика начине неку накарадну мешавину наших народних елемената са туђинским. То би за Вука значило одрођавање наше писане књижевности и нашег књижевног језика од нашег народа. Међутим тако нешто није се смело и није се могло примити, особито у време када је Вук открио у народним песмама наш народ — као највећег књижевника који се за-

мислити може. Од те књижевности требало је да отпочне књижевност наша и од њена језика — наш народни књижевни језик. Зар се књижевни живот није тада отпочињао? Па друкчије у почетку није ни могло бити до да цео наш народ буде свој велики књижевник који ће говорити и писати својим језиком.

Отуда је излазило да је Караџић кидао са прошлошћу, јер није сматрао да његов покрет има да се настави на нешто што је дотле било. Зато се он и пита: да ли се може рећи да се наша нова књижевност отпочиње и Доситејем?

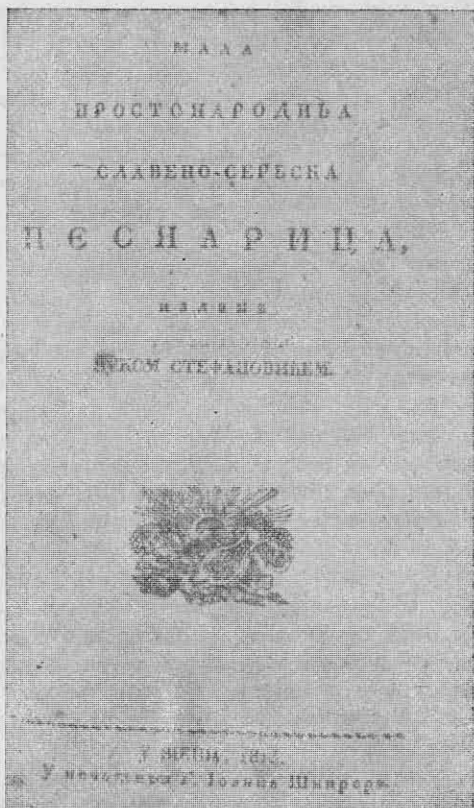
Али он је у исто време кидао и све везе са савременим му поколењем, и оним које је мислило да треба писати црквенословенским језиком, и оним које је хтело писати усавршеним српским језиком или славеносрпским и оним, најзад, које је хтело писати „обогаћеним“ српским књижевним језиком (као што су били матичари).

Према томе, по духу своје реформе Караџић је у Војводини револуционар који се ухватио у коштац не само са конзервативним поколењем, које је било за XVIII век у XIX-том као што је био Сава Текелија, него је кидао и са свима оним који су пристајали на еволутивни карактер реформе: да се усавршава оно што нам је завештао Доситеј. Зато су, као што смо видели, против њега били претставници свих праваца мишљења о књижевном језику, ма да су се они и сами међу собом знатно разликовали.

Сад настаје оно што је за Караџића најважније. Ако је у захтевима духовним био крајњи револуционар, у извођењу саме реформе своје он је био стрпљив, непренагљен, тактичар, који је ту бивао задовољан и само извесним успехом. Поље борбе није напуштао ни онда кад је јасно видео да је она у том тренутку узалудна; али зато онда кад је сматрао — као оно 1839 год. — да је дошао психолошки тренутак да се битка реши у његову корист, он је развијао у борби сву снагу своју и био је немилосрдан.

Када је видео да војвођанско друштво не може у потпуности придобити за своје идеје, он је сматрао да може своју реформу остварити у потпуности у Србији, јер је млада кнежевина била без традиција или бар без јачих тра-

диција у том правцу. За њу његова реформа не би била револуционарни чин, већ сасвим природан почетак новог књижевног живота. Али за то је ваљало придобити врховну

власт. Кад му се учинило да је близу циљу, претставници те власти изменили су се, дошла је на престо место Обреновића династија Карађорђевића, и његови противници нису му дали могућности да се приближи новим претставницима те власти. И тако, тек када су се Обреновићи наново вратили

на власт, када је ту власт узео у своје руке кнез Михаило, који је ценио, штитио и помагао Караџића, тек тада је његова победа била сасвим омогућена.

Али је Караџић знао да ће та победа бити одлучна само онда ако наше друштво буде било за њу спремно. Зато он у току од готово педесет година није ништа пропустио да наше друштво у том правцу просвети.

Иако га је наше војвођанско друштво у почетку одбацивало, он је и даље развијао пред њим своје погледе и обарао гледишта противника. Када се опозиција скупила у Матици српској, он је са њом заповдео кавгу; а кад је била усретсређена у Јовану Хаџићу, он је гледао да га потпуно сбори.

После свога рада у првој епоси Милошеве владавине у Србији, Караџић је видео да на неке људе у њој може рачунати, а када је Друштво српске словесности, 1844—45 год., покушало да стварање књижевног језика узме у своје руке, он је долетео из Беча то да разбије, и успео је.

Иако је 1839 год. већ био духовни победилац, он је видео да са старијим поколењима књижевника ништа урадити не може, јер чак и онда када су потпунице усвајали начела његове реформе, њихови претставници нису били кадри да их у дело претворе јер се нису могли ослободити од старог. И такве је људе он ценио и у борби штедео. Али је осећао да спас за његову реформу лежи у новом, младом поколењу које је вољно да се учи и, научивши се, да иде новим путем. Зато су типични у том правцу Даничић и Радичевић, један — даровит научник, а други — даровит књижевник. Када су они отпочели да шире његову реформу, био је знак да се отпочиње нова епоха. И други су тада за њим и за њима пошли.

Иако је педесет година Караџић из дана у дан радио у истом правцу, он није постао фанатик своје реформе у смислу светог чувања свих њених првобитних захтева. Он се и сам развијао. Зато је тек 1839 године дао својој реформи општенародни карактер.

Караџић је тако исто јасно разликовао шта је у његовим захтевима тактичка мера, а шта је стварно. Када је Лукијану Мушичком и матичарима говорио да се не могу

вршити позајмице из црквенословенског језика, он је знао да то вреди само за оне људе који не знају да даду српски карактер тим позајмицама. Ма у ком облику дато то право тада, оно би довело до мешавине српског и словенског елемента. Зато је и било најбоље — не дати га уопште. Али доцније, око 40-тих и 50-тих година, када је сматрао да то не може више бити опасно, он је сам показивао како се могу вршити те позајмице па да не буду штетне по развитак нашег књижевног језика.

Вук Караџић је у својој дугој борби, поред постојаности и снаге, оличене у самој реформи, показао тако исто и велику вештину у изналажењу путева да се његова велика реформа у потпуности оствари. Све те необичне особине морале су дати онај велики значај његовој реформи. Њоме је, без остатка и без поговора, уведен цео народ наш у културни живот и дато је, одмах у почетку нашег слободног живота, општенародно обележје целокупном даљем духовном развоју његову. Једном хуманитарном реформом више се уопште није могло постићи.

2.

КЊИЖЕВНИ И НАРОДНИ ЈЕЗИК У ВУКА

„Колико се већма самимъ дѣломъ сви о езыку народномъ старамо, толико смо далѣ протегнули нравственный животъ и вѣчностъ нашег' рода и цѣлог' потомства.“

Вукъ Караџић, Обявленіе о Серб. рѣчнику 1816 г.

Ск. гр. и пол. сп. I 94.

У великој реформи коју је Вук Караџић извршио у српској књижевности у првој половини XIX века најзнатнији део чини увођење народнога језика у књижевност. Питање о народном књижевном језику и за Вука је било и најзамашније и теже од свега што је у своје плодном раду предузимао. Ако је у распри око ортографије и био каткада вољан да, ма и само привремено, отступи, под утицајем тадашњег српског књижевног друштва, од онога што је сматрао да је једино разумно, — у питању о књижевном језику Вук није никад попустио. Од првих времена свога рада, не баш од прве године, све до смрти своје он се у томе правцу држао једне мисли и једног начела: да у књижевноме језику сме бити само оно што се налази у народном. Све његово старање било је у томе да у сваком засебном случају да пуну вредност томе начелу, а од свих

оних који су хтели писати књижевним језиком тражио је да му се приближују што више могу.

Али ма како изгледало просто у основи то враћање себи и своме народу, ипак је питање о стварању књижевнога језика од народног било, по природи својој, сложено. Познато правило „пиши као што говориш“ врло неодређено показује његове особине, иако га је Вук навео у својој Писменици као основицу њену. Доцније Вук то правило, које се обично сматра као врло карактеристично за његову реформу, није више ни наводио, јер је и сам морао у много прилика да се бори против оних који су у књижевности сувише слепо ишли за својим говором. Вук је добро осећао да је његова реформа, која се појавила у време развијених књижевних језика у других народа, морала дати књижевни језик са свима његовим добрим странама. Правилном „пиши као што говориш“, особито за доцнији Вуков рад, одређивала се само општа народност књижевног језика, а не потпуно безвлашће и произвољност, како се по каткада разумевало. И Вук је у својим делима, од 1814 до 1864 год, имао прилике да оцрта особине тога народног књижевног језика у којем није било ничега што се није находило у народном језику, а у којем се ипак нису смеле находити хаотично измешане црте свих народних говора.

У стварању књижевнога језика Вук је одредио и тешку и лепу дужност књижевницима свога народа: да од народних црта проберу оне које су за књижевност и да на тај начин створе отмен, постојан у бележењу различних облика, и, по могућности, један за цео српски народ књижевни језик. Али њему је било такође јасно да његову замисао није било тако лако остварити у појединостима. Он је знао да за то треба много знања и познавања народнога језика, много урођена смисла за лепоту његову и много љубави према томе послу. Да се не би одмах у почетку лутало, да би се могла дати иоле одређенија правила за књижевни језик свега народа — Вук је гледао што боље и што дубље да позна наш народни језик у свима крајевима и да, на тај начин, одреди његов однос према књижевном језику за цео народ српски. И тако је он постао онај велики народни књижевник који је у себе примио народни

језик из свих крајева наших, прерадио га и дао му облик народног књижевног језика који ће имати све знаке у себи свога народнога порекла а све лепе особине језика са великом књижевном прошлошћу: општу правилност и заједничку и општу употребу за цео народ.

Вук је морао због тога да да карактеристику народног језика која је могла да послужи као основица за књижевни језик. У почетку свога рада Вук није знао за велике разлике међу говорима нашим. Он је мислио да јединство књижевног језика проистиче сасвим природно из особина наших дијалеката; али је доцније видео да се наши говори каткада и знатно разликују. Прва карактеристика народних говора од 1814 год., у којој се говори разликују једино према изговору старог јата, била је доцније замењена другом (1817—18), у којој су се говори разликовали и другим цртама. Када је Вук затим, после својих значајних путовања по јужним и југозападним крајевима наших народа (1834—1839 и доцније), сазнао да разлика међу нашим говорима има много више него што је изгледало према његовим дотадашњим поделама, он је све више долазио до уверења да би се јединство књижевног језика најбоље остварило када би се један народни дијалекат узео за књижевни. Али како је то, према тадашњем стању наше књижевности, ишло врло тешко, јер у питањима те врсте има увек много љубави према матерњем језику, много месног патриотизма — Вук је гледао и да спасе јединство књижевног народног језика и да избегне све оно што би могло сметати увођењу његову у потпуности, као што би на пр. могла бити искључива употреба једног, јужног књижевног говора у целој књижевности. Он је тада дошао на срећну и спасоносну мисао да створи књижевне изговоре који су се разликовали само у изговарању једнога гласа, а у свему су се другом потпуно слагали. Под утицајем таквих тежњи он је као основицу таквом народном књижевном језику и изнео своју познату дијалекатску поделу: на источни говор, западни и јужни (1839), према изговору једног гласа (старог јата). Преко других разлика међу говорима он је прешао и дао велико груписање у којем је сваки говор имао подједнак део. Вуку је било јасно да би њихове разлике, које су му

знатним делом биле познате, унесене у књижевни језик, учиниле немогућним јединство књижевног језика и унеле би велику самовољу у бележење различних облика какве нема у другим књижевностима. Зато је и одустао од уношења тих разлика у дијалекатску деобу јер је њу сматрао као темељ књижевног језика. Он ју је дао као карактеристику народног говора у великим потезима којом се могу задовољити и покрајинске тежње у књижевности, а која ни у ком случају неће бити опасна по његово јединство.

И у овој деоби и у одређивању основних црта Вукова књижевног језика огледале су се његове идеје о задатку и дужностима књижевника. Они су имали права да на основу народног језика створе књижевни. И овде као и у свима правцима његова рада огледа се еклектизам који је, наравно, увек субјективан, па ма био извршен и у оној савршеној форми, са оним тананим језичким осећањем са којим је примењен у стварању књижевног језика Вукова.

У уједначавању језичких црта главних књижевних дијалеката Вук је гледао преимућство свога књижевног народног језика над чистим народним и једини начин да се створи књижевни народни језик који ће имати, иако је поникао непосредно из народног језика, све особине језика писане књижевности. „Опћенита правилност“, која се одређивала, углавном, цртама народних дијалеката једнога типа и постојаношћу у употреби једног заменика јата — то је темељ на којем је Вук саградио у народноме духу и из чисто народних елемената зграду нашег књижевног језика¹.

Опћенита правилност — то су облици херцеговачког говора Вукова краја који су се находили и у оближњим деловима источнога дијалекта. И исто онако као што је Вук ту опћениту правилност са херцеговачког говора претегао на цео књижевни језик јужнога типа, ма се народни језик у неким крајевима и удаљавао од ње, он је тако исто

¹ Исп. тачну напомену Ст. Новаковића о језику Вукову у Новом завету и Даничићеву у Причама из Ст. и Нов. зав. да је ту дат језик „који се... у свима појединостима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила“ (Глас X 62).

и то слагање једнога дела источног говора са херцеговачким пренео на цео књижевни источни говор, ма необразована „простота“ и сасвим друкчије у неким крајевима говорила; он је чак неке црте (на пр. употребу х) пренео на цео источни говор са јужнога, иако се оне нигде у источноме нису употребљавале. Када је то општије слагање у два велика књижевна дијалекта проистицало из особина народнога говора ма коликих делова њихове географске области, према чему је Вук имао право да га сматра као заједничко за књижевни језик њихових целих географских области — он је могао, у интересу књижевног јединства, да и од западног дела то тражи, ма то и не вредело у потпуности ни за један његов месни говор.

Тако је постао Вуков књижевни језик у својим књижевним дијалектима. Из онога што се ниже износи видеће се кроз које је мене он прошао и колико су наши дијалекти Вуку били познати. Видеће се, колико је Вук дијалекатског материјала изнео у својим делима и колико је од тога употребио за књижевни језик. Тада ће тек бити јасно да се књижевни језик Вуков, већ у његово време, почео одвајати од народног језика и оних крајева из којих је поникао; а колико је то морало вредети за оне делове нашега народа на које је он пренесен у интересу јединства наше књижевности и њене лепоте!

Вук је од почетка свога рада имао једно осећање за књижевни језик које је код њега било стално и непромењено, а које би се могло окарактерисати као јединство и општа правилност народног књижевног језика за цео српски народ. Али је требало да прође 25—30 година па да оно добије у њега ону сажетост и да се излије у оне догматичне дефиниције које је добило 40 и 50-тих година прошлога века. Вук је целога живота свог гледао да са њим сложи нов материјал који му је притицао и да га у себи очува у целини. Зато се оно свугде пробија у њега, па ма каткада Вук још и немао довољно материјала и могућности да тачно исклеше особине књижевног језика. Вуково се познавање говора стално мења, стално повећава. Према њему се мења и одређивање односа књижевног језика према народном, али Вуков идеал књижевног језика остаје свугде исти и

стоји високо над свима привременим карактеристикама народних говора. После давања потпуне слободе народним дијалектима у књижевности Вук је предложио одабирање једних облика за књижевне; када је дао правила о томе шта треба сматрати као опћениту правилност у књижевним дијалектима — он је пошао и даље и предложио употребу једног од њих у књижевности. У току од 50 година свога рада Вук је стално сужавао границе првобитноме појму о општој употреби народног језика у књижевности уколико је више сазнавао за разноликост народних говора¹. Али је једно остајало у Вука увек стално: у његову књижевном језику није било ниједне црте, ниједне особине које није било или које није могло бити и у народном језику. Зато је он и могао рећи за свој књижевни језик да је народни, и у томе лежи његов завет тадашњој омладини наших народа: где да тражи извор и најчистији облик књижевног језика.

Према дубљем и ширем познавању особина народних дијалеката Вук је мењао своје погледе на народни језик уопште. У прво је време мислио да прости свет свугде правилно и врло слично говори; да је довољно познати језик орача и пастира, па да се могу увек тачно одредити праве особине и књижевног народног језика. Тек се доцније постепено уверавао да међу његовим говорима има и знатнијих разлика, да и простота каткада „покварено“ говори. Али његове мисли добијају оштрину и потпуну одређеност тек после 1834 год., када је обишао удаљене крајеве наших народа и када се уверио да је потребно тачно одредити границе књижевног језику према народном.

Те знаке Вукова развитака у схватању народних дијалеката носе његове поделе наших говора од 1814, 1817—1818 и 1839 год. Вук је, истина, ради књижевног језика почео испитивати народне говоре од првих времена свога рада; али дефиниције њихове, које је том приликом давао, надживеле су и време стварања његова књижевног језика

¹ Исп. у Јарића: „пиши како се говори“, правило, од којег је он сам у неких точках послје одустао“, *Књижевник* I 459. Исп. још на ист. м. 479—480.

и време потпуног примања његове реформе у народу на-
шем, и још су дуго после њих одређивале наше говоре с
дијалектолошке стране. Зато ћу покушати ниже да одре-
дим све оно што је у извесно време, при њихову стварању,
било од значаја по њих јер ће нам само тако оне бити
потпуно јасне. Тада ће нам бити и јасне особине Вукове
као дијалектолога народних говора.

Зато што је уводио народни језик у књижевност, Вук
је морао да се задржи на његовим народним говорима ви-
ше него што би иначе чинио, и према развоју науке та-
дашњег времена и према потребама наше тадашње про-
свећености. Према томе, разумљиво је зашто његов рад у
томе правцу није добио одмах онакво даље развијање у на-
шој научној књижевности какво је заслуживао према својој
унутрашњој вредности. Јер он претставља, заиста, иако по-
четну, у сваком случају, светлу тачку у нашој дијалекто-
логији.

Од свих осталих питања која се налазе у вези са Ву-
ковом реформом ја сам издвојио ова два: о Вукову књи-
жевном језику, његову познавању наших дијалеката и њи-
ховој узајамној вези, због тога што она чине једну целину.
О примању Вукове реформе, о његовој ортографији, о
Вукову граматичарском и научном раду и другим питањима
ја ћу говорити другом приликом, и на тај начин оцртати и
с те стране Вуков велики покрет (исп. сада напред 1 чланак
под називом Вукова борба стр. 7—77). Засада се то може
оставити без икакве штете за горња питања.

Издањем Вукове преписке знатно су попуњене празни-
не у познавању веза међу Вуком и другим књижевницима
његова времена, нашим и страним, и јасно су осветљени
многи моменти из његова живота и рада. Али за овај посао
највећи значај претстављају ипак дела његова која данас
имамо у лепом државном издању¹.

¹ Љубазношћу Љуб. Стојановића, на којој му овде захваљу-
јем, користио сам се за ову расправу и отштампаним табацима IV
књ. Ск. гр. и пол. списа.

О Вуку Караџићу много је писано, а у новије време, знатно после ове расправе, изашло је и велико дело Љуб. Стојановића (Живот и рад Вука Стеф. Караџића 1924). Па ипак и у њему се са ове стране и са овом исцрпношћу није говорило о питањима Вукове реформе и нашег савременог књижевног језика.

I

Прво Вуково дело биле су народне песме које је он написао по сећању¹ и издао 1814 год. Доцније је он скупљао песме непосредно у народу; зато су песме које је он издао 1815 год. исправније и боље од песама из 1814 год. Народне су песме морале бити писане и народним језиком, иначе би изгубиле свој значај и своје особине народних песама. Како је већи део песама био на херцеговачком наречју испеван, које је Вуку од куће било познато, Вук је морао запазити извесне разлике у нашим говорима и те је разлике изнео у предговорима споменутих песама². У првој збирци он разликује свега два народна говора, један у којем се место старога јата говори ње, ие, и други, у којем се говори е. Први назива херцеговачким, а други сремским. Географски положај херцеговачког говора он одређује овако: Хрватска, Далмација, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија до Ваљева и Карановаца (Краљева), једном речју: „од Адријатическога мора до Осека, Лознице, Ваљева и до Карановаца“³. За сремски говор вели да се говори по Срему, Бачкој, Банату и Србији око Саве и Дунава. Сем ова два говора Вук помиње и трећи књижевни; али он, у ствари, не улази у дијалекатску деобу народнога језика.

Разлике међу овим говорима и њихов обим — обележени су само у општим цртама. Вук је то овде учинио зато да би се разумео начин којим он бележи народне песме. У дискусију о тим говорима он не улази и напомиње

¹ В. Срп. нар. пјесме (д. и.), предговор I св. II изд. XXXIV—V.

² Песнарица од 1814, С. Н. Пј. (д. и.) I књ. Стр. XI; Пјсмарица од 1815 на ист. м. стр. XIV—XV.

³ Нав. д. XV.

само да пише херцеговачким говором због тога што му је он матерњи језик. Истина, он се не устеже да рече где се најчистије говори српски, али он то још не примењује на књижевни језик. Кад би ме когод запитао, вели он, где се српски најчистије говори, ја бих му на то овако одговорио: „Езга Сербскога рода и најчистијега езика находисе у садашње време између реке Дрине и Мораве: а особито кад се мало поодмакне од Саве и Дунава, као н. пр. на хия Крагуевачка, Карановачка, Рудничка, Ужичка, Крушевачка; и горе од Новог Пазара преко праве Херцеговине”¹. Иако се доцније чувао да истакне један говор пред другим, иако је јавно тврдио да су њему подједнако мили сви говори српски, иако је, најзад, доцније и знатно изменио о овоме своје мишљење, ипак се јасно види да је у ово време, кад год је говорио о народном језику, имао, у главном, на уму језик поменутих области.

Све су ово биле само напомене о народном језику. То још није дијалекатска деоба која обухвата целу језичку област нашег народа. Да Вук није имао намере да у споменутим предговорима даје велике дијалекатске поделе, види се по томе што је један од тих предговора написао (1815 г.) после своје граматике у којој је дао много тачније и потпуније груписање српских дијалеката који су му били познати. Та је подела врло значајна са многих страна за цео Вуков рад. Она ће нам дати прилике да дубље загледамо у Вукове идеје о књижевном језику.

Њу је изнео у својој Писменици 1814 г., своме другом делу. Писменица претставља граматiku народнога језика које треба да се држе књижевници у писању и која, на тај начин, треба да постане обавезна за нашу књижевност. Принцип народнога језика у њој добија широку и свестрану примену. Природно је да је Вук морао тачно одредити, како према њој стоје народни говори или бар којега је краја говор у њој претстављен. Вук је то учинио у већој мери него што би се морало очекивати од граматичара његова времена. Он је дао потпуно груписање срп-

¹ Песн. од 1814 г. нав. д. стр. VI—VII.

ских говора и њихово географско простирање¹. Ту он дели први пут српски језик на три покрајинска наречја: херцеговачко, сремско и славонско. Херцеговачко он одређује према географскоме простирању исто онако као и у предговорима песмарицама, сремачко мало исцрпније, јер за њ вели да се пружа по нахији шабачкој до пола ваљевске, по свој београдској, по смедеревској, крагујевачкој, по Ресави, по свој нахији пожаревачкој, по Црној Реци и по Крајини неготинској до Тимока²; а за славонско вели да њиме говоре Срби католици по Славонији, Хрватској и Далмацији.

Међу тим говорима, по Вуку сва је разлика у изговору једнога гласа, некадашњега јата: једни га изговарају као е (сремско наречје), други као ње, ие (херцеговачко наречје), а трећи као и (славонско); а у свему другом они се слажу. Истина, Херцеговци изговарају гласове оштрије и брже него Сремци, вели Вук, а Славонци опет више отежу, али то нема великога значаја.

Оваква дефиниција народних говора врло је значајна за Вукове погледе на књижевни језик и за Вукову полемику која је затим дошла. Чим је Вук дошао до закључка да је једина разлика међу говорима српским у изговору нових заменика звука јата, он је могао да се задовољи само изношењем те разлике међу говорима примењеним у књижевности; јер је све друго међу њима било једнако. Износећи³ промену именица и глагола, што и јесте најглавније у његовој граматичи⁴, он се позива на прстонародни језик, претпостављајући, према горњој дефиницији, да је он у своме правцу свугде исти⁵. Наилазећи код српских књижевника на облике који се не слажу са његовом граматиком, он их сматра или за позајмљене из црквенога језика⁶, или за погрешне⁷ или чак каткада и за такве облике који, и-

¹ Писменица (1814. г.), в. Ск. гр. пол. сп. I 78—79.

² Писм. на ист. м.

³ Ск. гр. п. сп. I 7.

⁴ Исп. Срп. рјеч. (1818): Ск. гр. п. сп. II 9.

⁵ Исп. на ист. м. и Ск. гр. п. сп. I 23, 24, 46.

⁶ ју у асс. sing.: Ск. гр. п. сп. I 34; исп. ниже.

⁷ Облици са ду: пиједу и сл. Писм. (1814), Ск. гр. п. сп. I 46; з. рl. на у м. е: раду на ист. м. 65.

ако се чују у народу, не могу се сматрати за правилне¹. Ако се прво двоје и може примити у начелу, ово се треће не може; јер ако се за једне народне облике рече да су правилни, а за друге да су неправилни — онда се не може говорити о општој правилности језика простог света. Сви облици који су горе обележени као поправљање, кварење језика и позајмице из слов. јез. — претстављали су месне народне особине које се нису находиле у Вукову матерњем језику, а од којих су неке (ју у асс., сели, шума) биле, у ствари, правилније, ако узмемо као мерило њихову старину, него оне које је он у Писменици износио. Али међу другим примерима, нарочито међу оним које он наводи као позајмице из словенског, — има и сасвим тачно одређених (исп. ниже). Одавде је јасно да је Вук хтео у својој граматичкој књизи да одржи ону карактеристику српског језика коју је дао говорећи о дијалектима његовим: да никакве разлике, сем замене јата, међу њима нема. Свој језик он је изједначио са народним језиком; и како је, сем једнога гласа, народни језик свугде исти, граматика његова језика у исто је време заједничка за цео народ. Ко греша против ње, греша против народног језика. Заједнички облици нашег народног језика у књижевности, јединство нашег књижевног језика уопште проистицало је према овоме из природних особина наших говора. Вук је у то био дубоко уверен и зато је свима средствима бранио ту особину наших дијалеката. Он није дао да се неприродним начином, непознавањем језика и његовим кварењем, како он вели, нарушава оно што је природним развитком нашег језика створено. Тиме се може објаснити и велико одушевљење његово у борби за тај језик и његова оштрина према противницима.

¹ У Писм. (1814) он вели да се чује у *dat.* и *instrum. pl.* **коли** и **сели** и сл., али примећује да се то највише употребљава у песмама, и то са предлозима који траже *dat.* и *instrum.*; али код имен жен. рода тога нема и зато не ваља: **по шума** и сл. Ск. гр. п. сп. I 25. У полемици са Видаковићем он вели за све такве облике да нису ни српски ни словенски и да се не могу сматрати за правилне; на ист. м. 83.

Ови погледи, пренесени на тадашњу нашу књижевност, дали су Вуку могућности да одмах, у почетку свога рада, изнесе чврста начела о књижевном језику. Већ у своме огласу за Писменицу (Објавленіе на Писменицу, бр. 192 и 208 Давидовићевих Новина србских за 1814 год.¹) он је јасно оцртао свој став према тадашњем стању српске књижевности. Већ су се, вели он, од неколико година Срби пренули из таме незнања. Не само да и у њих има већ корисних књига него се и новине² издају на матерњем језику. Али су се даљем напредовању у томе правцу испречиле сметње које ваља уклонити: наши књижевници нису сложни у језику којим треба да пишу: једни пишу чисто словенски, други су почели писати, видећи да народ не разуме словенског језика, чисто српски, трећима се то учинило веома ружно те пишу неким језиком између српског и словенског. Првих је већ мало, а други су се и трећи помешали, желећи да пишу матерњим језиком, али им смета недостатак писаних правила српскога језика и чини међу њима неслогу. Он се решио да тај недостатак попуни и узео је на себе тешку дужност да напише Писменицу Срб. езика: „я сам се у овоме дѣлу понајчистіега говора народнѣг держао: и по нѣму разсуждавајући саставіо сам нека правила и у ред поставіо“³. Вук је хтео само да притече књижевницима у помоћ, тако је он говорио, који и сами хоће да пишу народним језиком, али га не знају добро. Али, наравно, то није било ни тако просто ни тако лако, како је то Вук, са тактичких разлога, претстављао. Да и Срби имају народни језик — то није требало нарочито до-

¹ Ск. гр. п. сп. IV 9—10.

² Овај повољни суд о Новинама србским, који је Вук донекле био изрекао и у својој ненаштампаној рецензији о њима („Што се тиче Србскога езика и својства његова, у тому Г. Србскій новина учредници заслужую чест“, Ск. гр. п. сп. IV 3), био је сувише оптимистичан. Њихова је вредност много боље оцењена у Копитаровој оцени од 1814 год. (исп. В. Kopitars Kleinere Schriften I 257 и д.) која је у многим правцима послужила Вуку као углед у писању његових доцнијих рецензија.

³ Нав. д. 10.

казивати; а да је тај језик и богат, и врло леп и згодан за употребу у књижевности — то је показивала његова Писменица и све оно што је он доцније писао. Према искуству прошлости, храбрио га је стално Копитар, народни језик мора победити, јер је он живот. „Распра коју ви водите међу собом о књижевном језику често је вођена и увек је завршавана победом живог језика над мртвим, чак каткада против жеље и очекивања и великих људи.“¹ Петраркине талијанске песме и данас се певају, а латинска дела његова једва зна и по који библиотекар. Тако је било и са новогрчким језиком. „Дакле, не треба сумњати у победу истине! Она мора доћи!“² Да „славеносербски“ не само није тај језик, већ да није заједнички и увек једнак ни за најмањи круг људи, ни за једног човека, а камо ли за цео народ — то је Вук могао лако доказати на Видаковићевим делима, код којег је тај језик показивао највећу произвољност и неодређеност³. Критикујући Видаковића Вук је имао на уму цело поколење књижевника које је хтело да одржи „славеносербски“ књижевни језик у који је свако од њих уносио што је хтео. Моћ традиције и навике у књижевности је нарочито силна јер дела једног поколења у целини наслеђује прво потоње, са њима расте и на њима се васпита. Узроци због којих Вукова реформа није примљена тако брзо, много дубље леже у култури двају поколења него што се обично мисли. Да се она потпуно прими, једно је морало да изумре⁴. Како се могло у тој ствари утицати

¹ 11 апр. 1815 год. В. преп. I 491—2.

² На ист. м.

³ Исп.: исполненный, волкъ, должность, должень, цвѣтми, пре-испещренне, по школами; са свѣтскимъ попеченми, са свимъ силами, сый; суць, часовъ и сл.; съ болестіомъ; зарастити; овому се име; три своя слуге отреди; поредъ свирала играти; кровь и крвь и др. Рец. на Усамљ. јуношу Видаковићева, Ск. гр. пол. сп. I 81—86. То је исто Вук утврдио, само није био објавио, и за језик Давидовићевих Новина србских за 1814, а доцније и за језик Мушицкога, Соларића, Ј. Рајића, Стојковића, па чак и Доситеја (исп. IV књ. Ск. гр. пол. сп. која је у штампи).

⁴ Исп. о томе потпуно тачне мисли Нила Попова. Къ вопросу о реформѣ В. Караджича, Ж. Мин. Нар. Просв. 1882, ч. ССХХ 207—8, 216—7.

на друге књижевнике када је П. Соларић, који је претстављао у сваком правцу отмена човека, говорио за тадашњи књижевни језик овако: „*та велим да сви филолози овога земнога крѣга нисѣ верстни ѡтрећи, да е овый езук единый правый и родьеный отац садашнѣга сербскога, и тако наш старый, негда свеобщий иллурической, илити по иллурикѣ владавшій езук*“¹. После овога сасвим је природно што је још 1823 год. Сава Текелија писао Вуку да презире његов књижевни језик и да је прости језик једно, а „*учени*“, „*егоже учители в школах обучают*“ друго; и да само тим језиком, који је заједнички свима Словенима, треба да пишу учени људи². Није чудо што се Текелија тих идеја држао и 1842 год. и што је хтео да Матица српска прихвати „*езукъ у некакой полутини*“³. И Платон Атанацковић, који је још 1818 г. учествовао у распри око увођења нове ортографије⁴ и био на Вуковој страни⁵ више него други, и који је себе сматрао и за „*љубитеља*“ и „*почитатеља*“ Вукова, штампао је још 1842 год. једну књижицу словенским језиком „*коимъ се кодъ насъ тако одавна већ ништа не пише; разумемъ чисто словенски, а не полутанити*“, писао је он Вуку⁶ правдајући се. Али је за психологију тадашњих књижевника најкарактеристичнији Лукијан Мушицки⁷. Он је писао Вуку да у његову речнику треба да буде само оно што народ говори: „*Народ е првый образователь езика, а после су вкусни и умни писатели. Лексикографъ е собиратель и хранитель*

¹ В. преп. II 398. Он је био искрено у то уверен. Крајем 1816 год он пише Вуку: „*Не согласуем се съ вашимъ мнѣниемъ о нашемъ старомъ езукѣ: вѣруйте ми, и вы ѣдете га се отрећи*“, В. преп. II 399. Иначе је он доцније писао Вуку да продужи како је почео доклегод неко други не оповргне његов рад (1819 год.), В. преп. II 412. — О односима између Вука и Соларића исп. сада у Н. Андрића, Живот и књиж. рад П. Соларића, Rad 150, 119—20, 183—4.

² В. преп. I 499.

³ В. преп. I 547.

⁴ Скуп. грам. пол. сп. I 192 и др.

⁵ На ист. м. стр. 207.

⁶ В. преп. I 543.

⁷ О односима Л. Мушицкога према Вуку исп. П. Кулаковског Лукіанъ Мушицкій, очеркъ изъ исторіи новой сербской литературы, Ж. М. Н. Просв. ч. ССХVI 243 и 9, особито 268—71, који његову идеју о двојакѣ књижевном језику сматра заслужном поштовања.

оног¹. Вуков речник треба да претстави „отпечатак ума сербског, и народност духа нашег...“ да и странни могу почувствовати, шта е сербском езыку мило²...“, али је сам писао славеносербским језиком. Вук је поштовао таленат Мушицкога и хтео је да га придобије за своју реформу. Он га је саветовао да остави славеносербски језик и да прихвати народни: тада ће служити као пример српским песницима и језиком као што служи мислима³. 1819 г. Вук му пише: „А сад је баш за вас вријеме да изиђете на позориште Српскога књижества; да ову епоху утврдимо, и темељ књижеству да поставимо“⁴; он му је говорио како његов језик, по мишљењу учених Руса, није ни рускословенски ни црквенословенски, као што је М. мислио, већ нека мешавина српског и словенског⁵. „Српски дакле пјевајте!“ Када је Мушицки, 1820—1821 год., објавио натписе у којима је Вука бранио⁶ замерајући му понешто и пишући својим језиком, Вук му је одговорио карактеришући својим проицљивим погледом његово цело држање у овим питањима. „Што се тиче дволичења вашег, помислите на потомство. Нити ћете до вијека живити ви, ни Ча Стева⁷ а натписи ће ваши остати, докле је гођ српскога рода; — а зашто да потомство вас за примјер узима, да калуђер мора калуђерски мислити? друге учите да узму ума штит, и да буду своји; а ви сами нијесте своји! Пријатељство наше немојте у том ни мало да вас смета, него ако мислите да је правије, слободно окрените против нас“⁸. У ствари, Мушицки се у дну душе своје није слагао са Вуковом реформом, иако је понешто у њој одобравао; он није хтео да дође у сукоб са црквеним властима⁹ које су биле за славеносербски језик, а и он сам није могао да се помири са мишљу да песници

¹ 1817 г. В. преп. II 147.

² 1816 г. на ист. м. 132—3.

³ 1817 г. В. преп. II 198.

⁴ На ист. м. 243.

⁵ 1820 г. В. преп. II 245; исп. на ист. м. 257—8.

⁶ Исп. Натписе Л. Мушицког у IV к. Стихотворенја стр. 9—103.

⁷ Митрополит Ст. Стратимировић.

⁸ 1822 г. В. преп. II 284.

⁹ В. преп. II 286—9.

и књижевници¹ треба од простог народа да уче језик. Он је мислио да у нашој литератури они треба да заповедају, да су они позвани да стварају језик:

Грамматіцы! покор'те вѣчном' благу
Рода лестну вашу ђудь!
Поета, витія могу вамъ законъ
Дават', ал' вы њима не!

Глас народолюбца л. 1819 (ст. 144—147)²

То је одговор Мушицкога 1819 г. на Вуков позив да изађе заједно са њим на ново књижевно поље и да удари темељ новом правцу. И Вуку није ништа остало до да напусти своје старање, које толико година није уродило плодом³, да Мушицког врати на пут истине: „Мушицки је калуђер. Од њега ће, чини ми се, и славенски толико имати

¹ „И у толико је већа заслуга [Вука Караџића] у српској књижевности што ју је он нашао, што се тиче језика, у јадном стању, у рукама људи који не само нису знали језик већ га нису ни хтели познати, који су претпостављали да народ треба од њих да се учи језику, а не они од народа, да су они и судије и господари језика.“ И. Срезњевски, Вукъ Ст. Караџичъ. Братская помошь пострадавшимъ семействамъ Босніи и Герцеговины С. Пбргъ, 1876, 354.

² Под утицајем, по свој прилици Вукове критике, тај је стих Мушицки доцније изоставио и заменио другим; исто онако као што је изоставио и нападнут од Вука стих о простој „класи“ рода (исп. стр. 123, нап. 4; ниже стр. 97 и напред стр. 45 и д.). Главна је идеја у овој песми и доцније остала да се словенски употребљава напоре до са српским, особито у књижевности:

Поети витіи некъ намъ не ломе крила; некъ не коче летъ!
Лук. Мушицког Стихотворенія I 99—100.

³ Вук је на примерима из ода Мушицког често у својим писмима истицао недоследности и погрешке његова језика; исп. В. преп. II 120, 134, 135—6, 160, 284—5, и чак је 1820 године написао рецензију на песму Лук. Мушицког „Гласъ народолюбца“ и послао је Мушицком да је види, па или да се обавезе да ће се поправити и да опорекне што је у њој говорио о књижевном и народном језику или ће је Вук штампати. Можда су натписи Мушицкога и постали под тим утицајем; али рецензија није штампана. Сада ће бити објављена у IV књ. Ск. гр. и пол. сп. стр. 40—9; раније је објавио П. П. Ђорђевић у Бранк. кол у, бр. 39 и 40 за 1897 г. (и засебно), са својим коментаром.

ползе колико и српски. Срећан му пут!¹, писао је Вук Копитару 1823 год.

Али томе није било криво калуђерство Л. Мушицког; већ је тако мислила већина тадашњих књижевника. Књижевност је једно, а говор народни — сасвим друго. Граматичар треба и може да се обазире на народни језик и да бележи његове облике — то је посао и користан и то се Вуку не може замерити. Али друго је књижевни језик. Срби имају и своје књижевнике², и своју књижевност и своје школе, и онакав какав је у њих књижевни језик — то је језик књижевности³. У неким случајевима треба тај језик поправљати, у томе су се сви слагали, јер сви књижевници не пишу једнако; али и то треба да чине опет књижевници не мењајући основних особина свога књижевног језика. Ретки су били људи као Лука Милованов који је већ 1815 год. тражио од државних власти у Будиму да му се допусти писати новим начином⁴.

У ово неколико потеза ја сам хтео да дам само претставу о томе како су људи који су били у то време међу првим у нашој књижевности и образованом друштву мислили о основима тадашње књижевности, и колико је Вуков рад морао бити њима противан. „Ја сам овде напечатао и Пјеснарицу и Писменицу, и са-Писменицом навучао сам на себе критику свију учени Сербалца; а особито онј Списа-

¹ В. преп. I 245.

² То је нарочито јасно из одговора М. Видаковића Вуку. Он, са наивном отвореношћу из које се види колико је био уверен у исправност својих погледа, говори да прости свет који ништа не зна не може никако бити учитељ ученим људима, да он не може и неће да пише како се у кухињи говори, да је словенски управо српски само с другим именом, да је Вук, истина, написао граматику, али тако просто да се по њој не може писати, да он не пише за шијаке, па да употребљава оно „мутаво“ вр, др (у врх, дрво) и т. сл. (исп. Ск. гр. пол. сп. I 87—91). Из овога се види колико су далеко били Вук и Видаковић: један је стављао тако високо народни језик да је говорио да би књижевнику било и сто година мало да га како треба научи, а други га је називао ниским, одвратним, шијачким и куваричким!

³ Исп. у коментару Гласа народољупца (стр. 13 и 9) где треба да се употребљава словенски језик у Срба; в. стр. 93 нап. 3.

⁴ В. преп. II 99.

теља, који су ради да Србље претворе у старе Славене", писао је Вук Копитару из Беча 1814¹.

Свом тежином својом, значајем и угледом који се јављају у таквим приликама — та је вештачка књижевност притискивала српско друштво у то време, и Вук је по путу који му је донекле утро Доситеј својим књигама, које су дуго време биле најомиљенија и најдрагоценија лектира нашег народа, дошао у згодан тренутак². Јер и поред онако дубоко укоренењеног и неповољног за Вука уверења српских књижевника тога времена о књижевном језику, ипак је победа његове реформе зависила од тога да ли ће је примити шири слојеви народни. Народни је језик дошао као изабивилац из оне неодређене, неразумљиве, ненародне, „макаронске“ књижевности, и, према пријему у народним круговима, Вук се могао надати да ће на крају ипак он победити. Сви ме хвале због језика, а сви ме куде због ортографије — такво је уверење отприлике Вук стекао после своје прве књиге, 1815 г., бавећи се у Карловцима и обележавајући тиме, по свој прилици, расположење ширих кругова народних³. И оно што би изгледало иначе као споредно или споредније — то се узима као главно у таквим приликама. Не могући да се одупру унутрашњој јачини начела народне књижевности, сви они који су сматрали себе за позване да суде о књижевном језику — најжешће су се одупрли његовој ортографији и вештачким средствима, потпомогнути у Војводини од црквених власти а у Србији од државних⁴,

¹ В. преп. I 140.

² В. последњу главу.

³ В. преп. I 142. Исп. доцније Зелићеву похвалу Вукова језика: да је он такав да га сви далматински Срби од речи до речи могу разумети (1820 г. В. преп. III 632) и да им се због тога његов језик допада као и Доситејев. Међу Вукове прве поштоваоце, који су претстављали те шире слојеве народне, долазе: Дим. Фрушић (В. преп. I 602 ид.), Ј. Гавриловић 1819 г. (В. преп. III 252—3), Ј. Мостарски (1821 г. В. преп. IV 181), Адам Драгосављевић (исп. Лет. Мат. српске 188, 1 и даље) и многи други; али ја у то овде не мислим улазити.

⁴ Тек 1868 г. 12 марта укинута је и последњи остатак (од 1860 год.) од забране Вукова правописа у Србији. Ј. Бошковић, Прослава Вукове стогодишњице 65. А у Летопису Мат. српске, иако се у првим годинама његова излагања и налази понеки чла-

спречили су јој широку примену још готово за целих педесет година. Али идеја о народноме језику толико је била сазрела и унутрашња потреба за њим била је толика — да је прећутно примљена, иако су неки (на пр. Лукијан Мушички, Сава Текелија, митрополит Стратимировић, Платон Атанацковић и мн. др.) и даље покушавали да „прави“ црквенословенски језик очувају књижевности нашој, ма и само напоре до са српским.

Али Вук није попуштао и продужио је свој рад још са већом одлучношћу ударајући непрестано на књижевнике као на главне противнике своје.

„Списатељи (кад српски пишу) морају се владати по чистом и непоковареном говору народа српскога“¹. А словенски језик нек остане као извор богаћењу и српскога језика као што је и рускога². Словенске речи, које се и писмено и усмено употребљавају у књижевном друштву, а тако исто и све оне које су нам потребне ради примања богатства и лепоте туђих књижевности, — нека и даље остану; и међу њима и народним речима биће тесан, лак и пријатан савез³. Али у целини словенскоме језику треба дати оно место које му доликује — у цркви у којој се њиме поје и служи⁴. У пракси Вук није давао толико места словенским речима; али у овом огласу, који је написао у манастиру Шишатовцу, где је почео речник радити, њему је било главно да истакне своје мисли о народном језику и помирљивим држањем према словенском језику, које је у неким приликама било заиста неизбежно, да придобије за себе и

нак писан Вуковом ортографијом, почело се писати Вуковим правописом у потпуности тек после сељења Мат. српске (од 1865 год.) из Будима у Нови Сад. О правопису у њему исп. у Н. Попова нав. д. 209—10; в. о томе напред стр. 52 и д.

¹ Реценз. Видаковићева Усамљ. јун. (1815), Ск. гр. п. сп. I 82.

² Објавл. о Серб. рѣчн. 1816, Ск. гр. п. сп. I 93.

³ Објавл. о Серб. рѣчн. 1816, Ск. гр. п. сп. I 94.

⁴ Срп. рјеч. (1818); Ск. гр. п. сп. II 17. — Исп. у Копитара у рецензији на Вукову Писменицу: „Recensent glaubt es aber eben dieser Ehrfurcht angemessen, die Kirchensprache in ihrem heiligen Wirkungskreise zu lassen und nicht zu entweihen durch Herabziehung zu profanem Gebrauch“ Klein. Schriften 312.

Људекова Л. Мушицког¹. Уосталом, као што ће се ниже видети, он је делимице тако и радио у почетку.

Језик простога народа² — треба да буде књижевни. То је Вуков захтев; али не свакакав народни језик, већ непокварен. Тај непокварени народни језик Вук је, као што сам показао, разумевао као језик свега простога света српскога народа удаљеног од вароши, по селима³. Промену речи и синтаксу морамо узети од пастира и орача; а за остало ћемо се договорити⁴, говорио је он 1817 год. Он је овим претпостављао да је она код свих орача и пастира српскога народа иста; а да је довољно узети је ма од којих орача и пастира па да буде онаква каква је приказана у његовој граматици. Овде се јављају опет одједи његових дијалектолошких идеја: промена речи и синтакса у народу српскоме је једна; према томе довољно је узети је увек од народа, ма у коме крају он био, па да буде увек иста; а што се тиче разлике у јату — ту се можемо договарати, јер тај звук народ, заиста, различно изговара.

Поред споменутих замерака он је и друге износио Миловану Видаковићу⁵ које су у неким случајевима (исп. напред) несумњиво претстављале дијалекатске црте. Све је он то називао или неправилним народним језиком или грешкама књижевника. Видећемо доцније да је он и за „неправилни народни“ језик кривио књижевнике, исто онако као што су и њега кривили неки доцнији књижевници да је у језик српски уносио неправилности; то су опет биле црте непо-

¹ Из извеснога двојства у томе огласу види се да за Вуковим леђима стоје два човека — Копитар и Лук. Мушицки (Љ. Стојановић, В. Стеф. Караџић, Глас LV 21).

² О стиху из поменуте оде Мушицкога:

Свѣт хвали вышшу классу нашег' рода,
Ал' на просту баца срамъ. В. напред стр. 46.

³ Писменица (1814), Ск. гр. п. сп. I 7.

⁴ Рецензија Љубомира у Елисиуму, Ск. гр. п. сп. I 159.

⁵ „Све у примѣтнимъ успѣху“: „И оваковихъ погрѣшака може се чути, и осимъ Г. Видаковића, у Мачжарској по варошима!“ рец. на Усамљ. јуношу 1815, Ск. гр. п. сп. I 85; „сиротой жени мѣсто сиротиј жени“ 1817 на ист. м. I 154. Исп. код Љ. Стојановића, нав. д. 18—19.

знате њиховим говорима. Наравно да и они нису имали право. Али тако узајамно опадање и кривљење могло је да поникне само из идеје о искључивој правилности народнога говора свакога краја која је истицала из прве Вукове дијалекатске деобе.

Таква зависност књижевнога језика од народног гонила је Вука све више да се у писању приближава народноме језику и да све дубље проучава народни говор. Јер у почетку свога рада и он је донекле био подлегао утицају средине¹. „Ово е трећа година“, писао је Вук Копитару 1816 год., „одкако самъ се я съ Вама познао, одъ онда самъ натрагъ почео ићи, и приближиватисе говору народном', и јошт' ни самъ на право мѣсто дошао"². Ово драгоцено признање Вуково ми можемо потврдити тачним подацима из првог времена Вукова рада. Истина је да се из њега види и шта је био Копитар за Вука: али о томе ја нећу сад говорити (в. последњу главу). Довољно је да се прочита прво Вуково писмо Копитару³ па да се види како је замишљао Вук књижевни језик и пре Пјеснарице и пре Писменице. То је онај средњи језик који је Вук доцније толико нападао, а који се и у то време није могао никако свиђати Копитару⁴. У ненаштампаној оцени Новина срб. находимо и неку врсту теориског примања и објашњавања таквог језика⁵. У књигама за народ писаним језик мора бити потпуно народни⁶, вели Вук, а у новинама он може бити и углађенији! То Вук доцније никад не би рекао, па ма коме било намењено оно што се пише у књижевности. Истина, Вук вели у тој оцени да сви они који пишу треба да пазе на народни језик и свој језик њиме да усавршавају, али се не види још онога јасног схватања потреба нашег књижевног језика које у њега находимо у Писменици његовој, ма да већ и тада

¹ Љ. Стојановић, нав. д. 13.

² Шишатовач, 10 марта 1816. Вук Копитару. В. преп. I 156.

³ Од 28 фебруара 1814. В. пр. I 130.

⁴ Исп. Kl. Schrift. 66. Ако Фрушић и Давидовић, вели Копитар, осећају да не могу бити српски Кораји, нека не напуштају тако лепу част да буду бар његови претходници (на ист. м. 262).

⁵ Нав. д. 4.

⁶ На ист. м.

на једном месту узгред напомиње да треба, кад су Новине србске, писати као што Србљи говоре¹; али да му је било јасно какав је тај језик, он не би хвалио господу „учреднике за њихов српски језик“, као што их није хвалио ни Копитар. И Копитар је имао право када је 1816 год., у рецензији на II Пјесмарицу, овако окарактерисао Вуков развитак од прве Пјеснарице до друге²: „Од тога је времена г. Вук свој матерњи језик испитао као темељан граматиچار — и научио да га поштује“. И, заиста, у својој Писменици од 1814 године он наводи још напореда са народним и словенске облике за које вели да су ушли у обичај, са напоменом да може поднети обоје³, да употребљава које воли и сл. Али је ипак Писменица његова боља од прве Пјеснарице, у којој је, поред таквих облика⁴, још и поправљао народни језик, како је и сам говорио доцније⁵.

За другу Пјесмарицу од 1815 г. рекао је Копитар да је то прва књига српска⁶. Али и њоме Вук није био потпуно задовољан, јер је и у њој нашао трагова од свога поправљања народнога језика; тек ће Српски рјечник, говорио је он, показати како се у истини српски говори⁷. Из овога се види колико је он сматрао да је српској књижевности потребан чист народни језик и колико је у томе био строг према се-

¹ На ист. м. 6.

² Kl. Schrift. 348.

³ „У род. п. бр. мн. у сва три рода има двојачко: питоми е и питоми“... Прво је по говору народноме, друго начињено од словенског само што му је одбачено х. „Но може поднети и једно и друго.“ Писм. (1814), Ск. гр. п. сп. I 27; питомоме или питомому — „перво (на ме) јест падеж простога народа, а онај су други (на му) књижевници извадили из церковни књига: сад ко које воли“ на ист. м. 26; „карајем“ и сл. „Ово причастие садашњег времена код народа не чује се, него је узето из Словенскога, и већ је ушло у обичај“ на ист. м. 54; за „будушти“ вели: „ушло је у обичај и употребљава се“ на ист. м. 43. итд.

⁴ Исп. А. Павића Rad 77, 138—9; о језику Писменице исп. код њега 140.

⁵ С. Н. П. (д. и.) I књ. XXXV.

⁶ Kl. Schriften 348.

⁷ 1816 г. Вук. преп. I 160. Ту наводи да је у dat. sing. требало да стави мене а не мени и да је каткада стављао у херц. говору јат тамо где Херцеговци имају е или и. Исп. сличне грешке и у I Пјеснарици, А. Павић нап. м.

би. „Г. Вук има прву и главну особину сваког граматичара — тачност“, говорио је Копитар у својој рецензији Вукове Писменице¹. Са необичном тачношћу и са љубављу према истини просвећена човека који у истинитости онога што проповеда види и спас и победу својих начела — он је износио особине нашег језика².

III

Идеју о чистом, једном народном језику Вук је извео из претставе о сличности дијалеката; он је то учинио са већом доследношћу и одређеношћу него што је то допуштало његово још недовољно познавање свих говора српских. Али Вук није за то био крив: он је познавао већи број говора него сви дотадашњи књижевници заједно и мислио је према томе да он може дати правила српскога народног језика пре него ико други. Он је изједначио народни језик са језиком своје граматике у најширем смислу те речи.

Питање је, како је могао доћи до резултата да се словенско, сремско и херцеговачко наречје разликују само у јату, а у свему другом да међу њима нема готово никаквих разлика. На основу само свога језика — он није могао доћи до тога закључка. Он је морао имати, бар у неком правцу, поуздана материјала. Јер, ако се и може рећи већ на основу онога што је доведе изнесено, да је дефиниција Вукова шира него његов материјал, и да због тога много штошта што му није било са чињеничке стране познато није ни ушло у њу, ипак се не може рећи да је она, обухвативши три говора, могла почивати само на једном. Ако претпоставимо за часак да је дефиниција Вукова потпуно тачна, и ако прегледамо особине данашњих говора, њоме обухваћених, видећемо, заиста, да она вреди само за неке делове говора који, према горњој дефиницији, у целини улазе у њу. Према дефиницији о истоветности промене речи и разлици са-

¹ Kl. Schriften 314.

² „Ја не тражим славе, ја се не трудим да заслужим похвале многих: ја желим да после моје смрти човек који зна ствар, читајући дела моја, стекне уверење да сам тачно износио што сам знао“, говорио је Вук Срезњевском 1842 год., нав. д. 347.

Већ је граматичар Кашић, који је неколико пута пропутовао све српске земље, у предговору свога „Римског ритуала“ од 1636 г., изнео да сваки човек, Хрват, Далматин, Бошњак, Дубровчанин, Србин, хвали говор свога краја¹ и изнео је неке босанске, далматинске и дубровачке особине², истичући да он пише говором који је најразумљивији и најраспрострањенији³. И Микаља (1649, управо 1651) хвали босански језик, а износи речи у икавском и јекавском облику, а сам пише јекавски (са неким икавизмима)⁴. Делабела (1728) хвали поред босанског и дубровачки дијалекат⁵, а обележава јекавски облик речи и, врло ретко, икавски. Хабделићев је речник (1670 год.) кајкавски, а Белостенчев (1740) обухвата и кајкавске и штокавске и чакавске говоре⁶ које он обележава и провинцијалним називима као далматинске, славонске, хрватске и турскославонске. Као у Белостенца износе се језичке црте и у Јамбрешића, чији је речник (1742), углавном, кајкавски, а који износи тројаку разлику у заменику јата, са *ie*, *i* и *e* (*viera*, *vira* и *vera*), обележавајући последњим звуком као и Белостенац кајкавски дијалекат⁷.

¹ М. Шрепел, *Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike*, Rad 102, 172 и д.; особито 173.

² Босански: послао сам, далматински: послал сам, дубровачки: послао сам; што, шта, а далматински ча на ист. м. 174. Одатле се види да је под далматинским разумевао чакавски дијалекат.

³ тј. босанским, икавским (са многим јекавизмима). Њега је он изнео и у својој граматици од 1604 г., исп. *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, стр. 18 (*de dialecto*).

⁴ Исп. *Blago jezika slovinskoga*, сам текст, предговор (*Al benigno lettore*) и граматику.

⁵ Исп. *Dizionario ital., lat., illirico*, текст и предговор (*L'autore a chi legge*). Оцену његове граматике исп. у *Nast. vjesn.* IX 529 и даље.

⁶ Он износи замену полугласника звуцима *e* (кајкавска особина) и *a* (штокавска и чакавска). Замену јата обележава са *i* и *e*. Последњим се звуком опет обележава кајкавски језички материјал. Исп. његов *Gazophylacium*, *Prologus ad lectorem* с. 3.

⁷ И он вели да се *e* и *a* у неким речима мешају, обележавајући тиме опет кајкавску и штокавску замену (или чакавску) полугласника. Заменом јата са *i* могле су се обележавати речи и шток. и чак. говора. Испор. о томе речнику студију Вл. Дуката *Jambrešićev „Lexicon latinum“* Rad 162, 192 и д.; особ. 199—200.

ме, врло добро карактерисао херцеговачки говор. Истина, Вук по Л. Милованову износи још непотпуну акценатску систему¹, обележавање особина херцеговачког изговора нити је потпуно нити увек тачно² у њега, о осталим се гласовним особинама мало говори или нимало, облици се наводе у врло маленом броју и нису увек ни примери за обрасце³ срећно изабрати, али је ипак она давала јасну претставу о особинама народног језика. Њом је био прокрчен пут којим се, заиста, могло с успехом даље ићи; и Вук је сâм ускоро са појачаном енергијом и убрзаним корацима по том путу пошао.

IV

Ма како ми објашњавали главне особине прве поделе Вукове, остаје као несумњиво да је она обухватила она три говора нашега језика који су доцније названи источним, јужним и западним. Прва измена коју је Вук учинио после краткога времена била је у томе што је славонско наречје сасвим изоставио. 1817 год. у својој критици Видаковићева Љубомира у Елисиуму изнео је Вук поделу српскога језика, истина, опет на три говора, али сада без славонскога дијалекта: на ерцеговачко, ресавско и сремско⁴ наречје. Ту је поделу он изнео и у своме Српском рјечнику, што јој је дало нарочити значај за Вукове погледе на српске дијалекте. Она је проистицала из онога материјала који је Вук у своме речнику изнео, а за који он вели: „Ја могу слободно казати за ове ријечи, што су овђе скупљене, да су све у народу познате, и да се овако изговарају као што су овде

¹ Он признаје да их је назвао као Л. Милованов (Писм. серб. јѣз. стр. 1 = Ск. гр. п. сп. I 13), али их је он, у ствари, у потпуности позајмио од њега. Испор. са његовим пригласилима називе и остало у Л. Милованова Опиту настављења к Србској сличности, стр. 20—22 = Ск. гр. п. сп. II 468.

² Замену јата обележава само са ие (= ије) и ње (Писм. 106. = Ск. гр. п. сп. I 78).

³ Зато је Добровски у писму Копитару (од 25 марта 1816 г.) назива простом и површном, Письма Добровскога и Копитара 421.

⁴ Ск. гр. п. сп. I 157.

записане"¹ „...Ја сам провео годину с Бошњацима и с Ерцеговцима (из Пиве, из Дробњака, из Гацка и из Никшића); а провео сам године са Србијанцима од Лознице до Неготина... а тако исто и по Њемачкој од Земуна па до Петриње, до Сентандрије и до Ршаве.“ Та је деоба, као што се из ових његових речи види, претстављала резултате његова познавања нашега језика у нашим готово свима крајевима, и зато је за нас нарочито драгоцен. Истина, Далмације, Боке Которске и целе Хрватске нема још међу њима, али је ипак и без њих већина карактеристичних земаља српских за народне говоре у њој заступљена.

Из своје пређашње деобе он изоставља славонско наречје, а своје сремско наречје дели на два дијалекта: сремачко и ресавско наречје. На тај смо начин добили опет три говора. „Ерцеговачко“ наречје „како Грчкога, тако и Турскога закона“ говори се „по Црној гори, по Далмацији, по Рватској и по Србији озго до Мачве, до Ваљева и до Карановца“; „Ресавско... по Браничеву, по Ресави, по Ливјевчу и по Темнићу и горе доље уз Мораву, по нахији Параћинској, по Црној ријеци и по крајини Неготинској“, и „Сремачко... по Сријему, по Бачкој, по Банату, по горњој Маџарској и по Србији око Саве и око Дунава (до Мораве)“².

Из овога се описа географскога простирање ових говора јасно види да је географски положај пређашњих говора остао исти, само је пређашњој територији додат Левач и Темнић. Сем тога сремски говор преко Саве и Дунава и у Србији до Мораве назван је сремачким, а остали део тога

¹ Срп. рјеч. 1818, VII = Ск. гр. п. сп. II 9.; исп. и В. преп. II 239 где он пише Мушицкоме о партији („дворјанима“) митр. Стратимировића: „Ја сам писао како Србљи говоре, а они нека пишу како би требало да говоре (сила ће помагача наћи)“, 1819 год. Иначе се о речнику договарао највише, сем Копитара, са Мушицким; исп. В. преп. II 138, 142—3, 159, 177. Копитар му је у састављању речника необично много помагао (исп. о томе последњу главу); В. преп. II 118—119, 121.

² Срп. рјеч. 1818, XVI—XVII = Ск. гр. п. сп. II 21.

ље¹. У првој објави о своме речнику Вук изреком вели да ће он имати све речи које су у Делабелину речнику, Белостенчеву, Јамбрешићеву, Стулићеву, Волтићеву, Хајмову и Курцбекову, а сем тога још једну трећину речи којих код њих нема². Из тога се види да је он у то време, још 1816 године, мислио да и речничко благо „шочакких“ речника, како их он назива, употреби. То би, наравно, могло бити само тако, ако се задржи и „шочакчко“ наречје које је он у првој деоби својој називао славонским. Али у својем речнику од 1818 г. он нити спомиње горње речнике нити славонско наречје. Напротив, он тврди да је све речи скупио сâм у народу и да их је онако наштампао како се говоре. Питање је, зашто је он одустао и од горњих речника и од славонскога наречја. Саме нас ове прилике собом гоне да доведемо у ближу везу та два факта; јер ако прегледамо цео речник његов од 1818 г., видећемо да има свега две речи³ за које стоји да се говоре у Славонији и Хрватској; а то је и сувише мало да се на основу тога може говорити о једном наречју. Дакле, сам свога материјала за то није имао. А ако се узме онај принцип његов да износи материјал који је сам по народу покупио, онда би се могло разумети, зашто он исцрпније не говори о славонском говору; али на основу тога се не би могло разумети зашто га је он и из поделе изоставио, јер је 1814 г. он о њему имао свакако мање материјала него тада, 1817—1818 г., па га је раније ипак унео у своју деобу. Ја мислим да су томе потпуном изостављању криви баш поменути речници. Ако будемо имали на уму да је Вук „шочакки“ дијалекат идентификовао са „славонским“ а „славонски“ са икавским штокавским говором, јасно је да је он, на првоме месту, очекивао да ће сви ти речници бити икавски. Међутим, као што је познато и као што смо горе ви-

¹ „Потврдите ми да сте речнике добили. Само сам их Вама, јер на Вама ја све зидам, послао. Други ми се бечки слависти смеју; али ја се н и м а л о не кајем“. Копитар Вуку априла 1816. В. преп. I 161.

² Објавл. о Серб. рѣч. Ск. гр. п. сп. I 93.

³ Јува „у Славонији и у Рватској“ и „корбач по Рватској и Славонији“.

дели, то није случај са њима¹. Не само да у многим од њих има поред икавског облика речи и екавски и јекавски, него њихови писци и нарочито истичу јекавски изговор и њиме пишу. Вука је све то могло да поколеба у схватању шокачкога говора као икавскога уопште и да га нагони да посумња у тачност свога некадашњег славонскога говора као икавског и одређивања да католици у Славонији, Хрватској и Далмацији говоре увек икавски. То нам непосредно потврђује и једна напомена Вукова о шокачким речницима у писму Ј. Гриму, иако је она из много доцнијег времена: да се човек у изговору јата („in solchen Kleinigkeiten“) не може ослонити на шокачке лексикографе који мисле да је њихово наречје прво и најстарије међу словенским језицима и који пишу своје речнике за све Словене, исп. В. преп. II 28 (1823 год.)². А то нам показује и Вуков даљи рад. Када је доцније поново уводио „икавски“ говор међу српске дијалекте, он је говорио да се тако говори у Славонији не спомињући друге крајеве које је раније наводио; то значи да је тај изговор наново утврдио у то време само за Славонију; тек је много доцније он потпуно исправио своје тадашње мишљење и дао тачну претставу о икавском говору. Због свега тога, прво, што сâм није посматрао те говоре у поменутим земљама у довољној мери, а, друго, што су се поменути речници противили својим језиком његовој некадашњој дефиницији, он је, по моме мишљењу, за време, док ствари боље не испита, и изоставио славонско или шокачко наречје сасвим.

У новој су подели била заступљена три наречја, једно јекавско и два екавска. Највећа је и готово једина разлика, по Вукову мишљењу, међу њима у изговарању слова ђ. У херцеговачком се дијалекту оно изговара на четири

¹ На питање Мушичкога, је ли прочитао Микаљу (В. преп. II 139), и да ли се сећа шта је јавно обећао — овде Мушички свакако има на уму његов оглас од 1816 г. — Вук му одговара (марта 1817 г.) да ће га ускоро отпочети читати. Али му и Микаља у овом правцу не би помогао, јер је и он обележавао речи јекавски и икавски, а писао је јекавски.

² Слично о њима исп. на пр. у Копитара Kl. Schriften 65.

начина, као је (односно ђе, ље, ње, ће), ије и и (испред ј), у сремачком као е и као и (летити), а у ресавском увек као е¹. У исто време он примећује да у ресавском говору има и разлика у облицима (у асс. pl. Турце, орасе; у dat. loc fem. sing. девојке, Ресаве²). Према томе његова примедба, коју је на поменутом месту 1817 учинио³, да међу тим наречјима, што се тиче промене именица, глагола и синтаксе, нема никакве разлике, и која јако потсећа на његову прву поделу и његово тадашње мишљење о књижевном језику, не слаже се са овим потпуно. И он да би оправдао донекле особине ресавскога говора и даље одржао своје тврђење о истоветности облика речених дијалеката, наводећи те облике 1817 год., примећује: „Мы не кажемо ни ово да неваља, него само напомињмо да се зна, да има Србаља, кои и тако говоре“⁴. Одавде се јасно види да је њему била у памети непрестано правилност књижевнога језика и могућност примене особина различних дијалеката на књижевни језик. Према начелу господства народнога језика он није смео прогласити ове облике за рђаве, а према јединству облика и синтаксе он није могао допустити да га ове форме нарушавају; зато је у њихову одређивању изабрао овај средњи пут.

Али и ово нису све разлике које је Вук запазио међу тадашњим говорима. Он у карактеристику горњих говора није друге уносио, јер му нису изгледале довољно опште, али их је наводио и у својој граматичи уз Рјечник, а још више у самом Рјечнику.

У граматичи његовој, наштампаној уз речник, налазимо различних напомена о дијалекатским цртама. За Срем и Бачку Вук сада наводи као црту народног језика да се у instr. и loc. plur. изоставља ма, а да се код именица женског рода глас мало продужава⁵ (по ливада и сл.); али ипак он и сад мисли да су у употреби те црте књижевници

¹ Ск. гр. п. сп. (1817 г.) I 151; Срп. рјеч. (1818) стр. XVI и даље.

² На ист. м.

³ Реценз. Љуб. у Елис., Ск. гр. п. сп. I 151.

⁴ Ск. гр. п. сп. I 151.

⁵ Ск. гр. п. сп. II 43, 49.

претерали. Тако исто вели да није чуо да народ говори дванајст и сл. како неки књижевници (особито у Срему и Бачкој) пишу¹. За ресавски и сремачки говор вели да имају, особито код глагола на -лим, -ним: молење и сл., али опет мисли да је мољење обичније; код других глагола вели да је свугде обичнији облик са умекшаним сугласником². Мало је неодређено оно што Вук говори о наставку -ом у *dat plur.* Он за њ вели да се находи у песмама и да се (особито од именице које у *plur.* добијају -ов, -ев) употребљава и у Бачкој (особито по варошима); али да то није чуо ни од Србијанаца, ни Херцеговаца, ни Бошњака³; он не верује да би и Бачвани рекли зубом и сл. За Шумадију наводи карактеристичне облике аориста и имперфекта⁴: купљамо, дођомо и сл., тако исто наводи за Шумадију или, како он вели, за „Београдску наију“, карактеристичне акценатске облике село⁵ (м. село и сл.). На који је специ-

¹ Ск. гр. п. сп. II 53.

² На ист. м. 84. Ово се не оправдава потпуно Вуковим речником. Истина је да се облици пенење и ценење, поред цењење, одређују као „рес.“ и „срем.“, али се облици балење и бранење (наравно, поред баљење и брањење) не одређују као такви, већ као облици за сва три дијалекта или, боље, такви којима се специјална употреба у извесном дијалекту не одређује. Код других сугласника запазио сам само да седење Вук одређује као „рес.“ и „срем.“, иначе облик без умекшаности обично се одређује само као „рес.“: буктење (букћење херц.), вртење, жутење, (жућење херц. и срем.), итење (ићење срем. и херц.), кипење, летење (лећење херц.), седење (сијећење херц.), штедење (штећење херц. и срем.), шутење (шућење херц. и срем.). Каткад се и облик с умекшаношћу бележи и као ресавски: прећење (рес. и срем.). Код „пржњење“ стоји прзњење без ознаке дијалекта.

³ На ист. м. 39. То је -о м, свакако, било књишког порекла.

⁴ На ист. м. 87. И данас се употребљавају у шумадиском говору и другим.

⁵ На ист. м. 87. То су „кановци“ за које Вук у своме речнику вели: „По неким селима у Бијоградској најији имају људи обичај те говоре уза сваку ријеч каном, каном бато. На Врачару 1804 године прозвали су и (Бијограђани и други бећари којекакви) зато кановцима“ Срп. рјеч. 1818 под речу „кановци“. Ово је први спомен у нашој науци о оном дијалекту који данас називамо шумадиским и који чини саставни део шумадиско-сремског говора.

јално крај мислио када је рекао да народ у *dat. sng.* понајвише говори мене, тебе, — а књижевници пишу мени, теби — није јасно¹. Сем тога он даје још неколико ситних напомена² о цртама језичким у различним говорима.

Из ових Вукових напомена о дијалекатским особинама различних покрајина српских види се да у њихову језику има и разлика у промени речи. Г ма томе, о потпуној једнакости свих облика код њих не може се говорити. Међу облицима који су горе наведени има и таквих (исп. напред стр. 88, 96) које је Вук раније називао кварењем језика. Према томе, у овоме правцу то је, несумњиво, напредак. Морало се признати да разлика међу говорима има, а сем тога могло се претпостављати да их има још много више него што је Вук у својој граматици изнео. Јер он није нарочито испитивао неки специјалан крај у томе правцу, већ је бележио особине већих области. Али је у исто време код њега тада већ дијалектолошка област била знатно порасла. Сем Срема, Бачке, Баната, Вукова места рођења,

¹ Лука Милованов, кога је Вук као граматичара веома поштовао, осорљиво му одговара (23/1 1818 год. из Будима) да ни од једног Осаћанина није чуо да мене говори м. мени. већ да се то кашто чује у Маџарској по варошима. В. преп. II 101—2; али је Вук ипак остао при своме.

² У Срему, Бачкој и Банату чује се и пет пути (1818, Ск. гр. п. сп. II 41). — За облик кти ја вели да је по ресавском или сремачком наречју, а да Херцеговци имају каткада и шћ а ди ја и сл. (68). — ме, гре, сме имају по ресавском наречју у *instrum. sing. ом*, а у *plur. ов*. — У Србији се гдешто може чути: тйзй, *gen. тйзй* и тйзије и сл. (60). — У Србији по селима је слушао и: моци (од мотка), мацци (мачка) (на ист. м. 43). — Срби по варошима (у Срему, Бачкој, Банату, Србији и Босни) изговарају хв као ф (на ист. м. 34 нап.). — Константује петеро поред петоро, али мисли да је друго обичније (на ист. м. 55). — Сзјема код Херцеговаца (на ист. м. 51). — х се претвара у гу Херцеговини, и то највише на крају речи (на ист. м. 34). — У сјекира, изјео и сл. изговарају Херцеговци с и з као пољско *š* и *ž* (на ист. м. 27). — У Босни по варошима утврђује облике као пљешћем (на ист. м. 73). Код тога се глагола у речнику такви облици не спомињу; али се спомињу код глагола искати и заискати: ишћем у „Босни по варошима“, заишћем „у Босни, особито по варошима“.

улазе овамо — Ресава, други крајеви Србије, Херцеговина и Босна. То се још лепше види из његова Срп. рјечника у којем су тачно бележени крајеви и места у којима су речи купљене. Сем тога, речник Вуков знатан је за нас и због тога што се из слагања речи у различним крајевима српскога народа јасно види, какву је претставу Вук морао добити о различним покрајинским говорима нашег народа. Несумњиво је баш речнички материјал утицао да Вук неповољно суди о сремском говору, јер од преко 250 речи које је он забележио као специфично сремске, бачванске и банатске нема ни 5⁰/₁₀ српских, а све су остале позајмице из немачког, маџарског и др. језика.

Крајеви који се јављају у његову речнику јесу, углавном, ови: Крајина неготинска сама (11 речи) или са Браничевом (1 реч) или Црном Реком (1 реч); крај око Дунава доле од Пореча (2 речи), око Тимока (1 реч), око Мораве (1 реч) или доле преко Мораве (5 речи); Ресава и Левач (4 речи). То би били крајеви из области Вукова ресавског говора. Сем опште карактеристике о ресавском говору коју Вук даје у почетку свога речника, а о којој ћу ја још говорити, он даје само још неколике десетине речи које треба да је попуне са речничке стране. То показује да Вук није имао довољно прилике да испита те говори, јер би иначе лексичка страна њихова била свакако у њега богатија. Из области које се дотичу горњи крајеви Вук наводи: из Шумадије (1 реч), из Србије (14), из Србије и Босне по варошима (9), Србије, Босне и Херцеговине (4), које се стављају у два случаја насупрот значењима речи која су заједничка за Срем, Банат и Бачку; из Србије и Херцеговине (1), „по Ерцеговини и по Србији око Новог пазара“ (1), из Јадра (1), из Босне (11 речи, од којих се вели за 3 речи „у Босни“, за 1 „особито у Босни“, за 4 „у Босни особито по варошима“, за 1 „у Сарајеву и у осталим варошима по Босни“, за 2 „по Босни, понајвише Турци говоре“ или „по Босни, особито код Срба Турског закона“), из Херцеговине¹ (22 речи), и, најзад, „по Хрватској и по Сла-

¹ Најнеодређеније је бележење речи у Вука из те области. Он се, истина, трудио да речима „у Ерц.“ или „по Ерц.“ и сл.

вонији" (2 речи). У обележавању горњих крајева нејасно је како треба разумети назив Србија, јер се у Србији налазе сва три Вукова говора. Према томе означавање слагања међу Србијом, Босном и Херцеговином могло би значити употребу неке црте само у херцеговачком говору који захвата, наравно, у неједнаком обиму, ове све три области; али како Вук, истина врло ретко, спомиње изреком Шумадију и Јадар, како је његов матерњи језик (тј. херцеговачки) образовао речничку основицу његова свега речника, ја мислим да назив Србија треба разумети у смислу њена дела између Дрине и Мораве на којем се говорило екавским говором. За тај цео део Вук и није могао имати једног пределског назива као што је било у другим случајевима, и зато га је назвао општијим називом.

Много је више примера дао из говора Срема, Бачке и Баната. Речи које су заједничке за Срем, Бачку и Банат, а које он наводи, износе 157 прим., од којих за 5 вели да се употребљавају по варошима, за 8 особито или највише у Срему, Бачкој и Банату (по варошима и иначе), а за две још додаје да се употребљавају и по манастирима. Сем тога само за Бачку и Срем наводи 43 прим., од којих за 3 вели да се говоре „по варошима“, а само за Срем 44 пр., за Бачку 19, за Банат 2, а за Нови Сад 1 пр.

Сем оваквих одређивања места употребе неких речи, има и неодређенијих обележавања без навођења места или краја¹; али тога има уопште мало. Из овога се свега види

одвоји оне речи херцеговачког говора које вреде само за Херцеговину од оних које вреде за цео херцеговачки говор, али то му није увек полазило за руком. На пр. он бележи као „ерц.“, ја о г і а за сличне речи где х прелази у г он додаје „у Ерц.“, на пр. о г і поврг, сврг, граг, врг и сл. Сем тога, има и других речи којих особине не потичу из црта херцеговачког говора као таквог, па је питање да ли су оне свега херцеговачког говора или само локалне у њему (на пр. м л њ м, м л и д и ја, ви ђ е н и је, ц у р а и др.).

¹ За „ријетко сукно“ Вук вели: „неки га зову клашње“, за „пуж“: „млоги говоре и спуж“, за „Пакрац“: „понајвише се говори Пакрц“, за „тада“: „једни говоре и тадај“, за „саде“: „једни говоре, као у шали, и садéка, садéкар, и садéк á р е н а“, за „патријар“: „говори се и патријара“, за „кота-јац“: „једни говоре котлац“, за „псалтир“: „сељаци говоре салтир“.

да је месних елемената у Вукову речнику од 1818 год. релативно мало; да их је највише из Срема, Бачке и Баната, а из других крајева да их је много мање. Да ли је то значило да их је из других крајева било заиста мање, или да је Вук њих мање познавао? Ако прегледамо речи наведене за прекосавске и прекодунавске дијалекте, видећемо да су оне, углавном, позајмице из немачког, маџарског и других језика¹. Сасвим је природно што је таквих речи баш у Војводини било највише. Оне су својом множином на Вука тако утицале да је он добио претставу да се у тим крајевима најгоре, најпоқвареније српски говори, као што се доцније није устручавао то и јавно да каже (исп. ниже). За нас је нарочито значајно то што је те речничке позајмице, често пута и непотребне, то кварење језика, како би Вук рекао, у речничкоме правцу он пренео и на облике војвођанских говора.

Сем тога, из горњег навођења тако исто је јасно да је по речима Вук стављао Србију са Херцеговином и Босном у један ред, док је Срем, Банат и Бачку стављао у други. Сродност речи и њихове употребе у њима гонила је Вука да види у „сремском“ говору у Србији и херцеговачкоме нешто заједничко, нешто ближе и чистије него у војвођанским говорима. На тај су се начин његовим речничким благом потврђивале његове мисли о значају и чистоћи српскога језика у неким крајевима које је изнео још у почетку свога рада, 1814 год., а које он после тога временом до речника није више понављао. И у речнику своје он не само да није хтео једно наречје да истакне пред другим, већ је нарочито поменуо да су му сви говори подједнако мили: „Мени се ни једно ово нарјечије не чини љепше ни милије од другога, него су ми сва три једнака; а ову сам

¹ На пр. он наводи за Срем, Банат и Бачку овакве речи: ајош, аренда, астал, атагирати, багатела, банкрот, битанга, бѹда, бунда, валинка, валити, вамилија, вашар, вињи, виргаз, вошпан, врајт, врас, врбовати, вршак, вртаљ, вунта, гомбар, грубијан, еспап, зембил, измоловати, интерес, ишпан, јектика, канков, картун, кафе, комора, крис, кугла, куина, кулунџија, кураж, куш, ларма, литија, лопта итд.

књигу зато писао Ерцеговачким: а) што се тако говори онђе ће сам се ја родио, и тако сам најприје од мајке и од оца научио; а б) да виде Сријемци и Бачвани и Банаћани, како њиова браћа и по њим земљама говоре" (Срп. рјеч. 1818, предг. Ск. гр. п. сп. II 22). Он је још најлепше говорио о ресавском наречју, у сваком случају, зато да би и стварно показао своју објективност у овом врло деликатном питању: „између ови нарјечија мени се чини да се најједначије изговарају ријечи у Ресавскоме: зашто се у Сремачком може чути.... и по Сремачкоме и по Ресавскоме, на пр. разболити се и разболети се, стидити се и стидети се, летити летети, позеленио и позеленео и т. д. Тако се исто ове ријечи могу чути у Ерцеговачком по Ерцеговачки и по Сремачки, н. пр. стиђети се и стидити се, леђети и летити, позелењети и позеленити, виђети и видити, ослијељети и ослијепити и т. д." (Срп. рјеч. 1818 предг. Ск. гр. п. ск. II 22)¹.

И у речнику су његову задржане, углавном, све оне разлике које се у дијалекатској подели у његову предговору спомињу. Само једна црта која по тексту речника карактерише горње говоре није споменута у предговору, по свој прилици, због тога што је она заједничка сремскоме и ресавскоме говору, а у херцеговачком је само друкчија, па према томе не одређује те говоре као три целине. То су облици особних имена мушкога рода и хипокористични који у ресавском и сремском говору имају на крају а, а у херцеговачком о: Анта- Анто².

Напоменуто сам већ да су у граматици Вуковој уз речник изнесена и друга отступања ситније природе међу говорима. Таквих отступања, још са ужим кругом употребе, има много више у речнику. Карактеристике главних говора могу се тим материјалом успешно попунити. На основу се

¹ Ови примери према Вукову речнику нису потпуно тачни, јер у њему стоји да само последњи глагол од ових (ослијељети) има оне облике које Вук овде наводи. За сремачки би се говор могао навести боље глагол поболети се који има оба облика у речнику, а за херц. на пр. још поблијеђети и -дити и сл.

² Они се истичу код многих речи: Андра, Анта, Арса, Аћа, Аца, баба, бата, Божа, Боја, браја, брата, браца, брња итд.

њих види да се отступања међу говорима не могу увек свести на оне просте односе које је Вук одредио у подели својој. Он је у њој дао, углавном, израза само основним разликама међу њима, а не потпуну слику њихову. Он је те разлике хтео да обележи општим потезима, имајући свакако на уму употребу тих говора у књижевности¹. Зато се тим разликама могу додати још и друге црте које су забележене у речнику².

¹ Као додатак онеме правилу да сремачки дијалекат има место јата у неким облицима и, рес. е, а херц. је могло би се још ово додати (г) ди срем., где рес., гђе херц., а тако и свагде, онде, овде, нигде и сл.; гнѣздо рес., гнијездо херц., гњиздо срем. (исп. и нагниздити); секира рес., сикира срем., сјекира херц., прико и сл. у Бач., доникле у Срему и Бачкој и сл. Наравно да овде имамо нешто друго него код глагола. Код глагола и није морало постати од јата, већ је добивено према сад. врем., као што то показују глаголи који имају у инф. јат, а немају сад. врем. и, па немају и ни у инф., на пр. доспети, донети, изадрети, уговети, разумети и сл. У овим ипак случајевима имамо замену јата гласом и која је добивена од оближњих икавских говора. Тако исто и и у оптицати, потицати, затицати, које Вук бележи као срем., а према којима ставља херц. затјецати и сл. није постало од јата, већ је ту старо и, а је је добивено од тећи према другим итеративним глаголима; то исто вреди и за сложене глаголе са -ливати (про-, при-, раз-, на-, пре-, до-, за-, из-, об-, од-, под-, са-) које Вук бележи као срем., а према којима ставља -љевати као херц., јер је ту од готовог корена ли- направљен итеративан глагол, а у облицима херц. имамо друго образовање са јатом. — Остатак разлике у заменику јата огледа се и у -год рес. и срем., -гођ херц. (кадагод, кадгод, какавгод, какогод, когод, којигод, кудагод и сл.). Тако исто у косир срем. и косијер херц., панцир и панцијер херц., колер рес. и срем. и колијер херц. — није разлика у јату и његовим заменицима, већ у специјалном развоју тих речи у херц. говору. Још би се могла навести и ова напомена Вукова: „у Србији по селима говоре „бијоуг“ где бисмо имали опет, по свој прилици, под утицајем оближњег говора, и м. јата.

² Да поменем овде облике који се у Вука наводе само за један дијалекат, било да претстављају гласовне измене, било морфолошке, било нарочита образовања, без обзира на то, да ли их је Вук тачно обележио као црту само једнога дијалекта.

втица у Херц., вшеница у Херц. м. пг-, пш- — пладне у Крајини негот. м. подне = полдне — еве, ене, ете у Ресави и Левчу м. ево и сл. — веднути у Ресави и Левчу

Из овога се свега јасно види да је хармонично јединство српских говора прве деобе Вукове нарушено. Место једног сремског наречја, где би јат било замењено увек звуком е, имамо два говора који се међусобно разликују мером у којој је то извршено. У тој мери, наравно неједнакој у различним говорима, има много неодређености. Простоте и складности које су се огледале у првој Вуковој подели нестало је, из простог разлога што их, у ствари, није ни било. У главној карактеристици основних дијалеката Вук примећује да се и по облицима наречја не слажу (бар ре-савско са осталима); у ствари, тога је неслагања било много више, као што је то показивала његова граматика и речник. То су била само неслагања која је Вук забележио; а колико их је још могло бити која Вук није забележио!

Ова деоба и примедбе уз њу претстављају, несумњиво, напредак према првој деоби Вуковој. Дијалекти се тачније обележавају, стварније; у многобројним примедбама они добијају са извесне стране допуну, исцрпније и јасније оцртавање. Дијалекатско шаренило добија више боја које се јасније међусобно разликују. Истина, Вук је изоставио пређашње славонско наречје и привидно смањио дијалекатску област прве своје деобе; „привидно“ велим због тога што је могао мислити да се и територија тога говора до-

у значењу видети, — з а ђ а, з а ђ и н у Срему и Бачкој: сажимање а о у а, — ма ђ а: ма ђ е х а, ма ђ а х а гласи у Срему и ма ђ и ја као да није било на крају е х а, е ја (овде је е ја могло поћи за оним случајевима где је е ја у срем. говору било од ђ ја па почело, под утицајем других дијалеката, да гласи и ја; на пр. стари ја и сл. (м. старе ја = стар ђ ја), — прелетни („једни говоре прелетњи“) Вук обележава као рес. срем., а пролетњи као срем. — ј е љ е н и љ е љ е н у Херц. м. јелен: два лепа примера асимилације сугласника разних слогова, — м л и м, м л и д и ја (херц.) м. м н и м (дисимилација), — м ê (меј) се обележава као рес. и срем. меови (рес. и срем.), а подсме као рес., подсмеј као срем. — ка ми понајвише у Херц. — ра мо у Херц. — за ја ц у Крајини негот. — ж љ е у Херц. — су (= с, са) у Херц. — л а њ е (рес. и срем.): л а њ и (л а њ и) (херц.) — ван у Херц. — ве љ у (херц.) — вријећи: вршем (херц.), врћи: вршем у Бачкој, али овречи (рес. и срем.), овријећи (херц.) — денути (рес. и срем.)

вољно одређује карактеристиком коју је дао; али је Вук зато на другој страни дао томе лепу замену.

Из ових се напомена види колико је измакла Вукова Српска граматика од 1818 пред његовом Писменицом. Исто онако као што је у њој богатији дијалектолошки материјал, као што се црте херцеговачког говора у њој боље истичу него раније, тако су и сви одељци потпунији него пре. У њој има опажања врло тананих, на пр. да се с и з испред ј изговарају¹ у херцег. говору као пољско *ś* и *ź*; помиње се и четврти акценат српски (˘), иако се он још у ретким случајевима бележи²; има засебна глава о претварању сугласника у којој има такође лепих опажања, као на пр. о изговору д и т испред с³; има много више опажања о промени именица, а тако исто и придева⁴ итд.; али и у граматичици и у речнику остаје као главна особина, која је заиста од тих књига створила дела прве вредности и првог значаја у науци о нашем језику, — што је свима језичким особинама дат прави облик и што су оне увек црпене из непомућена извора⁵. У њој нема више колебања и тражења: све је поуздано обележено према народном говору. Према томе и за даљи развитак и нашег књижевног језика и наше науке о српском језику — ова дела Вукова много су знатнија својим материјалом него начином на који је он изнесен. Јер је у томе правцу његова граматика још била и непотпуна и несавршена⁶.

¹ Ск. гр. п. сп. II 27.

² Само у случајевима када се речи у свему подударају, а разликују само акцентом: ја̀рица и ја́рица и сл. Вук је сем тих акцената имао и пети којим је обележавао акценат целих облика (заједно са квантитетом) у ген. plur. (исп. гл. VII).

³ Ск. гр. п. сп. II 29.

⁴ У грам. се износи разлика између неодређеног и одређеног облика придевског, и по значењу, и по акценту, и по наставку, а у Писменици се тек помиње да има краћих и дужих прид. облика, а о акценту се ништа не вели, значење се и не спомиње, а и сами се наставци наводе непотпуно. Исп. Ск. гр. п. сп. I 25 и даље и II 46 и д.

⁵ Исп. Ј. Грима о своме преводу те граматике, Klein. Schriften IV 225.

⁶ О њеној вредности с те стране ја ћу говорити на другом месту.

Све ово шаренило дијалекатских црта знатно је отежавало питање о књижевном језику како га је Вук раније замишљао. Видело се да и међу облицима има отступања и да се она морају допустити у књижевности. С друге стране, још недовољно испитани дијалекти наши, а сву недовољност дотадашњих испитивања Вук је добро осећао, нису допуштале да се сагледају унапред све границе тим отступањима. И Вуку тада није ништа друго било остало до да рече да су њему сви дијалекти подједнако драги и да ниједан од њих нема од другогаче прече право на употребу у књижевности.

Из препирке коју је потстаккао Вуков речник јасно је да је начело народног језика у књижевности било, углавном, примљено, јер се против њега није више нико бунио¹. У тој се распри, углавном, само ово оцртавало (Старац Вељко, Добрић и Петковић и др.): незадовољство Вуковом ортографијом и тиме што Вук пише херцеговачким говором. То је нарочито рђаво утицало на књижевнике Срема, Бачке и Баната који су у потцењивању свога дијалекта видели неку врсту увреде за себе. Уосталом, Вук се није устегао да и јавно рече да је најгоре земљиште за чист народни књижевни језик и његову реформу баш Војводина. У својим „Примјечанијима на преводе г. Томе Љубибратића и на примјечаније на њих г. Станимира Живковића“² Вук вели да би се његова реформа могла лакше примити у Србији и Црној Гори него у Војводини: „зашто је овдје њива зарасла у коров, па треба много труда и времена, док се окрчи и очисти за право сјеме; а онђе је њива чиста; само потребује мудријех и поштенијех посленика, да посију чи-

¹ Осим, наравно, непомирљивих Словеносрба (в. гл. II) који су напали Вуков речник због народног језика и удаљавања од црквеног, и то пре него што је био изашао (*Österr. Beobachter* за 1818 бр. 260); тако је Вук имао прилике да се у њему од њих брани (XI—XIII стр. = Ск. гр. п. сп. II 15—17; исп. ниже стр. 127 и даље).

² Први је Ђ. Магарашевић, а други, вероватно, Платон Атанацковић. Исп. В. преп. II 255, 480—81.

сто и здраво сјеме"¹. И Мушицки је Вуку пребацавао што пише, находећи се међу Сремцима и желећи њих да поучи, херцеговачки: „Волете Сријемцима пркосити, и со тим и литератури шкодити"², а још много раније, 1817 г., када је Вук уредио неколико бројева бечких „Новина србских“ (он говори о броју 94—99), он вели за језик у њима: „Очевиданъ е по њима Вукизамъ. Гдешто може проћи, а гдешто Сремцы, Бачвани и Банађани, кои су по већој части читателъи Србски Новина, најзнатније муштеріе — нипошто трпити не могу"³. Зато га моли „ползе ради обще, и већег напредка ради вашем труду и намѣренію, да одяко оставите Ерцеговачкій діалект. Вѣруйте да со тим врло отврћате читателъ от читаня и от најболъи совѣта ваши. И мени е већ, да искрено кажем — мрзко постало"⁴. Истина, после Вукова одговора Мушицки му пише да није више противан херцеговачком говору, али, по свој прилици, само у томе смислу да га Вук сам употребљава. Тако исто и Благоје Штипкаловић (тј. Глиг. Гершић⁵) исмева Спасоја Мирољубића (П. Атанацковића?) што Вука хвали и што сам пише, иако је из Бачке, херцеговачким наречјем⁶. Вас. Василијевић, који је био један од најоданијих Вукових пријатеља и који је хтео Вуков језик и ортографију да унесе и у уџбенике земунских школа, није ни сам могао да се свикне на херцеговачки говор, а говорио је тако исто да његови Сремци никако на њ не пристају (1828 г. В. преп. III 156, 159). П. Берић, који је такође био и присталица Вуков и његов поштовалац, и који је допуштао⁷ да свако говори својим наречјем, извештавао је Вука да се његови забавници Бачванима допадају, само су сувише „шијачки“ (1825 г. В. преп. III 594—5).

¹ Ск. гр. п. сп. II 105.

² 1820 г. В. преп. II 261.

³ 21-XII-1817. В. преп. II 203.

⁴ На ист. м. Исп. и Писмо Грујовићево и Вуков Одговоръ, Ск. гр. п. сп. I 177 и 181, Видаковића на ист. м. 89, 108—9, и Вуков одговор на ист. м. 172, а такође и Ј. Ранитовића, на ист. м. II 151.

⁵ Исп. В. преп. II 492.

⁶ 1821 г. Ск. гр. п. сп. II 123—125.

⁷ Исп. његов натпис „на“ Л. М. (В. преп. III 606).

Противницима Вуковим тога времена није остало ништа друго до да покажу да и Вук греши, да и његов језик није увек исправан¹. Шта више да греши не само у језику него и у ортографији.

Против те псеудонимне литературе устао је Вук свом јачином свога оштроумља и свом оштрином свога хумора. У псеудонимима својих противника он је видео неке своје познанике, али баш зато што им се имена нису знала, он је имао могућности да најотсудније нападне оно што су они износили².

Да је „етимолошко“ писање Старца Куцкала немогуће, јасно је по томе, говорио је Вук, што се не може знати, ако се облици нашега језика буду сводили на старије, где треба стати. А кад би се тако пошло, добио би се језик који никакве сличности нема са данашњим српским језиком³. Међутим то Старац Куцкало (директор гимн. Гершић), нај-

¹ Старац Куцкало је и Вуку замерао на понечем: „Кои Србин каже: „Јошт ћемо рећи неколике врсте“; „пре неколике стотине година“; „Имају две иљаде година“; „С ону страну“; „у дипломи, што е дата“: Ск. гр. п. сп. II 128. Вук му овако одговара: „неколике врсте“ — значи мање од пет; а „неколико“ — више од четири. „Истина да је обичније и правилније рећи: и ма двије иљаде година; али се говори и имају какогођ. н. п. у овога човека имају двије краве“... „У с ону страну, ако је погрешка, само је у томе, што нијесам рекао с ону стран“ (а то се говори, како гођ и с оне стране); „што“ м. који „млого је Српскије“. Ск. гр. п. сп. II 140. Исп. и распру између њих о ду(х), кус, вага, градити и сл. које ће доцније бити све више, Ск. гр. п. сп. II 135, 152, 156—7.

² Вук је волео што му се дала прилика да јавно дискутује о књижевном језику са својим противницима. Овако он о томе говори, потстанут једним стихом из „Гласа народољупца“ Мушицкога: „Рат у књижевству никад није штетан, него је од велике потребе и ползе, а особито у оваквом почетку, као што се сад књижество наше налази“. У томе се рату сва три брата који се боре могу нечем научити — па зашто да се не боре (Ск. гр. п. сп. IV 42—3). Исп. слично и Ск. гр. п. сп. I 117.

³ Тако је и Даничић у својој Рату за српски језик и правопис (1847) показао сву научну бесмисленост етимолошког правописа Светићева (на пр. стр. 33).

знатнији противник његов из тога времена¹, није хтео. Он је говорио да се и пре Вука знало да српски треба писати и говорити — и зато Вук није ништа ново изнео па нам није ни потребан². Код осталих (Добрића и Петковића) Вук је још много лакше могао да утврди различне противречности у мислима, језику и писању, па је зато преко њих још лакше прелазно. Недостатке које су му износили његови противници у ортографији он је сматрао за просто неразумевање и упућивао их је на своју граматiku³. Добре особине њене биле су толико ван сваке сумње и дискусије да се, по мишљењу Вукову, због неких ситних, можда и оправданих, недостатака њених, није могло ни помишљати на стављање питања о њеној ваљаности уопште. Зато са њима није ни улазио у дискусију о томе; он се том целом препирком користио да изнесе још једном како он замишља књижевни језик и српске књижевнике.

На примедбе Мушицкога и других да књижевници стварају језик, он је овако говорио: „Истина да су, н. п. Виланд, Гете, Шилер, и друге славне Њемачке поете, много помогли Њемачком језику, али и то треба знати, да су те поете знале и своју народну граматiku какогoђ и поезију; а у нас су сви списатељи поете и вителије, а граматике не зна управо (готово) ниједан! (него по своје укусу дају закон језику!)“⁴.

Књижевници се морају проћи свакога поправљања језика⁵; некада је то био обичај у књижевности нашој којему је и он сам подлегао у првој Пјеснарици, а, донекле, и у другој⁶; али тога више не сме бити, јер особине језичке

¹ Вук га је иначе врло ценио а желео је и после полемике да се са њим измири, јер је он био од најзнатнијих зналаца нашега језика у то време и, у принципу, присталица употребе народног језика у литератури. Исп. В. преп. II 758 и, особито, 285—6.

² Ск. гр. п. сп. II 125—130

³ На пр. 1821 г. Ск. гр. п. сп. II 176. О томе — на другом месту.

⁴ У ненашт. рец. „Гласа народољупца“, Ск. гр. п. сп. IV 45.

⁵ Исп. В. преп. II 120 (1816 г.). 1817 г. Ск. гр. п. сп. I 153; Срп. рјеч. V—VI = Ск. гр. п. сп. II 7—8.

⁶ 1824 г.: С. Н. Пј. (д. и.) I стр. XXXV и напред гл. II.

нити он (Вук) нити ко други може изменити, већ се оне саме у дугим временским размацима мењају¹. Зато и свака граматика народнога језика треба да покаже само какав је језик, а никако какав би требало да буде². Отуда је јасно да онај који зна само свој језик не може прешити у писању³; али се то за српске књижевнике не може рећи, јер су они на туђим језицима науке учили и на њима једнако књиге читају, па су тако искварили свој језик⁴. Они треба да се старају, да се труде, колико је могуће више, да се врате своме језику, да га уче ако га не знају. „Језик је добар, него ми треба да га учимо. Сто година би мало било најбољем списатељу да сасвим научи језик орача и пастира“ — пише⁵ Вук Мушицкоме 1816 г. „А да ни ја свуда чисто српски не пишем, то може бити, зашто у оваквом почетку, и у стању, као што се књижество наше сад налази, тешко је свуда чисто и за свакога право српски писати: ја сам задовољан, ако узимам мање погрјешака него други⁶.“ Тако је исто он говорио и о својој граматици. Неки су већ доказали, вели он, да она не ваља, али, она ипак остаје нај-

¹ 1821 г. Ск. гр. п. сп. II 137.

² 1821. Ск. гр. п. сп. II 137. То су познате мисли Аделунгове којих су се држали и Добровски и Копитар, а које је Вук могао добити и непосредно од Копитара. Исп. Н. Петровског *Первые годы дѣятельности В. Копитара*, стр. 116; Klein. Schriften Копитара 307, 317. Исп. на пр. ово место код Копитара: „Када ће разумети граматичари и лексикографи да су само статистичари а не законодавци језички“, Kl. Schriften 287, 1814 г., у оцени Слованке Добровског. Исп. код Вука „Грамастик је какогођ историк свога времена, или штатистик, који описује ствари онако какве су; његова је дакле највећа дужност и заслуга, што више може да позна језик, и да га вјерно опише какав је (не дајући закона никоме)“ Ск. гр. п. сп. IV 44. „Der Grammatik ist kein Gesetzgeber, sondern nur Referent und Ordner“, саопштавао је Добровски Воднику по Аделунгу (Петровскиј нав. м.).

³ 1820. Ск. гр. п. сп. II 101.

⁴ Исп. још 1815 год. Ск. гр. п. сп. I 82, затим Срп. рјеч. V = Ск. гр. п. сп. II 6—7, 1820. На ист. м. II 99. Врло слично говори Копитар о словеначким писцима у својој граматици (нав. д. 54). Петровски мисли да је он ту имао и себе на уму (*Первые годы* 146—7).

⁵ В. преп. II 120; исп. и раније Ск. гр. п. сп. I 116—17.

⁶ 1821. Ск. гр. п. сп. II 140.

боља српска граматика све донде доклегод когод други не покаже другу, бољу, савршенију и потпунију¹.

Одавде је јасно шта је Вук уопште могао тражити од тадашњих књижевника. Стављајући тако високо народни језик и тешкоће које његово савлађивање претставља он је хтео да покаже: како су они далеко од народнога језика. Чак и у оном случају, вели он, кад језик нема написаних правила, књижевник их мора за себе поставити и по њима се владати²; ако хоће да се приближује слов. језику — нека постави правила како то жели чинити³; нека одреди, хоће ли се владати по руском јез., по слов. или српском, хоће ли писати х⁴ или неће, како ће писати вокално р, шта ће чинити са наст. ак, ац итд. Он је тражио да не буде произвољности, неодређености и хаоса у књижевном језику који су дотада у њему владали. Ако се све то и могло разумети онда када српски језик није имао својих писаних правила, то се, после његових граматика и речника, није више могло разумети. Зато је он и говорио да књижевници наши морају троје знати: морају добро познавати промену речи, морају знати из речи састављати разговоре, што је најтеже за њих, и, најзад, морају имати тврду и постојану једнакост у писању речи⁵.

Вук је, као што се из овога види, поступао са књижевницима тога времена као са недоученим ђацима: препоручивао им је да науче основе онога језика којим пишу. Да би се то могло разумети, морамо се ма и један тренутак само задржати на језику Вукових противника и њихову схватању књижевног језика.

Из гл. II видели смо да књижевници првога времена Вукова рада нису мислили да треба мењати основе тадашњег књижевног језика, а ако то устреба, да нико мимо њих то не може чинити. Према томе, чист народни језик није им могао бити мерило у писању већ због тога што је

¹ 1821. Ск. гр. п. сп. II 142.

² 1820. Ск. гр. п. сп. II 101.

³ 1820. Ск. гр. п. сп. II 101—102.

⁴ „кад се х изостави у једној ријечи, не треба га писати нигђе (ће га народ, и списатељ сам, не изговара): или га треба писати свуда“ 1820. На ист. м. II 100.

⁵ 1820. Ск. гр. п. сп. II 99.

он био ван књижевности, што није био књижевни. Јер, иако су неки књижевници и пре и после Доситеја сматрали да треба писати народним језиком, ипак је њихов језик био већином полународни и полусловенски. И језик писаца овога времена, и то оних који су били уверени да пишу српским језиком, и кретао се између те две тачке, само што се у неких више приближавао словенском као у Стојковића, а у неких чистом српском језику као у Доситеја. У ово време развитка наше књижевности изгледало је да ће тај словеносрпски језик и потпуно овладати нашом књижевношћу, јер се он сматрао и осећао као књижевни српски језик који је стајао, с једне стране, у непосредној вези са књижевним језиком XVIII века и тадашњим црквеним језиком, који су му и давали права на књижевност, а, с друге стране, примањем народних облика имао је право на име српског књижевног језика. Ако се за Доситеја може рећи да је са словенизмима писао зато што друкчије није знао¹, за књижевнике Вукова времена, који су мислили да се разумеју у књижевнојезичким питањима боље од Вука, такав начин писања претстављао је уверење од којег они нису хтели отступати и које су бранили позивајући се и на доказе².

¹ „Тек 1783-ће године први је Доситеј Обрадовић казао, да треба писати српским језиком као што народ говори, и сам је почео, колико је знао, тако писати“. За њим су пошли и други учени Срби, али до данас нема ниједне књиге да је написана „као што народ говори“. На ист. м. предг. Срп. рјеч. (1818) V = Ск. гр. п. сп. II 5—6. Исп. и ниже X главу.

Доситеј сам критикује свој језик у једној басни, исп. Мезимацъ Г. Досиева Обрадовича ч. втора, у Будиму 1818, 42; али Вук, позивајући се на то место код њега, вели да опет није погодио како треба (Ск. гр. п. сп. IV 29). Иначе је и за Доситејев језик рекао, свакако претерано, да је по правиламъ бабы Смиляны (на ист. м. 27). О црквенословенском карактеру Доситејева јез. исп. у Јагића Књижевник I 453—4 и К. Ратченка, Досиевѣй Обрадовичѣ и его литературная дѣятельность, стр. 210 и д.; исп. сада и напред стр. 28 и д.

² „Да е славенскій нашъ езыкъ богато рѣчивъ, и правилень; да е у израженіями сладакъ, нѣжанъ и силанъ, то е истина; и да мы из нѣга, као изъ источника лѣпы рѣчѣй узимати и нашъ Сербскій езыкъ поправляти можемо, то намъ нитко не брани; не узимамо бо изъ чужегъ езыка, но опетъ изъ нашего“, М. Видаковић 1814 г., Ск. гр. п. сп. I 107.

Ма како нама изгледало јасно данас да је језик наше цркве у XVIII веку црквеноруски, тај се језик сматрао као стари словенски, као словенски од којег је постао и српски. Према томе наши су га писци и у XVIII веку и почетком XIX сматрали за стари српски¹. Они су на то имали право утолико пре и утолико више што се и у славистици, која се почела развијати крајем XVIII века и почетком XIX, тако мислило. Добровски га је сматрао као стари српски² или српско-македонско-бугарски³, а тако исто и Копитар у прво време својега рада⁴. Тако га је до 20-тих година сматрао и Вук⁵. Зато је Вук и морао говорити: ко хоће нека пише тим језиком⁶, али је одмах додавао да је њим писати врло тешко јер за њ нема потребних књига⁷. Књижевника који су тим језиком хтели писати било је мало и остајало их је све мање. Зато нису били за Вука опасни.

¹ Исп. Ј. Рајића Историја разнихъ слав. народоѡ итд. (Петроград, 1795) I, 25—32. „За што да се мы и Славенскаго нашего, као што нѣки раде, очужавамо езыка? Та нѣ ли онѣ намѣ источникѣ свимѣ прочимѣ отѣ него происходящимѣ діалектомѣ?"; М. В. Љуб. у Елис. ч. II предисловіе = Ск. гр. п. сп. I 114.

² Исп. напред стр. 105 нап. 2.

³ Исп. његову расправу Cyrill und Method (Prag, 1823) стр. 135—6.

⁴ Истина, он у својој грамат. (стр. 7) вели да није решено да ли је то српски дијалекат, бугарски или панонских Словена, али је ипак примећивао да неких речи има само у словеначком, српском и ст. словенском, в. Петровског нав. д. стр. 123. На другим местима своје књиге (грам. XVI и XXX) он изреком вели да је српски (исп. и нав. д. 125). — О мишљењима осталих научника и књижевника тога времена и нешто доцније, исп. преглед у Шафарика, Geschichte der slavischen Sprachen und Literaturen (1826) стр. 96—119.

⁵ Исп. ниже.

⁶ Ми можемо имати, вели Вук у рец. Љуб. у Елис. (Ск. гр. п. сп. I 159), као књижевни језик само словенски или српски као Талијани латински и талијански; али их морамо потпуно одвојити један од другог. — Исп. исту напомену у одговору Копитарову анонимном писцу „Књижевних напомена поводом књижевне новости г-дина К“ (Osterr. Beobachter 1818, бр. 260, стр. 1366—1368); Петровски 663.

⁷ Предг. Срп. рјеч. стр. VI = Ск. гр. п. сп. II 7. У томе језику ми не смемо ништа поправљати. Вук у Одговору госп. -ц-, Ск. гр. п. сп. I 207.

Много су били опаснији они који су признавали да у нашој књижевности треба да буде српски језик, а који су га схватали као дотеран, посрбљен словенски¹. Посматрајући српски народни језик са тачке гледишта тога старог српског језика или словенског, они су мислили да од народних облика могу у српски књижевни језик уносити оне који су добри, који нису искварени; а оне који им нису изгледали довољно отмени према облицима књижевног словенског језика они су или исправљали или чак из језика и гонили². Чим се тако гледало на словенске облике, јасно је

¹ Ево како је гледао на њ Видаковић, који је врло карактеристичан за српску књижевност тога времена, пре Вукове критике на Усамљ. јуношу: „Дакле во крацѣ све што самъ досадѣ казао, у тому се састои, да гледамо языкъ нашъ исправити; перво отъ чужестранны рѣчѣй очистити, и свое собственне рѣчи увести. Второ грамматику Славеносербску сочинити, и по нѣой сви еднако да пишемо. Трето извернуте рѣчи исправимо, тверде, и безъ самогласна писмена, кое се изговараю, умягкшаймо и са самогласнымъ писменемъ растворимо, пакъ тѣмо онда имати правый нашъ Сербскій языкъ и признати треба, да е се нашъ старый языкъ Сербскій, весьма мало отъ Славенскогъ разликовао“. М. Видаковић, 1814, Ск. гр. п. сп. I 109—110. Иако је Видаковић говорио да треба писати народним језиком (бар у књигама народу намењеним, а у осталим, намењеним „ученој класи“ друштвеној, словенским), он је предлагао да тај народни језик буде средњи пут између слов. и српског, јер народ говори на различним дијалектима, па се не зна који ваља изабрати (Луб. у Елис. II ч. (1817) = Ск. гр. п. сп. I 114—5; исп. у њега и раније слично мишљење на ист. м. 108). Вук је у том приближавању словенском језику гледао само жељу наших књижевника да се словенски језик наново оживи и у књижевност поврати (предг. Срп. рјеч. од 1818, V—VI = Ск. гр. п. сп. II 7).

² Да наведем опет Видаковића: „нигде мы предѣлъ земле нетѣмо найти, гдѣ бы народъ тако чисто, и тако правилно, и по грамматики говорю, да бы мы нѣговъ дїалектъ за книжевный языкъ узети могли. Сербинъ у оны страна многе рѣчи ружно, какогодъ и мы, изговара, кое Книгописацъ треба да исправи“. 1814, Ск. гр. п. сп. I 109. Иако је он повлачио разлику између словенског језика и српског, ево како је српски разумевао: иако се говори прође (предје) не треба тако писати, већ пройде, јер је састављено из п р о и и д е и сл. Исп. на ист. м. 113; треба писати прежде а не пређе (предје) и сл. Тих се идеја Видаковић држао и доцније (исп. Ск. гр. п. сп. II 89—91, 426—7). На то да себи каръ и сл. речи не ваљају, Вук је одговарао да су добре, али да нико не тера Видаковића да

да и најфантастичнија мешавина народног и књижевнословенског језика није могла бити рђава и неприродна, јер је оно што је словенски у њој — било и добро, а оно што је народно — није могло изгледати ружно; и зато се није сматрало да треба за тај однос словенског и српског прописивати нарочита правила¹. Тако је постао онај произвољни језик који је Вук исмејао у врло живој и духовитој слици школе бабе Смиљане². У тај је језик могао свако уносити што је хтео: и народне облике, и словенске и измишљене, јер је тај језик зависио од воље и укуса онога који њиме пише: све у њему ваља, све може поднети³.

Да је тај језик у то време био само производ наших књижевних и културних прилика, као што је био у Доситеја, — против њега се не би ништа могло учинити. Али када се већ Вук јавио са народним језиком, када је јасно доказао сву недоследност и произвољност тадашњег славеносербског језика, било је врло опасно, утолико више што је одговарало осећању многих књижевника и интелегентнијих читалаца, начела тога неодређеног и произвољног језика по-

их употребљава; а за облике „био самъ у цркву“, које Видаковић такође наводи из народног језика, Вук је тврдио да нема Србина који тако говори. Рец. на Љуб. у Елис. I 162. Наравно да и то није било тачно.

¹ Вуку је било жао што је о једнакости у језику рекао Соларић за превод Свемірне повѣсти, који је предлагао књижевницима да изврше, у предговору к Мезимцу Доситејеви (стр. 26), да је то „педантџеско, послѣдњ и безмѣстно питање“ и што га је Ј. Берић послушао у томе, преведећи Шрекову Историју (Ск. гр. п. сп. II 107).

² Назив баба „Смиљана“ узео је Вук од Кенгелца: „Вси народи, и сами язычници книги своя по грамматѣйскимъ правиламъ списаша, у насъ по правиламъ бабы Смиляни пишутся“. Тим речима архим. Кенгелац завршује предговор свога Естествословія, рец. на Љуб. у Елис. Ск. гр. п. сп. I 116. Сатиричкохумористичан опис школе словеносрпске бабе Смиљане в. на ист. м. 172.

³ „Ђе се из два језика (и из треће главе) по својој вољи трећи гради, ту се не може погријешити“, предг. Срп. рјеч. VI = Ск. гр. п. сп. II 7. Исп. и на ист. м. 6. — Да би показао какав је Видаковићев језик, Вук је узео четири немачка оценаша: Улфилин, од 850 год., 890 год. и тадашњи немачки, па је од њих скрлио пети; али је додавао да је језик М. Видаковића — још гори! Ск. гр. п. сп. I 157—9 (1817 год.).

дизати на висину правила обавезних за књижевност једног целог народа. Зато је Вук, показујући на различним писцима све недоследности и бесмислице које тај језик има, стално говорио да је једини разумни начин да се изађе из таквог хаоса: примити чист народни језик¹.

Са различних су разлога народни језик одбацивали књижевници и „господа“ тога времена. Једни су тврдили да је он прост свињарски и говедарски²; други, иако су хтели да пишу народним језиком, зато што су нешто знали о је-

¹ Исп. на пр. оваке примедбе Вукове: еговъ у Видаковића нити је српски ни словенски; тако исто: мѣсъць, освѣта, лѣжати, смѣтати, опомѣнути се, видѣти, виду, гору, пастыровъ; господаровъ, велможевъ, у Босной, ердѣа, герми и т. д. (у рец. на Луб. у Елис., Ск. гр. п. сп. I 148, 156); Видаковић меша род у именица, деп. гади, куколи, instr. смрадию; бранъ није мушк., а жребій није средњег рода (на ист. м. 154); не зна промену именица: у Бачки, Босной, дивни мужъ (вок.) и сл. (на ист. м.); неправилно мења глаголе: машетьи, успавлѣнь, узпужати и сл. (на ист. м. 154—5); не зна синтаксу: при честныхъ мыслей, изъ между нима, между васъ и сл. (на ист. м. 155—6). Сем свега тога Вук је код њега констатовао и различне недоследности у писању истих речи, и српских и словенских: гerdный и грдно, овдѣ и овдиѣ, свѣща и свѣтъа, нима и ньой, вѣштаць и вѣштець, левъ и лавъ, повѣсть ея, отъ нее и около нѣ и сл. (на ист. м. 160—161). Тако је писала већина књижевника, и Видаковић је Вуку замерао што је нарочито од њега тражио чистоћу и правилност када и сви други тако пишу (Ск. гр. п. сп. II 427); али је Видаковић својим теоретисањем о српском књиж. језику сам изазвао Вука да о њему нарочито говори. Вук је узимао Видаковића као претставника целог тадашњег књижевног поколења. У предговору своје Рјечнику (Срп. рјеч. VI—VII = Ск. гр. п. сп. II 7—8) он и наводи примере из Видаковића, не говорећи да су одатле, као карактеристичне за све књижевнике тога времена. Уосталом он је говорио и о језику других књижевника: Јоакима Вујића (Ск. гр. п. сп. II 132), Петковића и Добрића (на ист. м. 133), Ј. Берића у преводу Шрекове Всемирне историје (на ист. м. 107—111), затим у „Моя проста желя“, 93 и 94 бр. Нов. срб. за 1819, С. гимнасија новосадска (на ист. м.) — све у чланку Примјечанија на преводе г. Ђома Лубибратића (1820. г., Ск. гр. п. сп. II 99—100). Замерао је Вук понешто и језику људи чији је језик иначе хвалио: Мркаљу (Ск. гр. п. сп. I 105), Стан. Живковићу (на ист. м. II 100), Старцу Куцкалу (на ист. м. II 141). Вук је критиковао у општијим изразима и језик осталих књижевника наших, о некимма је и рецензије написао, али их није објавио (исп. напред стр. 90 нап. 3).

² Предг. Срп. рјеч. V—VI = Ск. гр. п. сп. II 7.

зику и књижевности, старали су се да им писани језик буде бољи од говорног, и тако су га, готово и против своје жеље, грдили¹; било их је који су тврдили да они као Срби не могу не знати српског језика, и ако нешто рђаво кажу, да језик не ваља, а не онај који је то рекао². Најзад, било их је који су држали да то увођење народнога језика може бити од штете по нашу цркву³; други опет просто нису народни језик знали, јер су се рано одвајали од својих кућа, а доцније нису имали прилике да га науче⁴.

Вук се у различним делима својим дотицао свега овога и на различне је начине опровргавао све ове замерке које су му се износиле подједнако: и у литератури и усмено.

Сви су народи, говорио је он, почели писати онако као што говоре ораци и копачи, свињари и говедари, и тек кад се почело лепше мислити и језици су лепши постали⁵. Цицерон и Платон и сами сведоче да су и њихове бабе онако говориле како су они писали⁶. Стари су Грци имали у почетку шест наречја, а када су се Атињани прославили сви су узели њихов језик⁷; када је Александар Македонски надвладао — почели су и Атињани писати македонски⁸. У Флоренцији се и данас говори као што је писао Тасо⁹. Немци су пре триста година узели саксонско наречје, а дотле им је било швапско — књижевни језик¹⁰. У Дрезди говоре Немци као што се пише; тако исто Французи у Паризу и Енглези

¹ На ист. м. 8.

² Одговор господину -ц- (Ск. гр. п. сп. I 205).

³ Предг. Срп. рјеч. XIII = Ск. гр. п. сп. II 17. Ту Вук има на уму чланак анонима у *st. Веоб*, који је био упућен Копитару и на који је Копитар врло духовито и оштро одговорио, исп. Петровског нав. д. 658—665.

⁴ Нити буквара нити граматика није било; неки су узимали Мразовића те по њему српски писали, а други су опет то чинили по немачким и латинским граматикама. Предг. Срп. рјеч. V = Ск. гр. п. сп. II 6. Исп. и напред стр. 125—7.

⁵ Предг. Срп. рјеч. VI = Ск. гр. п. сп. II 7.

⁶ Рец. на Љуб. у Елис. Ск. гр. п. сп. I 152.

⁷ На ист. м. 157.

⁸ Одговор Јов. Ранитовићу, Ск. гр. п. сп. II 155.

⁹ На ист. м. I 152, 157.

¹⁰ На ист. м. I 157, II 155.

у Лондону¹. Чак и у Маџарској, додаје Вук, веле да и нај-простији сељак говори као први господин и највећи списатељ².

Све је ово требало очигледно да покаже да је у свима европским књижевностима књижевни језик — народни у пуном смислу те речи. И како се Вук обраћао овим речима људима који су каткада и рђаво говорили, он је морао старо правило „пиши као што говориш“ да измени у „пиши као што народъ говори, па ако не узваля, не ћешъ ты быти кривъ, него народъ, као и у свима остальымъ (како старымъ, тако и новымъ) езыцыма“³. Али да и једног тренутка, и у претпоставци, не би било допуштено да народ може грешити, он је одмах додавао: „Савъ народъ нашъ, особито по селима, куда нема много књижевника, говори тако правилно по Грамматици, као што е Шлецеръ или Лесингъ, писао Нѣмачки. Само су они Списатељи и књижевници наши навалили, да исправляю и да поправляю езыкъ, кои не знаю народногъ езыка, па имъ се чини, да е лакше новъ езыкъ начинити, него свой матерный научити“⁴.

О односу према цркви и слов. јез. Вук је и сада говорио⁵ да словенски језик оставља цркви и да ће одвајање српскога језика од словенског баш помоћи да се оба знају како треба; а да је српска црква на много солиднијем и чвршћем темељу него што мисле они који тврде да ово може њену развитуку сметати⁶.

Полазећи од чистог народног језика писци се нису могли у језику преварити, јер је народ једини и прави творац правилнога и увек доследног језика. Вук је у начелу допуштао да се узме и ма какав други начин за стварање књижевног језика; само је тражио од свакога да тачно одреди своје језику стална правила и да их се увек придр-

¹ На ист. м. I 152.

² На ист. м.

³ Рец. на Љуб. у Елис. I 163.

⁴ У рец. на Љуб. у Елис. Ск. гр. п. сп. I 153. Слично и у Одгов. госп. - ц -, на ист. м. 205 Вук одлучно одбија од народа да је он (тј. народ) крив што му неки језика не знају; исп. Одговор Мих. Ф. Грујовићу, Ск. гр. п. сп. I 180.

⁵ Исп. напред стр. 96—7.

⁶ Срп. рјеч. XIII = Ск. гр. п. сп. II 17.

жава, будући уверен да се та правила, ако буду била вештачка, не могу у целини и доследно ни у једног писца одржати. Тако би он могао свакога од њих довести негативним путем до јасног сазнања где треба тражити прави књижевни језик¹.

Истина, понеки су писци примећивали да би требало књижевници заједнички, на скупу, да одреде правила књижевном језику српском. Али Вук је то одбијао говорећи да је боље да сваки сам за своје грешке одговара, него да какво угледно тело благослови рад појединаца и на тај начин, ако није добар, својим га угледом наметне целом друштву². Раније је и он предлагао такав начин за одређивање књижевног језика³. Али после свога рада од четири године и искуства које је стекао он је морао бити уверен да би на таквом скупу он могао остати усамљен, а општи пристанак могло је добити оно што је њему било противно⁴.

Примедбе Вукових противника кретале су се још у два правца. Прво, српски народни језик — није им био довољно израђен, није имао довољно речи за апстрактније појмове⁵, и зато су били принуђени да узимају речи из словенског, а покашто и да их сами граде. Вук им је на то посредно одговарао говорећи о туђим речима које су они хтели заменити новоскованим изразима: да они сви не могу правилно градити речи због тога што не познају закона народног језика, већ да би их једино сам народ могао начинити правилно, а за њих је боље да задрже туђе речи

¹ Исп. напред стр. 127.

² Вук је, управо, то говорио 1818 год. за речник, али то је вредело и за књиж. јез. Исп. предг. Срп. рјеч. XIV = Ск. гр. п. сп. II 18. Доцније, поводом стварања Друштва српске слов., он је о томе исцрпно говорио: исп. ниже главу IX.

³ У својој Писменици, стр. XI = Ск. гр. п. сп. I 7, он предлаже да се сазове таква скупштина ради правописа. А Копитар му у рецен. Писменице то не одобрава и стоји на гледишту које је Вук сада изнео, Klein. Schriften I 312.

⁴ Вук помиње скупштину на коју је позивао П. Соларић ради већања о српској граматичи, Срп. рјеч. XIV = Ск. гр. п. сп. II 18.

⁵ Исп. Видаковићев Отговоръ на крит. рецензию издану сверху кнѣге Усамл. юноша, Ск. гр. п. сп. I 87, 90—91.

које су и народу познате¹. Начелно је допуштао и позајмице из словенског језика², али је тражио да се и те речи примају према народним особинама нашега језика³, а не у њихову облику непознатом српском језику. Само се Вук на томе није хтео дуго задржавати и допуштао је то за невољу, јер он уопште није радо признавао да се ма у чему српски књижевни језик мора ослањати на словенски бојећи се да његови противници не употребе то као доказ за ваљаност свога полусловенског и полусрпског језика⁴.

Као доказ да се из словенског језика морају узимати речи за српски књижевни језик Вукови су противници навели многе туђе, а особито турске речи у нашем народном језику, које треба заменити словенским речима јер су ближе српским од турских. Вук није могао, наравно, доказивати да су турске речи боље од словенских, али је тврдио да су многе турске речи тако дубоко захватиле народни језик да су постале саставни и нераздвојни део његов⁵. Са њим се морају и оне примити. Али Вук је од-

¹ Предг. Срп. рјеч. XX = Ск. гр. п. сп. II 26.

² Исп. горе стр. 96—7.

³ Тако је мислио и Старац Куцкало: „Србин мора славенским, ал по свом дјалекту обрнутым, речма писати“ (1821. год. Ск. гр. п. сп. II 127), а Вук му поводом „велелепија“, које Ст. Куцкало није посрбдио као што треба („велелепље“), ово напомиње: „Истина да мало има таки ријечи, које би се морале, а још мање, које се не би дале посрбити; али сваки не може да распозна, које су ријечи за србљење, које ли нијесу“. 1821. Ск. гр. п. сп. II 139. У ствари, то није било уопште лако, а најмање за књижевнике; јер тај посао претставља каткада тешкоће и за стручњаке. Према томе, тај захтев чинио је готово немогућним иоле шире позајмљивање речи из словенског језика (исп. гл. IX).

⁴ Вук је такође одбијао тврђења неких тадашњих књижевника да се српски језик усавршава удешавањем према туђим, савршенијим књиж. језицима; исп. ове његове речи: „Истина да се језик паметним превођењем може сила обогатити; али не таквим, и тако, као што Куцкало каже. А зар се језик сам по себи не може изобразити и уљепшати без туђи језика? А да како је могао Елински, који се држи, да је најизображенији од свију остали језика“. 1821 г. Ск. гр. п. сп. II 137.

⁵ Некоје се турске речи могу лако истерати из језика, а има неколико и таквих ријечи Турски, које ћемо морати задр-

мах додавао да и он мисли да народни језик треба очистити од свих непотребних туђих речи; само то могу учинити људи који све народне речи познају и знају које се могу од њих избацити из језика¹. Да ли су то могли чинити књижевници његова времена, он је остављао да на основу овога они сами пресуде.

У ово време, око 20-тих година прошлога века, Вук је све више, и под утицајем књига Добровскога², под непосредним Копитаровим утицајем и према личним опажањима на старим рукописима и штампаним књигама, стицао уверење да је словенски језик XVIII века поправљан према рускоме језику, а да су особине нашег старог црквеног језика биле друкчије³. Наше повеле, писане пре 500 година, сведочиле⁴ су му да се и тада говорило у нашем народу као и данас, иако је и тада био у књижевности српско-словенски језик, а не чист народни. Позивајући се на неке споменике из XIII века, које је видео на своме путу по Русији⁵, Вук износи 1819 год., за то време врло смелу претпоставку, да су се већ у IX веку јавили неки знаци

жати и посвојити, н. п. боја (бојити, бојење), аманет, тепсија, ђерђеф, топ"... и сл. Нема језика у којем нема туђи речи. Треба очистити језик од туђих речи колико се може; „али што се не може, не треба за оно мрзити на језик“, предг. Срп. рјеч. XX = Ск. гр. п. сп. II 25—26. Исп. и његову критику Видаковићевих речи: брана, палина и подручак м. капија, ракија и фруштук, Ск. гр. п. сп. I 161.

¹ Рец. на Љуб. у Елис., Ск. гр. п. сп. I 162.

² На ист. м. I 165—6. Добровски, иако је признао да је црквенословенски стари српски, тврдио је да у тадашњем црквенословенском има русизама; исп. Петровског нав. д. 497 и д.; исп. такође на ист. м. и стр. 661 о сличном мишљењу Копитара. Исп. напред стр. 129 нап. 4.

³ У писму Д. Фрушићу (од 1819), које је објављено тек 1821, Ск. гр. п. сп. II 161. Вук ту правилно износи русизме: полнь, сле-за, совѣтъ, князь према особинама ст. слов. и срп. јез.: плнь, слъза, съвѣтъ и, можда, кнезь. Исп. и примере у Ск. гр. п. сп. II 158.

⁴ Предг. Срп. рјеч. III = Ск. гр. п. сп. II 3—4. С правом Вук ту претпоставља да су речи отецъ, святи, первый и сл. код Рајића, које је узео из старих споменика наших, поправљене према тадашњем црквен. језику (на ист. м. 4).

⁵ На пр. Шестоднев Ј. Егзарха од 1263 год. (на ист. м. 166).

српске редакције словенских споменика, а 1826 год. у своме чланку у *Даници* за 1826 год. (стр. 41—69) изнео је „Главне разлике између данашњег словенскога и српскога“¹. Иако је у њему тај однос тачно изнесен, иако су измене словенскога језика у руским књигама тако исто добро запажене, ипак однос старог словенског и црквеносрпског према српском није му био још потпуно јасан. Па ипак се по оштрини Вукових погледа на многим местима тај његов чланак може сматрати као претеча Шафарикових *Serbische Lesekörner* (1833), у којима се први пут потпуно правилно гледало и на стари српски језик и његов однос према старом српском црквеном и старословенском. Али све је то мало помагало Вуковој реформи. Јер на тај је начин Вук могао доказати да из словеносрпског треба избацити русизме, али је остајао српкословенски² који му је могао сметати као и црквеноруски.

Јасно је из овога да је и у питању о наречјима он морао имати слично мишљења. Наречја се не смеју мешати јер би то дало повод великој самовољи у језику, нити би се могла одредити мера тој мешавини, већ би свако писао како би хтео³, а кад се већ „једним... нарјечијем мора писати, којим би дакле било приличније и правије, него својим, у коме се ко родио и узрастао, и које најбоље познаје?“⁴ За своје наречје, због којег су га у то време доста нападали, он је овако говорио: „Ерцеговачким нарјечијем ја сам први почео писати; али нијесам казао још никоме (нити сад мислим), да је Сремачко и Бачванско нарјечије ружније

¹ Ск. гр. п. сп. II 361 и д.

² Тако је нешто, иако не у потпуности, и тражио Добровски да буде српски књижевни језик. И Вуку је било остало само да рече Видаковићу, који је износио да се са њим слаже Добровски, да његов језик, који је био славеносербски, није онај који је предлагао Добровски. Исп. Ск. гр. п. сп. I 165—6.

³ 1817 год. Ск. гр. п. сп. I 150—1. Тако он, почетком 1822 године, пише Мушицкоме: „Ја сам толико пута говорио, да се мора једним нарјечијем писати, а друкчије се не може једнако и постојано писати. Узмите ви једно нарјечије (које вам драго), ако оћете да сте мирни: па се прођите по прављања језика“. В. преп. II 285.

⁴ 1821 г. Ск. гр. п. сп. II 134.

од Ерцеговачкога"¹. Против прекора да он пише за Сремце, па би требало да пише и њиховим говором, он овако одговара: „Ја нити пишем за Сријемце, ни за Бачване, ни за Ерцеговце, ни за Црногорце, него за све Србе; а коме се допадне оно што пишем, онај нека учи мој језик и диалект; али да је Сремачки диалект љепши од Ерцеговачкога“ — то се не може доказати². А природно је да ће све то тако дотле бити док се један од дијалеката не стме и не постане једини књижевни говор³.

Иако је употреба дијалеката у књижевности проистацала из основног начела употребе народнога језика као књижевног, ипак је и овде Вук био ученик Копитаров. Копитар је, по свој прилици, дошао до своје велике љубави према дијалекатском карактеру књижевног језика због тога што се само на тај начин потпуно доследно примењивао народни језик у књижевности, и што је само такав књижевни језик могао да послужи и научнику као поуздан извор за проучавање језика. Он је тако написао своју граматику, намењујући је народним учитељима и славистима (Gramm. XLVII—VIII). Њему је стално лебдела пред очима као идеал стара Грчка⁴ са својим дијалектима у књижевности. Говорећи о распарчаности словенских народа Копитар вели да и у тој несрећи има среће јер су нам данас добро познати сви словенски језици: „Какво благо за темељно

¹ Па ипак је он волео истицати помало и тада херцеговачко наречје: „У народним нашим пјесмама, које су једино и вјечно благо и украшеније литературе наше, пјева се и данашњи дан усред Бачке и Сријема, као и усред Браничева и Ресаве, бијело, лијело; исп. и шта говори Вук о Србијанцима, Херцеговцима и другим, Ск. гр. п. сп. I 152—3.

² Вук Мушицкоме 16. апр. 1820 год. В. преп. II 263. Исп. у писму кн. Милошу од 1821 год.: „И по чему је гори Ерцеговачки језик од Сремачкога и Бачванскога“, В. преп. II 743—4. Али је пристајао да и сремским наречјем изда превод Н. завета (1827 год.), на ист. м. стр. 81. То му није баш лако падало, јер о своме преводу Н. зав., неколике године доцније, 1831, он овако пише Копитару: „Ја би управо највољео, кад бисмо штампали Н. З. за Бошњаке, јер онда нит би наши имали право рећи: шта ће ј, нити шта бијело и т. д. а сви би читали“. В. преп. I 405.

³ 1821. На ист. м. II 155, исп. ниже.

⁴ Gramm. XIX. Kl. Schriften 307. Исп. и у Вука Ск. гр. п. сп. I 157, II 155.

проучавање слов. језика"¹ У томе се, као што је познато, са њим није слагао Добровски, као што се уопште није слагао ни са правцем Вукова рада².

Ако је Вук о своме цењењу дијалекатских особина дао доста доказа у својим радовима до овог времена, ипак је, како се мени чини, у својој љубави према разноврсности дијалеката у књижевности заостајао за својим учитељем. Иако је у принципу тражио да свак пише својим говором, ипак му се све чинило да се не мора у књижевном језику употребљавати све што се налази у народном. Он се бојао да се у том правцу не оде сувише далеко на штету јединства књижевног језика. Зато је сада тражио од књижевника да од облика народних који су познати изабере оне који су бољи, правилнији. „Ако књижевници и како власт у језику имају, ја мислим да ту имају, да у граматичким предметима, који су код народа неопредјелени, изберу оно, што је правилније“³. Вук је, по свој прилици, тако мислио да се ослободи оних црта дијалекатских које је некад био назвао кварењем језика, а у своме речнику и граматици износио их као особине различних говора; он је мислио да ће на тај начин моћи учинити да се од многобројних дијалекатских облика узму за облике промене речи они које је он у својој граматици предлагао или њима слични.

Али то још није јасно из његова рада овога времена; јер чим је у својој подели одвојио ресавско наречје као засебан говор, он је морао допустити да се и његови облици употребљавају у књижевности, ма како се они противили облицима херцеговачког говора и његове граматике. И Вукова друга подела, и неодлучност у одређивању књижевних облика, и тражење да књижевници сами пресуде који су облици правилнији, и пристајање да свак пише говором у којем је узрастао — све је то показивало унутрашњу борбу Вукову међу његовим идеалом једнога, увек постојаног, заједничког, народног и књижевног језика и новим

¹ Kl. Schriften 18. Исп. у Вука Срп. рјеч. XII = Ск. гр. п. сп. II 15.

² Јагић, Письма Добровскога и Копитара, введение XXI.

³ 1821. Ск. гр. п. сп. II 138.

дијалектолошким материјалом којему је морао признати право на књижевност. Али, у ствари, његово естетичко осећање и његове мисли, које је од почетка свога рада у себи носио о књижевном језику, бунили су се против тога. И као излаз из тога стања — он је изнео дужност књижевника: да својим знањем и осећањем притеку у помоћ књижевном језику, да од облика народних једне одаберу за књижевност, а друге да из ње прогоне. Вук, додуше, није исцрпније оцртао у коме правцу треба применити тај еклектизам на различне говоре, али је, свакако, он о томе размишљао и долазио до уверења да се само под његовом заставом може доћи ма и до приближног јединства књижевног језика. И он је све више од тога времена ширио границе одабирању дијалекатских облика за књижевност, док га није 1839 и 1845 год. уздигао на висину главнога и готово јединог начела при објављивању књижевних изговора.

Вук је знао како је читалачка публика конзервативна; он је знао да књижевници његова кова нису њој по души и срцу. Али он је тражио од књижевника да они њу воде, да они њу образују, а не да се за њом поводе. Он је то тражио да они буду и по облику и по садржини својих дела. Позивајући се на мисли Виландове, ево шта он мисли о књижевнику: „списатељ не треба да угађа којекаквим читатељима (који не знаду ни колико списатељ), него треба онако да пише, како ће се допасти људима, који ствар управо познају и разумију, па макар такови данас не било у народу нашем ни по један на сто иљада: доћи ће вријеме, кад ће и бити више; треба писати за потомство, које ће бити чисто од свију данашњи будалаштина наши, и које не ће толико питати, ко је написао, и шта вели о њему овај и онај, него ће гледати оно, шта је написано, и по ономе ће судити о уму и о срцу списатељевоу”¹.

VI

Све је ово јасно показивало да се Вук спремао за нов, велики рад. Пошто је начело народнога језика морало, због своје унутрашње јачине, победити, Вук је гледао да и даље у

¹ 1820. Ск. гр. п. сп. II 103.

стварању књижевног језика предњачи и да својим оштрим погледом сâм испита све погодбе које су могле бити од значаја по његов даљи развитак. Он је осећао да сам мора прокрчити цео пут за његов успешан развитак у будућности.

Њему је било јасно да мора пре него што дâ последњи облик књижевног језику обићи све српске земље, испитати све српске дијалекте. Јер је он хтео и да цео српски народ учествује у његову стварању и да га прихвати једнодушно. Али та замисао (исп. гл. VII) остварена је, углавном, тек доцније, тако да је и дефинитивно решење целога питања остављено за доцније време. А дотле је гледао да провери оно што је дотада урадио и да спреми материјал за нове кораке.

Одмах после излажења речника, по свој прилици, на путу по Банату, Срему и Србији (од 1820 год.) он се обавестио о шокачком говору у Славонији и Бачкој. Уверивши се да је он икавски, Вук је одмах гледао да у томе правцу и изнесе своју поправку. У полемици својој са Ранитовићем, 1821 год., он му на згодном месту додајује: „Паметни и родољубиви Србљи мисле и говоре, да су и Шокци, и Турци и Бошњаци, Србљи, и браћа наша; а ти мећеш раздор и мрзост и међу ове, који се један од другог не одричу“¹. У „Додатку к санктпетербургским сравнитељним рјечницима свију језика и нарјечија“, који је изашао у Бечу 1822 г., а у којем је Вук поправио српски део, у напоменама уз текст он напоредо са херцеговачким, сремачким и ресавским наречјем наводи и шокачко које се одликује од осталих тиме што има и м. јата: пивати², послити³, дити⁴, липо⁵, колино⁶ и др. Њим се, наравно, још није одређивало географско место шокачком говору. Из напомене његове у народним песмама од 1824 год.: „дите, били, липи, бида то је у ерцеговачком нарјечију само у пјесмама, мјесто

¹ 1821. Ск. гр. п. сп. II 155.

² На ист. м. 209.

³ На ист. м. 213.

⁴ На ист. м. 184.

⁵ На ист. м. 207.

⁶ На ист. м. 187.

д'јете, б'јели, б'једа"¹, види се да му је икавски говор у Херцеговини био још непознат, а из његове преписке са Јаковом Гримом види се јасно да га је он тада налазио само у Славонији. Пишући предговор преводу Вукове граматике и позивајући се на Волтиџија и Делабелу, од којих први има и, е, је а други је, Грим пише Вуку да се шокачки говор са босанским и херцеговачким готово потпуно слаже². Одатле се види да је и Грим био у опасности у којој се Вук находио када је састављао свој речник да га илирски речници омету у правилноме схватању наших говора. Али је сада већ Вуку био јасан значај тих речника. Он јавља Гриму да се у тим питањима човек не може ослонити на шокачке лексикографе. Што Делабела има је, то ће бити, вели Вук, према изговору дубровачких и далматинских католика који граниче са Босанцима и Херцеговцима³; а што се тиче Славоније у њој су прави шокци — икавци⁴. Он нарочито наглашава да Грим треба нешто да помене и о славонском наречју, јер иако је, вели он, његова граматика писана за православне, ипак треба, пошто се већ говори о језику уопште, обратити пажњу и на њ, утолико пре што тај дијалекат није тешко претставити: вира, мира, рич и сл.⁵ Из овога се види да оно што Вук није сматрао као разлог због којег је тај дијалекат требало да изостане у преводу његове граматике, он га није могао сматрати, као што је већ помињато, ни као разлог за њен оригинал, утолико више што он нигде не вели да је тамо изнео само поделу дијалеката Срба православних и што га је био унео и у Писменицу своју од 1814. Ту се он руководио другим разлозима који сада више, као што смо видели, за њега нису постојали. Грим ипак, по моме мишљењу, у својој деоби није славонском говору дао оно место које је он заслуживао према ономе што је Вук у то време о њему

¹ 1824. I књ. С. Н. Пј. (д. и.) I књ. стр. L.

² Грим Вуку 5 дец. (по новом) 1823 год. В. преп. II 22.

³ Вук Гриму 21 дец. (по старом) 1823. В. преп. II 28.

⁴ На ист. м. „Прави шокачки дијалекат, којим се говори у Славонији, има пивати, сино, дид, колино, вира, дите и т. д.“

⁵ Вук Гриму 14 нов. 1823. В. преп. II 13—14.

мислио: Грим вели само у једној напомени испод текста да шокци у Славонији највише употребљавају и м. јата (Ск. гр. п. сп. II 448. Jakob Grimm, Klein. Schriften VIII 114).

У ово је време Вук унео међу дијалекатске црте херцеговачкога говора значајну особину, коју ће он доцније узети као црту књижевнога језика и којој ће у II издању свога речника дати значајно место. У поменутом „Додатку“ он на три места спомиње како Сарајлије и остали гдекоји Бошњаци по варошима изговарају: дјевојка¹, гдѣ (= гдје)² и дјело³. Још јасније о тој црти говори он у предговору⁴ Н. С. Пј. од 1823 год.: „Осим од прије мени познати и у рјечнику назначени разлика између нарјечија Српскога језика, налази се у овим пјесмама још ово: а) Бошњаци по варошима, а особито Турскога закона, не промјењују, као што је у Ерцеговачком нарјечију обично, пред ј д у ђ ни т у ђ, н. п. дјевојка, дјед, дјеца, прелетјети и т. д. Па и то не само у оним ријечима, ђе је само у Ерцеговачком нарјечију ђ и ђ (а по Слав. дѣ и тѣ), него и у онакима ђе је у свима осталим нарјечијама, н. п. братја, братји! Тако сам ја чуо у Панчеву од једног Турчина родјак, мјесто рођак! Ово је врло знатно, и ваља да се по времену добро истражи и одреди у којим ријечма они имају ђ и ђ“⁵.

Све ове особине, а и друге о којима ћу говорити, запазио је он онда када је скупљао народне песме⁶ по Војводини и Србији од 1820—1823 год.

Из споменуте напомене Вукове види се колики је он значај давао горњој црти. Он, истина, није рекао у ком је правцу она толико знатна, али је јасно да се он њома био веома заинтересовао. Ово су први зачеци, прва опажања у њега

¹ 1822. Ск. гр. п. сп. II 184.

² На ист. м.: „ово се у Сарајеву може чути“, стр. 212.

³ „Сарајлије би казале“, на ист. м. 189.

⁴ Копитар је Вука нарочито гонио да о дијалектима песама каже нешто у предговору. Копитар Вуку, 25/VII 1823. В. преп. I 240.

⁵ Н. С. Пј. (издате 1824), предговор, С. Н. Пј. (д. и.) I стр. XLIX.

⁶ „Које су женске пјесме назначене са (Т*), оне сам слушао и преписивао у Крагујевцу од неки (Турско-)цигански дјевојка из Сарајева као што и пјевају Српкиње Турскога закона у Сарајеву“ На ист. м. XLVIII—XLIX.

онога изговора херцеговачкога наречја који је он, много доцније, назвао југозападним или босанским, а који већ Грим уноси у своју поделу српских говора.

Сем овога има у ово време у Вука и знатног материјала о ресавскоме говору који је он, како изгледа, купио у Крагујевцу 1822, бавећи се ту у јесен два месеца и записујући народне песме¹. Јер у своме писму Копитару од 15 нов. 1822 год. он му саопштава како је записао неке песме од једног Косовца из нахије вучитрнске и чуди се како се ресавско наречје протегло и по Црној Гори и Херцеговини „по синтаксису“². „Од Крушевца у Косово, и онамо како по Метохији, тако и по оним крајевима Ерцеговине и Црне горе у сушт. именима избацује се ј, н.п. оружје (мјесто оружје), наруче (м. наручје), подуше (м. подуше), Божа (м. Божја), Божу (м. Божју)“... „По тим истим мјестима узима се често винит. падеж мјесто сказат., н.п. љепоте му у сватове нема; у јунака крвца узаврела; књигу пише на мезиле прати; љепоте јој у сву земљу нема и т. д.“³ „Ју мјесто је (у вин. н. п. па привика што ју глас доноси) и мјесто јој (у дат., н.п. боља ћу ју⁴ саградити врата) то је косовско и околни крајева, као и те мјесто ће (н. п. те те нама заденути кавгу), и добрем мјесто добром (н. п. ја се надам добрем берићету; и погледа ка бијелом Сењу. Ово се говори и по Ресави и по наји Јагодинској), и друсто мјесто друштво (н. п. Како му је измешано друсто; тако се говори кумсто, брасто итд.)“⁵.

Одавде се види да се ресавски говор пружа преко Крушевца ка Косову и још даље⁶. Овим је попунио своје податке о њему Грим, као што ћемо видети.

¹ В. преп. I 198, 203.

² В. преп. I 203.

³ 1824 Н. С. Пј. I књ. С. Н. Пј. I (д. и) стр. XLIX.

⁴ То је већ утицај јужноморавског говора на косовско-ресавски.

⁵ На ист. м. стр. L. Као што је познато, оно су прво црте зетско-сеничких говора, а ово друго косовско-ресавских. Ти се говори додирују у дугачкој линији, тако да оштрих граница међу њима нема.

⁶ Саопштавајући Копитару из Темишвара 15 новем. 1822 да је записао две народне песме, бавећи се у Крагујевцу, од једнога

О осталим говорима знатнијих напомена у ово време нема¹. Споменућу само шта је Вук мислио о дијалектима источне и јужне Србије и западне Бугарске, јер је о тим говорима Вук уопште и мало писао и мало говорио, из простог разлога што му они нису пружали поуздан материјал за књижевни језик. Имајући, по свој прилици, на уму *Geschichte der Slav. Sprachen und Literaturen* П. Шафарика (1826), 225 стр., он му пише: „Сад ћу нешто да вас опоменем. Немојте ви Србе бугарити. Не само што Љесковчани и Приштинци, нијесу Бугари, него и сами Видинци и Ћипровчани и Пироћани по језику су ближе к Србима, него к Бугарима (премда не говоре чисто ни једним језиком); недајте се ви преварити којекаквим Бугарским ђифтама, које су, као сваки човек, ради свој род умложити“².

Па ипак оно што сам доведе изнео довољно је да покаже да су се Вуку јављала све нова и нова отступања наших дијалеката и у гласовима, и промени речи и синтакси. За потоњих десет година у томе правцу Вук готово ништа ново није објавио, иако је несумњиво да је он и тада, нарочито долазећи у Србију, купио грађу коју је тек доцније, у II издању свога речника, употребио. За време свога бављења

Косовца из нахије вучитрнске, и износићи неке од горњих особина, Вук вели: „Да видите чуда, како се ово Ресавско наречије пружило иза Крушевца па преко Косова чак у Црну гору и у Ерцеговину (одовуд од Арнаутске)!“ В. преп. I 203.

¹ „Дубрава може се ђешто (у Србији и Ерцеговини) чути, „Додатак“ (1822) Ск. гр. п. сп. II 197; ајкача (у Срему и Бачкој, Н.С.Пј. I (1824) С.Н.Пј. (д. и.) I стр. LXX), рисар (у Бач. и Банату) на ист. м. LXXI; „ђешто се по варошима (у Сријему, у Бачкој и у Банату) говори и птица“, Додатак (1822), Ск. гр. п. сп. II 200. Занимљиве су још ове две напомене: „Што се кашто по ђекојим мјестима изоставља ма, па се свршује на и, то може бити да је негде остало од славенскога Ѣхъ: но ту данас у српскоме језику нема ни најмањег спомена од х, него се и мало продужује.“ 1826. Ск. гр. п. сп. II 270. „Какогђ што се у Сријему ријетко може наћи који човек, кога се ђед или прађед није доселио из Србије, тако се у Србији ретко може који наћи, кога се стари нијесу доселили из Ерцеговине“. 1821. Ск. гр. п. сп. II 134.

² Вук П. Шафарику, Беч 4 септ. (по Римск.) 1827 г. В. преп. IV 648—9.

у Србији 1829 г. он је накупио доста народних песама¹, а нарочито када је прошао кроз пожешку и ужичку нахију и обишар Студеницу 1830 г.² 1831 год. он пише В. И. Келену да је у Србији скупио врло много народних песама и 2.000 речи којих нема у I издању речника а које ће унети у друго (исп. ниже гл. VII). Али тек после својих значајних путовања по српским земљама од средине 1834 па све до 1839 и после тога времена он је необично проширио своје познавање српских дијалеката.

Али пре него што на то пређем, ја ћу се мало задржати на Гримовај подели српских дијалеката: 1) зато што она донекле показује како би се могао груписати онај Вуков дијалектолошки материјал који је био објављен до 1824 год.; 2) што је та подела, можда, имала утицаја на Вукову доцнију поделу у извесном правцу. Јер она, у сваком случају, претставља корак ближе ка трећој Вуковој дијалекатској подели него Вукова друга подела.

Износећи Вукову другу поделу српских дијалеката на три главна наречја Грим примећује да би, можда, правилније било поделити све говоре српске на две главне групе³: југозападну и североисточну. Прва би се делила на босански и херцеговачки говор, а друга на сремачки и ресавски“...⁴

Сем тога, у напомени, Грим додаје да шокци у Славонији више воле звук и и говоре вира, мира, рич, дивојка, вриме⁵.

Већ начин на који Грим износи своју горњу поделу — показује да је она његова. Али сем тога има за то и других

¹ В. преп. I 335, 356.

² В. преп. I 378.

³ Grimm, Vorrede, Сл. гр. п. сп. II 448 = Kl. Schr. VIII 113—114

⁴ Географски положај одређује према Вуковим напоменама, само за ресавски говор, према горњим напоменама уз Н. С. Пј.: I од 1824 г., вели да се пружа »in Branitschewo, bis an den Timok, in Ressawa, im Parakiner Distrikt bis Nissa, Levatsch, Temnitj (Jagodiner Bezirk), in Kruševaz bis nach Kossovo« (на ист. м. 447).

⁵ Исп. напред стр. 144. Из ове примедбе Гримове види се како је он мислио да је разлика између славонског и херцеговачког наречја — релативна (и у херцег. каткада прелази јат у и). Можда је и Вуку 1817—1818 г. била и та релативност разлике међу њима један од разлога за изостављање слав. наречја.

доказа. Према своме истицању икавскога говора у време после речника, да је Вук утицао на Грима при давању горње поделе, он би свакако унео шокачки изговор у поделу дијалеката и не би се задовољио, као Грим, само кратком напоменом о њему. С друге стране, ма колико да се Вук заинтересовао за босански изговор слогова дѣ и тѣ, он га још не би могао, према ономе што он о њему горе вели, сматрати као засебан говор докле га год не би боље испитао.

У овој подели значајно је то што се говори називају према њихову општем географском положају — североисточним и југозападним. Такви се називи ту први пут за њих јављају. Сем тога се велики и нарочити значај даје босанскоме говору којег је главна црта непретварање д и т са ј у ђ и ћ (дјевојка, а не ђевојка). Иначе се износе, наравно, оне црте за њих које смо ми досад помињали¹. Вук је, као што се из његове преписке са Гримом јасно види, имао у рукама рукопис Гримова предговора, али у њему није ништа изменио². Зато се у овоме не може никако видети његов лични утицај.

¹ Сем разлике по заменицима јата Грим наводи још ове њихове црте: а) хипокористика у херц. гов. имају о у другим говорима а, б) accus. plur. типа Турце у рес. г., в) dat. sing. fem. у ресав. гов. девојке, г) оружје и сл. од Ресаве преко јагодинског и крушевачког округа ка Косову до границе црногорско-херцеговачке, д) сто м. ство у ресав. гов. (особ. на Косову), ђ) accus. pl. m. loc. у поменутим горе крајевима, е) дјеца, братја и сл. код Срба муслимана у Босни, ж) л и н пред наст. ење у срем. и ресав. говору, з) шумадско е ве, е не (код Вука у Ресави и Левчу); и) примери из речника вјeverица и јeverица, глијето и дlijето, брез и без (исп. и В. преп. II 22, 28) — нису срећно изабрати, јер се налазе сви у једном дијалекту (за сличне речи које Грим наводи као обележје за дијалекте Вук врло лепо примећује: „ја сматрам пре да су то у једном крају обичне, а у другом непознате речи него обележја дијалекатска“, В. преп. II 28), ј) напомиње да то што се у Босни и Херцеговини употребљава цура, а другде се не чује — још ништа не значи. Ск. гр. п. сп. II 448—449. = нав. д. 113—115.

² Чак и место у предговору о утицају свештенства на српску књижевност (исп. на ист. м. II 439 = нав. д. 104), за које је Вук мислио да може шкодити доброј проћи књиге и да може због тога бити забрањена од цензуре (В. преп. II 40), — остало је неисправљено (на ист. м. 449—41).

VII

После штампања свога Рјечника Вук је желео да обиђе све српске земље и да свој материјал прошири у свима правцима¹. Иако је и доцније често понављао ту своју жељу, нарочито у писмима својим², ипак му се она, истина још не у потпуности, испунила тек 1834 год. Око средине те године он је отишао у Боку Которску и Црну Гору где је остао тринаест месеци купећи обичаје, песме и остали етнографско-дијалектолошки материјал³. Крајем 1837 год. кренуо се на друго путовање, прво у Срем и Славонију, где је пробавио (нарочито у Вуковару) око пола године⁴; а одмах затим, крајем јуна 1838, затичемо га на путу кроз Хрватску и Далмацију. Већи део новог дијалектолошког материјала који је Вук, и у то време и после тога времена, објавио потиче са тих његових екскурзија⁵.

Све до ових својих путовања Вук је познавао дијалекте наше на малом простору. Места у којима је чинио испитивања нису била много удаљена, зато и разлике које је он догле међу нашим дијалектима утврдио нису биле велике. Али сада, када је отишао у најудаљеније, најјужније пределе наше, он је наишао на необично шаренило дијалекатских облика. „Може бити, да никако мјесто у народу нашем није тако важно и знатно за језик, као (права) Бока“⁶, узвикнуо је кад је видео колико у њој има старине и колико се међу-

¹ Он је тада уговорио са грофом Румјанцовом да обиђе све словенске земље. (А. А. Кочубинскій, Начальные годы русск. славянствовднія, 252).

² Исп. В. преп. III 434, 494, 516—17, 565, 637; I 203, 274.

³ О томе путу исп. В. преп. I 452, 453, 454, 457—8, 461; III 38—9, 524, 625.

⁴ Исп. В. преп. I 469—471, 474—5.

⁵ Вук се и доцније једном, са Надеждином и Кнежевићем, спуштао до тих крајева (1841 год.), Платонъ Кулаковскій, Вукъ Караджичъ, 146. Надеждин је описао то путовање по јужнослов. земљама (Записки Одесскаго общества истори и древности I књ.).

⁶ Нар. срп. посл. предг. 1836 = Ск. гр. п. сп. III 7.

собно разликују и најближа места¹. У Црној Гори, Боци Которској, Дубровнику и по другим местима он је утврдио знатне разлике и у гласовима, и облицима, и синтакси и речнику, а у Хрватској и Славонији сазнао је за главне црте кајкавског и чакавског дијалекта.

Обогаћен новим знањем и широким погледима на целокупни развитак и карактер дијалеката наших, он је унео и нове црте у свој књижевни језик и дао нову, последњу поделу српских дијалеката која је, после њега, добила необично велику и широку примену. Наши се дијалекти и данас по њој деле и према оним цртама које она обухвата одређују се они још и данас. Он ју је изнео 1839 год.² у полемичкоме одговору Милошу Светићу, „Одговор на ситнице језикословне г. Ј. Хаџића = М. Светића“, после онога материјала који је 1836 год. објавио у Народним срп. пословицама и делимице у овом одговору.

Тај би материјал био, углавном, у овоме.

За црногорске је говоре Вук констатовоа изговор полу-гласника (ъ) као звука врсте еа³, а у Доброти као њ; у Црној Гори и Дубровнику њеки и сл. м. неки других говора⁴; дошъ у Ц. Г. м. дошао других говора⁵; *Váso* и сл. м. *Vása*, *Váso* др. гов.⁶; ш м. с, ж м. з, ч м. ц у Ц. Г. у извесним приликама⁷; дз у Ц. Г. и по суседном Приморју м. з у неким речима⁸; *млѣјеко* (млѣјеко) и сл. р. у Ц. Г. м. млијеко; љући м. људи у Ц. Г.⁹; пушаках *геп.* = *Isс. pl* у Ц. Г., овизи, нашизи, људизи¹⁰ у Ц. Г.; те, хоте *Зрl. опет* у Ц. Г.¹¹; из у зна-

¹ На ист. м.

² Тај је одговор био већ 1838 год. готов, по примедби Вуковој, али се није могао до 1839 штампати због болести његове (Ск. гр. п. сп. III 29).

³ Нар. срп. посл. 1836 = Ск. гр. п. сп. III 10—11.

⁴ 1839 у Одговору Светићу, Ск. гр. п. сп. III 37. Ту црту он доцније уноси у свој језик, исп. ниже.

⁵ На ист. м. 17.

⁶ На ист. м. 10—11.

⁷ На ист. м. 12.

⁸ На ист. м. 21.

⁹ На ист. м. 9.

¹⁰ На ист. м. 14.

¹¹ На ист. м. 20.

чењу од у Ц. Г.¹, ње као gen. posses. У Ц. Г.² и по околини и accus. м. loc. као *casvim* обичну синтакс. особину³.

У Паштровићима је забележио изговор м на крају речи као н⁴; у Паштровићима, Црмници и нахији барској ге у значењу гђе и у Доброти извесне особине у акценту⁵.

За Дубровник је констатовано *â* и *â* = *a*⁶; греб; рести и од њих изведене речи⁷; тези, тега и сл. у Дубр.⁴; за Дубр., околину и Ц. Г.: зобљем и зобјем, здравље и здравље⁸; за Дубр., оближње Приморје и Ц. Г. *Mâre*, *Kâte* у nom. sing.⁹; за Дубр. неке акценатске особине које отступају од особина других говора¹⁰; *selijaz* n. pl. опет у Дубр.¹¹, Боци и северно од Дубр.; придевске облике убози и сл. опет у Дубр.

По југозападним крајевима нашег народа нашао је много, тамница м. и поред много, тавница и сл. речи, и одмах их је почео употребљавати м. дотадашњих облика много и сл.¹²

Особито је исцрпно обрадио употребу звука х у Дубровнику, Црној Гори и по околини. До тога времена он је већином изостављао, а нарочито од свога Срп. рјечника, глас х; али пошто га је ту нашао у тачној и лепој употреби, он је одмах одлучио да га од тада (тј. од 1836 г.) примењује у своме језику. Он је хтео још у Пословицама да га стави где му је место, „па читатељи нека га изговарају како је коме обичније и повољније“¹³. Али у томе није успео, јер је цела ствар остала на штампарима који га нису ставља-

¹ На ист. м.

² На ист. м. 14—15.

³ На ист. м.

⁴ На ист. м. 13.

⁵ На ист. м. 13, 17.

⁶ На ист. м. 15.

⁷ На ист. м. 21.

⁸ На ист. м. 16 (1 нап.).

⁹ На ист. м. 12—13.

¹⁰ На ист. м. 17—18.

¹¹ На ист. м. 15.

¹² На ист. м. 22.

¹³ 1836 г. Нар. срп. посл. = Ск. гр. п. сп. III 9—10.

ли где треба или су га сувишно метали¹. Али је он, као што је речено, од тога времена стално употребљавао у свом језику тај звук око којег се много ломило у ранијем свом раду².

У то је време (1836 г.) Вук забележио и ј м. ђ и љ на Корчули, али му још није било јасно да је то црта чакавскога дијалекта³.

Од људи из Хрватске у Трсту чуо је locat. pl.: градовије, вода⁴ и сл.

Исто се тако тада дотицао, понекипут само узгред, и неких језичких особина Србије, Херцеговине, Босне, Старога Влаха, Срема, Бачке и Баната⁵.

За реч човек изнео је Вук у поменутом делу свом десет начина на које се та реч изговара. То је и у данашњој дијалектологији нашој редак пример потпуности и тачности у обележавању месног изговора једне речи (исп. ниже).

Све су те црте, заиста, лепо обележавале особине различних говора наших који су у то време Вуку били познати. Али тиме није било ни приближно исцрпено све што је Вуку у то време морало бити познато. Занимљив материјал који је Вук покупио о чакавском и кајавском говору 1838 г. овде се и не спомиње, а да и не говорим о богатом речничком материјалу који ће знатно увећати (1852 г.) његов речник. Много штошта од тога он је тек доцније објавио.

Ја сам се овде задржао, нарочито, само на ономе што је он давао или у време или пре времена објављивања своје нове и последње дијалекатске деобе⁶.

¹ На истом. м.

² Исп. о томе гласу код Вука: Писмен. 1814 г. Ск. гр. п. сп. I 13 (исп. о том звуку и у азбуци Мркаља на ист. м. 214), 21, 41; В. преп. I 131; Ск. гр. п. сп. I 104; В. преп. II 136 (исп. и 752, 754, 756), 140, 141, 145, 155—156, 160; Ск. гр. п. сп. I 195, 204—205; II 12, 14—15, 34, 100, 135, 191, 243, 267—8; В. преп. I 452, 458; Ск. гр. п. сп. III 3—9.

³ 1836 г. Нар. срп. посл. Ск. гр. п. сп. III 16.

⁴ На ист. м. 12—13; 18—19.

⁵ На ист. м. 22—23.

⁶ У овоме ћу одељку говорити само о оном дијалекатском материјалу који је могао послужити Вуку као основица за његову поделу, остављајући да о Вуковим погледима на кајавски

Овоме богатству новог дијалекатског материјала чини врло карактеристичну супротност једноставност нове Вукове дијалекатске поделе: „Као што је и прије напомињато, вели Вук, главна је разлика у језику нашем у изговарању онијех слогова, који се у славенскоме језику пишу са словом ђ; и по томе изговарању језик се наш дијели на три главна нарјечија, т. ј. источно, јужно и западње“ (Ск. гр. п. сп. III 36). Других разлика међу говорима он не наводи. Он додаје напомене о особинама јужног говора само мало исцрпније него у Срп. рјеч. од 1818 (в. горе стр. 141): кратко јат изговара се као је, а н, л, д, т са њим као њ, љ, ђ и ћ (Ск. гр. п. сп. III 36—37); 2) оно се изговара као е у неки, некад, нешто (но у Ц. Г. и Дубровнику и ту има њеки и сл.), а тако исто и иза р, на пр. срести, времена и сл. (на ист. м. 37)¹; 3) напоредо са виђети имамо и видити из западног говора; 4) дуго јат даје ије; 5) испред ј и о јат прелази у и (на пр. изио, изјела и сл., Биоград и сл.)².

Међу овим цртама у овој је деоби Вук истакао још једну особину о којој је већ и раније говорио (исп. напред стр. 144 и д.): он вели да се у Дубровнику и у Босни по варошима т и д са је (од јата) изговарају као тје, дје, а не као ће и ђе: на пр. тјерати, дјеца и сл. „И за ово могло би се рећи, да је варошки — господски — говор јужнога нарјечија“.

Од тога времена Вук је ту „варошку“ или „господску“ црту јужнога говора, коју је, као што смо видели, запазио на 17 година раније (исп. гл. VI), унео у свој језик и стално је употребљавао.

Тако је исто из те нове деобе унео и њеки и сл. у свој књижевни језик, али је доцније (1847 год.) употребу тих

и чакавски дијалекат и на питања која се са њима налазе у вези говорим другом приликом. В. сада Даничићев зборник, 1925, 33—41.

¹ Те напомене није било у ранијим поделама.

² Напомене о прелазу јата испред о у и раније није било. То је, можда потекло отуда што је Вук такве речи у то време писао са јо: б и јо, ци јо и сл. (исп. Ск. гр. п. сп. II 23). Али је са јо писао и доцније неке такве речи: поднијо (1842, Ск. гр. п. сп. III 80), донијо (на ист. м. 81) и сл.

црта опет заменио старим неки и сл.¹; а што се тиче промене јата у и испред о („изео, изјела“), њу ипак није у потпуности унео у свој језик, јер находимо и после тога времена на пр.: живљео (1842 г. Ск. гр. п. сп. III 67, 71), хтјео (на ист. м. 68), стидјео се (на ист. м.), смјео (на ист. м. 69), вољео (на ист. м. 82), највољео (1843 г. на ист. м. 100), хтјео (на ист. м. 104. 110) видјео (111)², вољео (1845, на ист. м. 172) и сл.³

Сем тога према „отменоме“ говору Дубровника и других места са сличним говором он је учинио још једну недоследност, задржавши у своме језику код глагола на -вѣти, -мѣти, -бѣти, -пѣти облике са -вљети, -мљети, -бљети, -пљети који су правилни само према изговору онога дела јужнога говора (исп. напред), где -дѣти, -тѣти и сл. дају -ђети, -ћети, а у тим је случајевима, као што је речено, он писао -дјети, -тјети и др., према југозападном изговору, па је требало тако да пише и овде живјети и сл. О источном⁴ и западном⁵ наречју он говори врло мало примећујући да је

¹ Исп. Вуков Одговор на „Утукъ III Ёзыкословный одъ М. Светића“ од 1847 г. = Ск. гр. п. сп. III 259 и д.: неколико ријечи (260); „предговор“ Нов. завету — опет 1847: нешто (на ист. м. 265), „Господину са два крста“ опет 1847: некакве (на ист. м. 276) и сл.

² „загрмио“ (1845, 170), по свој прилици, према „загрмити“ напореда са „загрмљети“.

³ Иако је доцније напустио нетачну теорију о писању дон и јо и сл. речи (исп. А. Павића Rad 77, 143), ипак је он такве облике каткада писао и после 1848, на пр. у Рјечнику од 1852 (исп. мере код Маретића, Gram.105).

⁴ За северније крајеве овога говора (у Срему, Бачкој и Банату) Вук наводи да се увукло много изговора из западног наречја: нисам, гди, желити и сл.; у Бачкој прид, ники, прико и сл. Или обрнуто е м. и: боле 3 sing., волем. У неких се речи е и и тако помешало да се не зна кад које ваља казати, на пр. пренети и принети и сл. (на ист. м. 37—8).

⁵ Занимљиво је што вели да се према западноме изговору може мислити да је у врећа и срећа у јужном говору е постало од је, иако тако, наравно, не би морало у обема бити, и поред тога што су споменуте речи за икавски говор тачно забележене (на ист. м. 37). Значајно је што наводи за Буковицу и Котаре у Далмацији: да се православни од католика разликују и већ по изговору само двеју речи: гђе и нијесам и гди и нисам (на ист м. 38).

источним говором написао „Милоша Обреновића“ (Будим, 1828) да би показао како тим наречјем¹ треба писати².

Остављајући да се задржим на значају ове поделе у VIII гл., ја ћу овде истаћи само неке моменте којима се она одликује од ранијих подела.

Прво, називи су општегеографски, а не покрајински као дотле. Такви се називи јављају раније у Грима (североисточно наречје и југозападно), и, по свој прилици, Вук их је и изнео под утицајем Гримовим. Они су били тачнији од пређашњих; јер се називом „херцеговачки говор“ у Црној Гори или Боци претпостављало да су говори у Црној Гори и Херцеговини идентични; а називом „јужни говор“ и сл. знало се да су они идентични само у једној црти.

Друго, географска се територија у новој подели није одређивала. Она је према новом критеријуму за одређивање дијалеката била довољно јасна: где се јат изговарало као е био је источни говор итд. Према томе у границе источног говора улазиле су све оне области где се тако говорило, тј. пређашњи и сремачки и ресавски говор; у границе јужног говора све покрајине у којима се говорило оним говором који је Вук раније називао херцеговачким.

Треће, овде се замени јата звуком и даје засебно место и ставља се наредо са заменом осталим гласовима: је (ије) и е. У првој је подели такав изговор јата претстављао славонски дијалекат, а у другој је сасвим изостављен. Одмах после друге поделе Вук је наново истицао значај икавског изговора за дијалекатску карактеристику наших говора, али му је тек сада дао право место.

Према цртама које се износе — ова је подела ужа од друге поделе. Тамо се износе и облици према којима се исцрпније обележава ресавски говор према сремачком; а овде се, заиста, говори само о једном звуку. Али карактери-

¹ Али и он није смео да каже *н е с а м м. н и с а м*, иако би тако ваљало јер је чуо где се у Крагујевцу и Београду смеју људима који тако говоре (на ист. м.).

² После тога времена источним је наречјем написао и Данице за 1829 и 1834 и предговор Луке Милованова „Опиту“... (1834). Вук је у овим књигама попустио опозицији својих екавских читалаца (исп. напред гл. V).

стика тога звука, управо његових заменика, и исцрпнија је и дубља него у обема првим поделама. С те стране ова, трећа подела сличнија је првој него другој: и тамо се српски језик дели према јату на три говора као и овде, и тамо се не даје даље цепкање тих говора као и овде (у другој је сремски говор прве поделе подељен на сремачки и ресавски). Али ипак та је разлика само спољашња. У ствари, у првој је подели Вук узео разлику по јату једино због тога што друге разлике није ни знао; а овде је у дијалекатску поделу нарочито, иако је знао и за многе друге црте, унео само разлику по јату (а о томе, зашто је то учинио, исп. гл. VIII).

Ова деоба српскога језика овако изнесена није више у Вука мењана. Он је још у два маха имао прилике да је мења или допуњује: 1850 год., када је био одређен да напише правила за јужно наречје (исп. гл. VIII), и 1852 год., када је у II-ом издању издао свој речник. Али је она и тада остала иста у својим основама, иако је и пре 1850 год. Вук објавио доста нова материјала, и ма да је 1852, у његову речнику, знатно увећана испитана дијалекатска област нашег језика.

У делима својим после 1839 год. Вук је само допуњавао оно што је тада изнео, а нарочито карактеристику јужног и западног говора у различним српским земљама. Јер о источном наречју он је исцрпно говорио у својим ранијим поделама.

Прво да се задржим на ономе што је претходило Вуковој дефиницији наших говора од 1850 год.

Поред напомена о особинама дијалеката у Црној Гори¹, у Боци Которској², Дубровнику и Конављу³, око Сплита

¹ Испор. језичке особине уз народне песме из тих крајева: 1841. С. Н. Пј. I (д. и.) 21, 158, 32, 39, 81—82, 172, 213, 214, 230; затим Ск. гр. пол. сп. III 86 (нап), 1845. Писма, на ист. м. 170, 177; 1846. Ск. гр. пол. сп. III 196—197.

² Паштровићи у нар. песм.: 1841. С. Н. Пј. (д. и.) I 78, 80, 92, 93, 94, 95; Рيسان у нар. песм. на ист. м. LXXVIII, 14, 64, 75.

³ Дубровник 1841. С. Н. Пј. (д. и.) I 310, 354, 377, 397, 416, 495, 541; 1847 год. Нови завет, Предг. Ск. гр. п. сп. III 267; Конавље: 1841. С. Н. Пј. (д. и.) I књ. 39, 64.

и у Приморју¹, у Сињу², у Г. Приморју³, у Барањи⁴, Срему, Бачкој, Банату⁵, у Србији⁶, у Смедереву⁷, у Неготину⁸, Пироту⁹, Буковику¹⁰ и напоредног изношења неколиких синонима¹¹ готово у свима српским крајевима који су јасно показивали да је Вук већ у то време имао много покрајинског речничког материјала, он је давао и општије карактеристике језика нашег народа у различним крајевима из којих се видело да му је тек тада постала јасна слика свега народног језика нашег.

Ако пођемо са југа на југозапад, моћи ћемо овако груписати белешке Вукове о ономе делу нашег народа који је Вук називао српским.

За Пераштане вели да су готово сви католици, али да су прави Срби они који х изговарају као Дубровчани¹².

Конављани су тако исто католици, али се по песмама које износи, вели Вук, јасно види да се они ни у језику ни у обичајима не разликују од Херцеговаца закона грчкога, већ ако не по томе само што х мало боље и чистије од њих изговарају¹³.

„У Далмацији, осим приморскијех градова и острва, говори се готово као и у Херцеговини“¹⁴. Наравно, то се тиче православних, а католици изговарају јат (ѣ) по западном наречју (на ист. м.).

„У Хрватској граници Срби закона Грчкога говоре готово као и у Босни; они пак закона Римскога говоре не

¹ 1841. С. Н. Пј. (д. и.) I 275.

² 1841 на ист. м. 594.

³ 1841 на ист. м. 18, 42, 52—53, 74, 201, 348, 426, 511.

⁴ 1841 на ист. м. 11.

⁵ 1841 на ист. м. 368; 1845. Писма, Ск. гр. п. сп. III 176; 1848.

Ск. гр. п. сп. III 96.

⁶ 1841. С. Н. Пј. (д. и.) I 646; 1845. Писма, Ск. гр. п. сп. III 176.

⁷ 1845. Писма на ист. м.

⁸ 1841. С. Н. Пј. (д. и.) I 355.

⁹ На ист. м. 235.

¹⁰ 1845. Писма, Ск. гр. п. сп. III 159 (нап.).

¹¹ Исп. Писма (1845), Ск. гр. п. сп. III 175—6.

¹² 1841 г. С. Н. Пј. (д. и.) I 84. Види и доцније о њима Ковчежић, 29.

¹³ На ист. м. 20; в. напред.

¹⁴ Писма (1845), Ск. гр. п. сп. III 181—2 (нап.).

само друкчије, него и између себе различно: Буњевци и Маџари, за које се говори да су дошли из Херцеговине и из Босне, говоре доста добро и од онијех се првијех највише разликују (као и у Босни, Херцеговини и Далмацији) по дите, липо, вира и т. д.¹ Остали су Крањци и чакавци.

За Славонију такође вели да у њој има највише католика код којих је онаква иста разлика као и код католика у Хрватској (само без чакаваца); остали се у њој приближују све више сремачкомег наречју што се више иде на исток, али до самога Вуковара допире јужни изговор².

За Барању вели да у њој „наши људи“ говоре као усред Хрватске, али да некоје њихове речи³ показују да су се доселили од некуда из Јужног Приморја (иза Дубровника).

Из овога се јасно види да је већи део овога материјала Вуку био већ раније познат; он је понешто од тога спомињао у својим писмима⁴, а понешто опет у делима објављеним пре деобе од 1839 год. На тај је начин Вук сада само више изнео од онога што му је и раније било познато, тако да на основу овога материјала није имао разлога мењати ону дијалектолошку поделу коју је изнео раније.

Као и тада он је 1850 год., на „Књижевном договору“ (в. гл. VIII), најисцрпније изнео, понављајући готово дословце своје пређашње речи о подели дијалеката, правила о јужном наречју.

¹ 1845. Писма, Ск. гр. п. сп. III 181—182 (нап.).

² На ист. м.

³ „Н. п. саг мјесто ћилим ја сам први пут чуо у Рисну, пирнице у Конављу; селија, винија, гвожђија (мн. број од село, вино, гвожђе) у Дубровнику: а све се ове ријечи могу чути и у Барањи“. На ист. м.

⁴ О дубров. говору исп. у писму Копитару од 12 септ. 1834 г. (В. преп. I 452, 461). О језику у Доброти, Прчању и Рисну на ист. м. 452—3, III 524, 625. О шокцима у Лици (Буњевцима и Крањцима) на ист. м. 453. О Црној Гори — 9/21 новембра 1834 опет Копитару (В. преп. I 457—8). О Буњевцима и Маџарима Вук пише Копитару 3/VII 1838, исп. В. преп. I 471.

у другим случајевима југозападни изговор јата за књижевно јужно наречје, могло се очекивати да ће он и овде то учинити; али он је овде узео јужне (херцеговачке или црногорске) облике. Тако је чинио и раније.

Остаје нам сада да дамо карактеристику осталог дијалекатског материјала у Вукову речнику новог издања.

Као и у I издању за велики део речи не стоји нарочито обележено за који крај посебице вреде: оне су, свакако, речи Вукова матерњег језика за које је он претпоставио да се могу сматрати као општесрпске. Само се тако може објаснити што из његова места рођења (Тршића, Јадра) има, релативно, врло мало специјално обележених речи као покрајинских.

Према тим речима, које је Вук од куће своје понео, одређују се у њега све остале речи као дијалекатске, покрајинске.

Таквих речи има у овом издању Вукова речника врло много: оне чине велики део целог речника, јер их има преко 6600 (и специјално дијалекатских речи и речи само са другим значењима у дијалектима).

О значају покрајинских речи ево шта је Вук мислио: „Док народ нема особитога књижевнога језика, дотле не може имати ни предјелнијех ријечи, које се у књигама не могу употребљавати. У таковоме је стању и наша данашња књижевност. Данас је у нас свака ријеч народна, која се у народу говори, макар и у једноме селу, особито ако је од Славенскога коријена; а кад скупимо све народне ријечи, колико се то може у живоме језику, и кад књижевници наши управо познају свој народни језик: онда ће се тек моћи казати које су ријечи свега народа, које ли су предјелне, и које не ваља употребљавати у књигама“¹.

Са уверењем да чини велику услугу нашој књижевности, а у исто време да би се и посао око одређивања општесрпске употребе засебних речи могао с успехом извршити, Вук је бележио и облике народних дијалеката у којима су се речи јављале и место одакле су потицале.

¹ В. С. Караџић и С. Текелије Писма (1845) стр. 75—6.

Он их је, наравно, тачно бележио утолико уколико му је то било могуће према времену бављења у појединим крајевима и према ономе савршенству бележења дијалекатских облика до којег је он у то време био дошао. Не треба никада заборављати да је Вука занимао дијалектолошки материјал ипак, на првоме месту, као материјал којим треба да се обогати књижевни језик и стога му је највише било стало до његова значења.

Највеће несавршенство Вуково у бележењу дијалекатских речи, по моме је мишљењу, у одређивању њихова акцента, и с те се стране не може у целини употребити Вуков дијалекатски материјал за научне циљеве, наравно сем херцеговачкога, без пажљива проверавања. То не значи да Вук није и велики део таквих речи потпуно тачно забележио, већ то значи да његово бележење дијалекатскога материјала има мана, па ма некипут оне биле и врло незнатне.

Оне су, углавном, у овоме:

1) Када је већи део дијалекатског материјала скупљао, управо све до 1852 год., до II издања свога речника, Вук је за одређивање акцената употребљавао свега три знака¹: (за ` и за `), ` и `². Још у Ковчежићу од 1849 год., у којем

¹ Он је ` употребљавао само онда у своме речнику од 1818 г. када су се речи иначе у свему слагале, а само разликовале у акценту, тј. када су имале у једном случају ` а у другом ` . Ја сам забележио у I изд. његова речника, сем речи које наводи Вук у својој граматици (Ск. гр. п. сп. II 38), још и ове: п`ара и и п`ара, п`аша и п`аша, п`ртити и п`ртити, с`еница и с`еница, с`омић и с`омић, ст`ајати и ст`ајати, ст`ерати и ст`ерати, тр`авица и тр`авица, тр`ојица и тр`ојица. У својој граматици уз речник од 1818 он показује да тога акцента има и у другим случајевима, али и ту га употребљава само онда када се он јавља у истој речи: исп. вода: вода и сл. Ск. гр. п. сп. II 39; затим у самом тексту грамат.: к`олач: к`олачу, с`коб: с`коле (на ист. м. 39), с`ело: с`ела (на ист. м. 45), с`едло: с`едла (на ист. м. 87); п`ље: п`ља (pl.), м`асло: м`асла може се извести на основу Вукова текста на ист. м. 87. Колико је он сматрао да је непотребно тачно обележавање ` , види се по томе што 1826 год. наводи све падеже, сем gen. plur., од им. вода са ` (Ск. гр. п. сп. II 271).

² Знак & (који је у Вука четврти акценат) управо је знак за обележавање акцента и дужине неколиких слогова у gen. plur. код именица (примио га је Вук од Луке Милованова).

наводи акцентозане називе¹, он употребљава само своју несавршену акцентуацију. И Даничић се, још 1851 г. у Slav. Bibliothek I 97, горко жали на неке који употребљавају још непрестано три акцента имајући свакако на уму Вука. Тек у II издању Срп. рјечника Вук стално употребљава сва четири акцента, а своје [^] напушта сасвим². Али је тада већ било доцкан, јер је он, записујући речи по различним крајевима, употребљавао свега један кратки акценат. Отуда је дошло да у бележењу на пр. дубровачких речи има највише грешака у бележењу³ " и `.

2) На те своје несавршене акценатске знаке Вук је, на неки начин, сводио све акценатске системе наших дијалеката, не одређујући сталнога односа међу њима. У своме Рјечнику он то проширује сада на четири акцента, управо на потпуну акцентуацију свога говора.

Према томе, у Вука су се у том случају могле десити двојаке омашке: прво, при бележењу самих речи на месту његову старијом акцентуацијом и, друго, при њихову поправљању и удешавању према четвороакценатској системи речничкој. Познато је да се у Црној Гори, Боци Которској, Далмацији, а о Приморју између Сења и Реке, Хрватској и Славонији и да не говорим; затим у Ресави, Левчу, Темнићу и у источнијим крајевима Србије — друкчије акцентују речи него у Вуковој акцентуацији. Међутим он их је акцентовао својом акцентуацијом не показујући на који је начин

¹ В. на пр. чланак Бока Которска у њему (стр. 27 и даље).

² У томе има много Даничићеве заслуге, који се „трудио око поправљања и надгледања у штампању“ II изд. речника, како сам Вук у предговору вели. Када се сложио са Даничићем да треба стављати где му је место, Вук је Даничићу код сваке речи казивао све разлике у акценту, а он их је бележио: исп. А. Павића (по казивању Даничићеву) Rad 77, 183.

³ виталац м. виталац, врнџт м. врџица, грџица м. грџица, дџвља м. дивља, жџвахан м. жџвахан, зџпостџт м. зџпостат, јџгњић м, јџгњић и т. сл.; испор. Ispravci dubrovačkijeh riječi u Vukovu rječniku, Rad 136 стр. 223 и д. Таквих исправака има и у Даничићевим радовима, у Рјечнику Југ. акад.; исп. и Паљетковање Луке Зоре (Rad 110, 205—236; 114, 221—236; 115, 137—190; 138, 55—69); допуне Вукову речнику: Д. Прерадовића, Лет. Мат. срп. 184. 83 и д., М. Медића Лет. 139 стр. 159, 160, 161 и д., 166, 60 и д., 181 89 и д.; 184, 13 и д.; Касумовића N. vjesn XI 680—82; XII и др.

превео њихову акцентуацију на своју. Он је то чинио чак и са чакавским и кајкавским речима.

Ето због чега је несавршено бележење дијалекатских речи у Вука са те стране. Разуме се да се тиме нетачности још не одређују у потпуности, али је несумњиво да је то и најглавнији и најопштији недостатак у њима, недостатак који се Вуку није морао чинити врло великим због тога што је та страна нашега језика била од споредна значаја за примену дијалекатских речи у књижевности, којој је велики део речи био намењен.

Али Вуков дијалектолошки материјал у Рјечнику ваља ограничити још с једне стране. Иако је знао до тога времена да има гласова у нашим дијалектима који се не могу обележити звуцима нашег књижевног језика, јер их је и сам раније износио (на пр. њ у Црној Гори и сл.), ипак је он у Рјечнику употребио само звуке свога књижевног језика износећи месна отступања у њиховим границама. На тај је начин и с те, спољашње стране дао, као и са акценатске, свима речима одећу језичких облика који се могу употребити и у књижевном језику.

Али ипак и поред тога има и овако међу њима значајних прилога за познавање нашег језика¹ јер је, на

¹ Да овде изнесем само неке Вукове знатније напомене о нашем језику из Рјечника. — Код глаг. на јем, ијем нема је дужине: на пр. лијем, кљјем и сл.; али би ипак когод рекао и лијем и још пре кљјем и сл. (предговор II изд. Срп. рјеч. III изд. IX). — За неке људе из Дибре вели да су доста добро говорили српски, само су у некојим речима заносили на бугарски (п. р. Дибра); исп. сличну напомену и у Ковчежићу, стр. 1, где вели да је њихов језик између српскога и бугарског, али опет ближе српскоме него правом бугарском; на истоме месту вели да се управо још не зна докле Срба има у Арнаутској и Македонији. — Уз Д о б р о т а говори о изговору полугласника у њој као њ.

За кановце вели оно што и раније, исп. горе стр. 113 нап. 5. — За К а с т е л а у Далмацији вели такође да се доста добро у њима српски говори, али у говору њихову има ипак доста речи које не иду у чист српски језик: утак, кросна, језик и јазик, пријати (примити) и др. То су, већином, чакавизми.

За Србе у Крајини неготинској вели да говоре: зајац, оцаг, жељезо, грнац, дрее, грајати, кожаина, ни м. нам и др. (п. р.). — Т о р л а к — човек који не говори ни чисто српски ни бугарски (п. р.). — Исп. још називе Мџука, кекавац, Буњевац и чланчи-

првоме месту, ипак највећи део речника посвећен Вукову матерњем језику који већ сам по себи претставља не-обично драгоцен дијалектолошки материјал за испитивање нашег језика у свима правцима, и који је он, у своје Рјечнику од 1852 г., са свих страна, тачно оцртао.

На тај начин и поред тако великога дијалекатскога материјала који је ушао у II-го издање Вукова Срп. рјечника — његов је значај, на првоме месту, лексички.

После овога остаје ми још да приближно одредим, колико је који крај учествовао у Вукову материјалу и шта је све он њиме обухватио.

Вук је обухватио готово све српске земље и покрајине на Балканском Полуострву¹.

Од острвља Јадранскога Мора спомиње се само Корчула (8 п.); иначе материјала са острвља нема.

У Вука се ретко неодређено обележава² место где се нека реч находи, већ се то обично изближе одређује³. Прво ћу узети општија одређивања, па затим специјалнија.

Поред обележавања различитог изговора јата као ист., зап., југозападног и јужног, употребљава Вук и називе: по западним крајевима (70), југозападним (146), јужним (око 20), североисточним (2), источним (1) и југоисточним (1). Он те називе узима у чисто географском смислу: по „југозападним крајевима“ значи и Црну Гору и Боку Которску, а у њима се, као што је познато, не говори југозападним

ће уз тебе, родјак у Лици, ке. — Леп је прилог слепачким језицима оно што се наводи под гегавачки. По свој се прилици Вук ту користио чланчићем С. М. С.: „Примљчаніе о гегавачкомъ езику“, Новине срб. 1838 г. бр. 8 стр. 34.

¹ Спомињу се сем тога још и ова места: Трст (1), Будим (1) и Сент Андреја (3 п.). — Бројеви дају само општу слику.

² На пр. „једни говоре“, „по народу“, „остали крајеви сем Дубровника“, у „нашим крајевима“ (свега 4 п.).

³ Исп. ипак: по варошима (3 п.), по манастирима (2) и у цркви (2); али ово последње двоје, тако исто као и обележавање да ли је што узето из нар. песме, припсветке, да ли је архаично или се употребљава у Новом завету и слов. језику — не долази, управо, овамо.

Тимока (1), Ресава (8), око Мораве (2) и доле преко Мораве (5); југоисточни крајеви Србије (1).

Према покрајинама и местима види се јасно да у Вукову Рјечнику поред највећег броја штокавских речи има доста и из чакавског говора (Корчула, Пољица, Сплит, Омиш, Кастела, Задар, Сењ, Ријека, Гробник и др.), и из кајкавског (Хрватска делимице, око Карловца, Загорје, сев. Хрватска, Вараждин и др.), иако Вук и поред тих речи није стављао ознаку какве су по дијалекту. Јер он у овом речнику за кајкавца (п. р. кекавац) вели само: „Хрват који место шта говори кај“.

Као што се из овога лепо види, цело пространо земљиште српскохрватскога језика, са чакавским дијалектом и кајкавским, послужило је Вуку као говорна област из које је купио материјал. Тај материјал он је обележавао као дијалектолошки различан само у случајевима различне замене јата, иначе га је обележавао по покрајинама. И, најзад, целом том материјалу дао је облик, и акценатски и гласовни, у границама гласова и акцената свога књижевног језика.

Све ово јасно показује да су Вуку, када је састављао свој речник у II изд., биле стално пред очима потребе књижевнога језика и да је он стално мислио на помоћ коју може пружити његов речник развитку тадашњег књижевног језика. Зато је дао речима, мање или више, један облик, бар са спољашње стране.

Вук је, дакле, потпуно свесно изједначио дијалекатске разлике у своме речнику у извесном правцу, иако их је раније, као што је то познато, тачно бележио. Вукове необичне способности за бележење народних дијалекатских особина толико су несумњиве, да им то ниуколико не смањује вредност. Да је Вук само одредио особине свога матерњег језика и да нам ни у ком правцу више није дао доказе о своме јаком посматрачком дару — његове би високе заслуге као дијалектолога српског биле ван дискусије. Али ако се сетимо разлике коју је он утврдио међу *x* и *h*

¹ Ск. гр. п. сп. II 8.

између њ^{ä(e)} и њ^ь у црногорско-бокељским говорима¹, затим тачно одређивање прелива у изговору чок, чак и чок² — биће нам јасно да је он осећао и најситније разлике у звуцима. Он је тачно одредио изговор љ и љ³ у херцег. и црног. говорима као пољскога љ и љ³ (једна врста нашег ш и ж умекшаног, као на пр. у лишће, грожђе)⁴. Колико је тачно изнео чакавске особине⁵ — биће јасно када се рече да је он оне које се и сад сматрају за најважније тачно набројао; а да је имао и уха за акценте наше јасно је из тога што их је он први одредио у потпуности (исп. горе), и са квантитетске⁶ и са квалитетске стране, што је ухватио тачно нека отступања црногорске и бокељско-дубровачке акцентуације, а тако исто и славонске (исп. ниже); али Вук није сматрао да је наша обласна акцентуација, због тога што није могла имати примене у књижевности, толико знатна за њега, па је није ни проучавао нарочито⁷. Вук је чак тачно бележио особине и других балканских дијалеката, на пр. разлошког говора⁸.

¹ Ск. гр. п. сп. II 10—11.

² На ист. м. 22—23.

³ На ист. м. 11—12 и горе стр. 143, 151.

⁴ Исп. још Вукове напомене о ј и и, ф и в (Ск. гр. п. сп. III 197), где он примећује да су звуци ј и и врло блиски и да се не могу увек разликовати (у ј је већ Вук овде видео ј), а за в испред ц (у новцу, дрвце) да се чује глас између ф и в, али да је опет ближе зв. в.

⁵ О томе в. Даничићев зборник (1925) 33—35.

⁶ За квантитет је Вук тачно опазио још 1818, тачније него Даничић (Гласник VIII 1—3), да је у речима где је пред квантитетом акценат њ квантитет нешто друго но прво њ, иако их је бележио истим знаком: „готово би се могло рећи да је и овај глас двојак у оним ријечима, где се два налазе на једној ријечи, на пр. п̂а̂м̂ћ̂ѣ̂ње, с̂у̂д̂и̂м̂ и т. д. Срп. гр. уз Срп. рјеч. од 1818, Ск. гр. п. сп. II 38.

⁷ Исп. још одговор Вуков на чланак Ј. С. Поповића „О србском слогомерију“ („Седмица“ за 1854 г., бр. 23) под називом: „В. Ст. Караџића писмо Јовану Стерији Поповићу о српској просодији“, у којем се дају лепо прилози познавању квантитета у нашем језику и промени акцента у аористу и у вези именица са предлозима (Ск. гр. п. сп. III 438—442).

⁸ „Особити огледи Бугарског језика“, Ск. гр. п. сп. II 217 и д., исп. и В. преп. I 369, 373.

говарају, те се по томе могу одмах познати¹. То је, дакле, оно о чему се они међусобно разликују, а што је Вук истакао већ 1845 год. Ако тој апстрактној напомени дамо одређенији облик, јасно је да се ту говори о старијој акцентуацији која је, заиста, у неким икавским говорима код католика на другом слогу него обично, и то у облику [˘] и [˘] (*краљѝца, водѝ* или *водѝ* и сл. м. *краљѝца, водѝ*) За такве икавце Вук још вели да станују у Славонији, а особито око Саве (посавски дијалекат).

Да ли је Вук то рекао по својим посматрањима² или се користио у то време познатим књигама у којима се о Посавини у Славонији говорило исцрпно као што је Бабукићева *ilirska slovnica* од 1854 год. (стр. 34—36), у којој је тај акценат назват кајкавско-чакавским³, или још раније граматицом И. Брлића (од 1833) — тешко је утврдити. Несумњиво је пак да је Вук неку разлику међу икавцима, која овом напоменом још није исцрпена, осетио, али у изношење њено није улазио.

Вук је покушао, комбинујући историска сведочанства са језичким особинама народа у споменутим крајевима, да утврди и порекло католика-икаваца и да историским путем објасни разлику међу њима у различним крајевима.

Сви су католици-икавци постали, по његову мишљењу, од поштокављених чакаваца у оно време када су Срби, бежећи из Босне и Херцеговине, навалили у чакавске крајеве⁴. Он узима као потпуно тачно сведочанство К. Порфириогенита да су се Хрвати, по досељењу на Балкан, разделили на двоје, па се једни населили у хрватској Граници, турској Хрватској и у Далмацији до реке Цетине и Имоског, до Ливна, реке Врбаса и Јајца у Босни, са престоницама у Биограду више Задра и Бихаћа више Трогира; а да су се други населили у Панонији између Драве и Саве, са престоницом у Сиску⁵.

¹ 1861 год. Срби и Хрвати, Ск. грам. пол. сп. III 466—7.

² Већ 1814 год. у Писменици својој он је опазио да у говору Славонци „растежу“, Ск. гр. пол. сп. I 79.

³ О онима који су пре Бабукића спомињали тај акценат в. код Решетара Die serbokroatische Betonung südwestl. Mundarten стр. 4—5.

⁴ 1861 нав. д. 464.

⁵ 1861. Ск. грам. пол. сп. III 465. Ове границе икавског дијалекта — према данашњим научним испитивањима — нису тачне. У

Ово историско сведочанство Вуку је добро пристало да објасни разлику међу двема групама горњих икавских говора: једни су се икавци (Бошњаци, Маџари, Маџуке и Буњевци) пре поштокавили, а други доцније; отуда разлика међу њима. А ако и то није, онда је разлика међу њима могла потећи отуда што је у једним икавцима нестало једних, а у другим других чакаваца¹. Са тим се лепо подудара, примећује он, и место других².

Што пак има икаваца и данас ван горњих граница — ту су се они доцније доселили³.

Када је на тај начин постао икавизам у неким крајевима нашим знак католицизма, и православни су, примајући у извесно време католиштво, навалице остављали свој стари дијалекат и примали икавски, не би ли се тако међу своју нову браћу што лакше умешали. За то, вели, има потврда и из његова времена⁴.

Али има католика који м. јат не говоре и, већ је или е. За њих Вук вели да нису постали од Хрвата (тј. чакаваца), већ да су њихови стари били прави штокавци, па су или у стара времена у римском закону остали својеволно, на пр. Дубровчани, Конављани, Пераштани, Прчањани,

Босни и Херцеговини икавци су на истоку допирали до Босне и Неретве; а у Славонији они су, као и православни, новији дошљаци. Види о томе Решетара „Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen“, Архив Јагићев XII; Der štok. Dialekt стр. 63. Ту, између Драве и Саве, били су некад кајкавци, исп. на ист. м. 32 и д.

¹ Да у икавским говорима има чакавског утицаја — то је тачно; али да су баш сви икавци постали од поштокављених чакаваца — то се не може доказати. Исп. о томе А. Белића Диалектологическая карта сербскога језика (Петроград, 1905), стр. 44 и д., Глас LXXVIII 124 и д. и тамо наведену литературу. Али да су и кајкавци, који су се находили између Драве и Саве, могли утицати донекле на икавске говоре који су се налазили на њихову земљишту — то је тако исто несумњиво; само се на те утицаје, наравно, не могу свести све разлике међу икавским говорима у различним покрајинама (исп. нав. д.).

² На ист. м. 466—7.

³ На ист. м. 465.

⁴ 1849 год. Ковчежић, Ск. гр. пол. сп. III 295 (1 нап.).

дан, општи књижевни језик¹. Те је идеје изнео у писму д-ру Стејићу од 1836 год. које је било намењено да се објави, али није објављено².

Тај општи књижевни језик он је сматрао као народни дијалекат који би могао примити оне особине других дијалеката свога типа које су правилније од његових³. Тако је он већ тада у свој, херцеговачки дијалекат унео једну црту дубровачког дијалекта и бокелских и црногорских говора (употребу звука х)³. По томе се види да је он, иако то још нигде није рекао, и почео од свога херцеговачког дијалекта стварати тај општи књижевни језик.

Значајно је да те своје мисли које се нису потпуно поклапале са оним што је дотле износио он не објављује. Он их не објављује, по свој прилици, због тога што их је хтео још боље да испита на оним дијалектима које се спремао да проучи.

Колико је такво стварање општег књижевног језика одобравао Копитар — тешко је рећи; али да је у неким питањима у ово време морало наступити разилажење међу Копитаром и Вуком — то је поуздано.

Вук је морао помишљати, већ у почетку свога рада, на примање свога књижевног језика у целом српском или хрватском народу. А у ово време јавља се покрет који је требало, под именом илирства, да изврши културно јединство

¹ „Док добро не познамо језик наш по свему народу, ја мислим, као што сам и прије говорио, да би најбоље било, да сваки списатељ пише онако, као што се у његову крају говори (али управо и вјерно онако, као што се говори, да би други из његове књиге могао познати језик онога краја); а општи ће књижевни језик.. по времену постати сам од себе, по оним правилима, по којима је и код других народа постајао“. Из Вукова писма Стејићу.

² Д-р Стејић је писао Вуку.. септ. 1836 и замерао му што је у „Пословицама“ употребио х које дотле није писао. В. пр. VI 125.

³ „Кад се у народу једне ријечи двојако говоре, онда је, мислим, списатељ дужан изабирати оно, што је правилније, не гледајући, или га говори народа мање, или више. Тако и међу Бокезима ако се нађе што љепше и правилније, него што се говори амо по нашијем крајевима, ми смо дужни оно узети у општи српски језик, не гледајући, што је њих само 30.000 душа“. Из Вукова писма Стејићу; исп. и Ск. гр. п. сп. III 96.

⁴ Исп. напред стр. 151—2.

Јужних Словена. У ово време претставници тога покрета, Хрвати и Словенци, узимају штокавско наречје дубровачке књижевности¹ које се по особинама својим, претстављајући и старије наречје херцеговачког типа, знатно приближавало Вукову књижевном језику. Народне песме Вукове, својим језиком и својом садржином, почињу тако исто привлачити све више Илире². Вук је према томе морао бити на страни тога покрета, али све до смрти Копитарове (1844 г.) то јавно није показао³. Вук је морао осетити велики значај илирства и згодан моменат да његов књижевни језик постане општи.

Копитар је међутим на Илире сасвим друкчије гледао. Док су њихови претставници употребљавали и кајкавски дијалекат, дотле му и њихов покрет с те стране није био противан, а чим се видело (око 1836 и доцније) да штокавски дијалекат постаје и језиком хрватских кајкаваца, које је Копитар сматрао за Словенце, а да га примају и неки прави Словенци (Станко Враз), сународници његови, — он је устао и против илирства и против свих оних који су га одобравали⁴.

Зато Вук све до 1845 г. није излазио јавно са својим похвалама првацима тога покрета, али се ипак, и до тога времена, осећа да је он стално на њих мислио.

1839 год. Вук је написао полемички чланак⁵, примивши у свој језик неке црте дубровачког говора (тј и дј место херц. ћ и ђ, в. напред стр. 153); у подели својој српскога језика на дијалекте у истом чланку он нарочито истиче изговор јужног говора у Дубровнику који он ту назива варошким или господским. Иако је тај изговор био Вуку познат и у Босни, ја мислим да је он за њега био драгоцен нарочито због тога што је био и дубровачки; јер је он тиме могао да

¹ Ђ. Шурмин, *Hrvatski preporod* II 49 и д.

² Исп. песништво у Гајевој Даници, на ист. м. 18 и д.; Платон Кулаковски, *Иллиризъм*, 230—232.

³ Чак га је, због чешке ортографије, и кудио, в. В. преп. I 470.

⁴ Исп. Кулаковског *Иллиризъм*, 195 и д.; *Hrv. preporod* II 59 и д. и тамо наведену литературу. О језику и правопису до 1836 г. в. у Шурмина нав. д. I 206 и д. Врло су карактеристична у овоме правцу Копитарова писма И. Кристијеновићу, в. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* XII 80 и д.

⁵ Исп. напред стр. 149—150. За њ вели да га пише по дубровачком наречју, Ск. гр. п. сп. III 38.

привуче к себи и Илире који су, место да пишу живим дубровачким језиком као он, почели да пишу старим, књишким језиком.

Али да би могао његов језик постати општим, као што га је он за то спремао и овим новим увођењем у његов склоп једне црте, требало је коначно решити питање и о дијалектима у књижевном језику и уопште о различним цртама његовим. То му је нарочито било потребно сада после утврђивања онога обиља карактеристичних дијалекатских разноликости од којих је он дотада само мален део био изнео. Зато он сада, последњи пут, даје нову карактеристику целога народнога језика и употребе провинцијализама у њему.

Иако је Вук своје погледе о томе изнео готово узгред у поменутом полемичком чланку, они су веома значајни за цео даљи развитак Вуков, јер се и у дијалекатској подели његовој и у мишљењу о провинцијализмима јасно оцртава продужење оних његових идеја о књижевном језику које сам већ износио.

Као што сам нагласио у гл. VII (стр. 155—6), ова се трећа подела разликује од првих двеју. У прве две поделе Вук уноси велики део материјала који му је био пре њихова давања познат; а ова последња деоба његова стоји у правој противности према његову материјалу. Она стоји у противности и према ранијем материјалу на основу којег је он оделио сремачки дијалекат од ресавског. Јер сада и сремачки и ресавски дијалекат, противно другој деоби, саставља у један, источни, пређашњи херцеговачки, иако га је он сада могао изнети и исцрпније према новом материјалу, назива једним именом јужним, а пређашњи славонски дијалекат, којег у другој подели сасвим није ни било, — западним. А све то према заменицима старога јата, према цигло једној црти!

Шта та подела значи? Значи ли она да, заиста, никаквих других разлика међу дијалектима није било? Треба ли она да означи да је све друго међу дијалектима незнатно, ништавно?

Не! Она само значи да је то једина разлика међу дијалектима када се на њима пише у књижевности; да је то је-

дино отступање које се допушта међу различним претставницима књижевног језика. Према томе, јасно је да су то књижевни изговори, или, боље, изговори народни у књижевности, у примени на књижевни језик. Како је Вук у ово време био за један, општи књижевни језик, јасно је да му је овако изношење књижевног језика, са отступањима свега у једном звуку, морало изгледати као велики корак ка потпуном изједначавању свих локалних говора у књижевности, као прелаз ка примању једног књижевног изговора. И Вук, заиста, на истом месту и вели¹ да би требало да изнесе, којим би говором ваљало сви да пишу, али ипак тада, са познатих разлога, које он, наравно, не износи, оставља то за другу, бољу прилику.

Ово се огледа и у његовом мишљењу о провинцијализмима. Раније је говорио да књижевници, својим непознавањем народног језика, уносе погрешке у народни језик. Сада је то проширио. Признао је, истина, да и „простота“ каткада покварено говори, али је и за то кривио књижевнике². У те провинцијализме, које је одређивао као погрешне облике према свом књижевном језику, ушле су сада многе нове дијалекатске црте народних говора за које је сазнао на својим путовањима³. За њих није могао рећи да су их књижевници у народ унели, јер су се оне находиле и у оним крајевима нашег народа у којим није било књижевника. Зато су га оне морале навести на идеју о промени језичких облика (погрешкама) у народу, без ичије помоћи споља; али он о томе ништа не говори.

Уосталом, он овде ништа не говори и о другим дијалекатским особинама које је раније утврдио, а не уносећи их у своју дијалекатску деобу он их је гонио из књижевног језика уопште као и оне провинцијализме на којима се често у ово време задржавао.

Из овога се види зашто је он изнео само једну црту у својој подели и шта је мислио о осталим цртама: оне су морале бити једнаке са особинама његова књижевног језика који је он тако, ћутке, предлагао као општи књижевни.

¹ Ск. гр. п. сп. III 38.

² На ист. м. 39.

³ Исп. ниже гл. IX.

таквог гледања на црквенословенски језик. Зато је још 1845 г. препоручивао члановима Друштва српске словесности да читају српску читанку (Serbische Lesekörner) Шафарикову у којој је доказано да је српски језик од најстаријих времена на Балканском Полуострву засебан и друкчији језик неголи словенски језик старих наших црквених књига или словеноруски језик новијих наших црквених књига (од половине XVIII века). Он је то чинио и 1845 год. у својим „Писмима“, али то није значило да у случају потребе, ако своје речи немамо, не смемо узимати из црквеног језика. Напротив. Он је овде, у предговору, то нарочито истакао тврдећи за себе да је задржао из црквеног језика („славенскијех ријечи“) 49 „које се у нашему народном језику не говоре али се ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати“.

Врло су занимљиве те речи. Вук претпоставља да су оне толико у народном духу да се могу лако са народним речима помешати. Међутим ако их прегледамо, видећемо да се многе од њих нису помешале са народним речима. То показује да су мерила којих се Вук држао нарочите врсте. За њега је било довољно да речи одговоре тим мерилима па да им се одобри улазак у наш језик. Вуку је и ту лебдела пред очима структура нашег језика, оличена у извесним особинама и гласова и начина грађења речи, а не непосредно њихова лексичка страна. Главно је било да могу ући у наш језик не нарушавајући његових закона, а не да по својим лексичким особинама морају ући.

Од поменутих 49 словенских речи Вук је унео у ново издање свога речника од 1852 г. девет речи (писатељ, проповједник, пророчица, јединство, духовни, непрестани, величати, изобиловати, осјенити), што показује да су се те речи, свакако и пре 1847 г., у народу или тадашњем друштву употребљавале. Он то изреком вели само за јединство: „(у Боџи) die Einigkeit, unanimitas: Мир и јединство! (кад се наздравља)“, а за остале не вели ништа нарочито, што значи да су општенародне. Од осталих речи примљених из словенског језика само је мали број, знатно испод половине, добио право грађанства у књижевном језику, док се највећи број изгубио. Тако су на пр. остале у књижевном језику ове речи: заступник, преступник,

сребрник, лицемјер, прељуба, жртва, искуство, ближњи, многоцјен, животни, смртоносни, жртвовати. Истина, нека се и од осталих речи употребљавала и нека се и данас још добро разуме, али оне нису добиле потпуно право грађанства (исп. гонитељ, наказатељ, ревнитељ, свршитељ, тјешитељ, утјешитељ, дјевственик, законик, клетвопреступник, мужеложник, постелњик, четворовласник, хулник, хулни, добродјетел, јединост, ревност, довољство, првородство, грјеховни, јединомислени, јединородни, маловјерни, рукотворени, нерукотворени, облагодатити, ревновати). Вук је могао неке од тих речи лако посрбити (гонилац, свршилац, тјешилац, утјешилац, грјешни, једномислени, једнородни, рукотворни и сл.), али их је задржао, вероватно, зато што су се тада употребљавале у интелегентнијим круговима тадашњег друштва. Дакле, он није ишао у крајност. Био је готов да попусти у понечем своме времену, само ако главна ствар буде задовољена: да те речи могу, по својим особинама тако гласити и у српском језику. Тако је он увек и јавно говорио. С друге стране, ове нам речи показују како је велики број словенских речи ушао у тадашње наше образованије друштво, тако да је и Вук о њима морао водити рачуна. Што оне нису примљене у доцнијем нашем друштву, то показује да се од половине XIX века, од Бранка и Даничића наовамо, ишло у књижевности нашој од народног језика, а не продужавањем онога што је било у тадашњем друштву. То је она револуција, коју је проповедао Вук у првој половини XIX века, а која се стварно извршила тек у другој. Зато у њену језику има мање словенизама него што је био принуђен и сам Вук да их прими. Али и горњи словенски примери показују да их је Вук примао из црквенословенског језика без икаквих промена само онда када се те речи по гласовном саставу своме нису противиле нашем језику (дакле, жртва не жертва и сл.); међутим други критериј, примењен на поменуте речи, морао је бити начин образовања: све су оне начињене и у духу српског језика. То обоје је и учинило да им Вук допусти да се помешају са речима нашег језика.

За овим Вук наводи 47 речи које је од словенских посрбио. После списка тих речи он овако продужава: „Ријечи посредник, природа, постојан и непостојан по свој прилици

прије ће бити Руске него праве Славенске (из црквенијех књига); али се и оне могу врло ласно помијешати с нашијем ријечима. Гостољубив и гостољубије ваља да су начинили наши књижевници јер их ни у једном рјечнику нијесам могао наћи. Гостољубив може се помијешати међу наше ријечи, али гостољубије нема друштва међу њима, за то сам ја начинио гостољубивост¹.

Као што се из ове примедбе види, Вуку је било стало не само до српског сазвучја, већ и до српског обличја. Само због оног ије на крају, које није српско, он није примио гостољубије, већ је начинио гостољубивост, а могао је, тако исто добро, начинити гостољубље (као што је међу посрбљеним речима братољубље, човекољубље или среброљубље). Из овога се види какве су и друге посрбљене речи: у свима њима стављени су српски гласови место црквено-словенских као а (= о, е), е (= ја од старог њ), вокално р (= ер, ре, ор, ро); наст. је (= нѣ), ње (= ннѣ), ство (= ствиѣ), штво (= чество), иони (= ильный), и, а, о, е, (ѡй, аѡ, ѡѣ, еѣ), ћ (= шч од старог тј), ђ (= жд, ж, од старог дј), ије, је (= ѣ) и сл. Тако је: богоборац, богомрзац, јединодушан, нелицемјеран, крајеугалан, неблагодаран, пријатан, сујетан, сведржител, сунашљедник, неуздржник, љубазница, нељубазница, лицемјерје, невјерје, сујевјерје, изобиље, обиље, братољубље, човјекољубље, среброљубље, искушење, непоштеђење, обрезање, необрезање, откривење, отпуштење, помиловање, поучење, противљење, сазидање, уздржање, неуздржање, невјерство, пророштво, отачанство, савршенство, кадиони, будући (а, е), скрушен, новокрштени, новорођени, прицијепити.

Вук се доцније уверио да и неке од ових речи постоје у народу и унео их је у свој речник од 1852 г. Тако је нашао јединодушно у Грбљу, пријатан (без обележја места), љубазница (исто тако), изобиље, обиље, поучење (поред којега има и црквено поученије), противљење (без об. м.), уздржање (без об. м.), пророштво (без об. м), отачанство, прицијепити у Барањи. Али за друге од ових речи не може

¹ Нови звајет, предговор VI—VII.

се рећи да их је унео само зато што су му биле неопходне и што не би умео друкчије рећи (на пр. обрезање, отпуштење, неверство, неверје итд.), већ је хтео показати како треба у случају потребе преносити словенске речи у наш језик. Он се стално борио за то да се звуци црквени замењују нашим звуцима изгонећи из језика и воздржаније, и неверствије, и искушеније и сл. Овде му се дала прилика да и сам покаже да не бежи од црквених речи, него да тражи да се изведе најпростија, најосновнија измена у њима: да се по гласовима посрбе. Наравно, то је тражило и неких знања која су била јемство да се тога посла неће латити неук човек и да неће узимати насумце, и што језику треба и што му не треба. Тако на пр. при превођењу откровених на наш језик, требало је знати да у нашем језику партицип пасивни од открити гласи откривен, и да зато глаголска именица мора гласити откривење, а не откровених као у црквеном језику. Наравно, то није спречило наш језик да откривење, иако је црквена реч, задржи у нарочитом значењу (са нарочитом нијансом), као што је бивало и у другим случајевима.

Што се самих „посрбљених“ речи тиче, види се јасно да су оне и у црквеном језику начињене по законима који вреде у погледу структуре и за црквенословенски језик и за наш језик. Зато су оне, готово све, остале у употреби. Ја не мислим да се оне и раније нису употребљавале; само је њихов гласовни облик био неисправан. Зар не би народ наш начинио сам и стријелац, и братољубље, и новокрштени, и новорођени, и искушење и помиловање (кад има глагол помиловати) и сл.? Вук је чак био овде и доста попустљив остављајући у посрбљеном облику и неке од ових речи које је лако могао заменити и обичном српском речју, на пр. сазидање — речју саздање и сл.; али као да му је било и нарочито стало да остави баш словенску реч тамо где је то било и о л е могуће. И у томе се може видети извесно, иако доста благо, попуштање времену у којем је живео.

Ја сам узео за све ове три групе речи ону грађу коју је сам Вук навео; а несумњиво је да је он није у потпуности исцрпао. То му је приметио већ 1849 г. Ј. Стејић, један од ретких, више или мање, благонаклоних критичара. Он међу

осталим стварима вели да је само у Вукову предговору, у јеванђељу по Матеју и у посланици апостола Павла Римљанима нашао пуну стотину речи преко онога броја који је Вук навео¹. Међутим, све се те речи налазе у Вукову речнику од 1852 г., а ако се која не налази (обред, мучитељ, провиђење, свештенство, књижевност, читатељ, знатан, отврдоглавити, ученички, доброљубив, срдачан), за њу је несумњиво да се употребљавала у разговорном језику, тако да Вук није сматрао да је то његова нова реч. Поређење са Вуковим речником од 1818 г., што је чинио Стејић, било је сасвим неодређено мерило за овај посао.

Али није ни било неопходно потребно да их Вук до последње речи наведе. Главно је било да целокупношћу њихове природе да тачну претставу како треба речи позајмљивати из црквеног језика. Оне морају бити по духу начињене у словенском језику онако како би могле бити начињене у српском и њихови гласови морају бити преведени на сличне српске гласове. О оном првом Вук нарочито не говори, али се то види по саставу и природи пробраних речи. Под тим условима могло се и доста обилно, како нам се чини по Вуковим позајмицама, узимати из црквенословенског језика јер се такве речи могу лако помешати, како је Вук говорио, са нашим речима. Дакле се наш језик тим речима није кварео, а показивала се Вукова широкогрудост према словенским речима.

Познато је да је у црквенословенском језику било доста сложених речи, начињених према сличним грчким речима, а против духа српскога или словенскога језика. Од таквих је речи Вук бежао.

Вуку је била увек на уму брига о чистоћи нашег књижевног језика, али не по сваку цену. Ако је лексичка страна нашег језика тражила да се задрже стране речи које су се у њему чврсто укорениле или да се приме из словенског, руског или којег другог иностраног језика, он се томе није противио. У сваком случају претпостављао је страну реч на-

¹ Езикословне примѣтбе на предговоръ г. Вука Стеф. Караџића къ преводу Новогъ заветъа (Гласникъ Друштва Србске словености II 1—42; прешт. Ск. гр. п. сп. III 471—493, ово на стр. 582—3).

казној кованици. Тако је на пр. више волео турску реч *сај-бија* неголи начињено према немачком *Eigenthümer* = „собственик“, што је доцније почела потискивати наша реч *вла-сник* и сл.

Али ова брига и о чистоћи и о чувању природе језика код њега се најбоље види у последњим напоменама о речима које је сам саградио. У свом предговору он вели да има у тексту Новог завета 84 речи које није чуо да се говоре у народу, него их је сам начинио (стр. VII), али, примећује одмах даље, „највише овијех ријечи казао би овако и најпростији Србин, само кад би му затребале; а може бити да их и говоре (VIII)“. То објашњава овим примером: „кад би се Срби сабирали по зградама, јамачно би они имали и ријеч зборница, али се они сабирају највише по брдима за то имају збориште и (у Црној Гори) зборна главица“ (VIII). И, заиста, у свој речник од 1852 г. он је унео 29 од тих речи, дакле нешто више од једне трећине, јер је нашао да се у народу заиста говоре.

Ако прегледамо ове Вукове речи које су имале да послуже као углед онима који су морали сличне речи градити, видећемо неке врло карактеристичне црте. Пре свега, Вук је узимао оне категорије речи које у народу живе и које су производне, тако да је слободно могао рећи да би и сваки Србин тако те речи саградио да су му устребале. Овамо иде цела група речи на -ач (*викач, вребач, гудач, измишљач* и сл.). Таквих речи има он 13. Све су се оне нашле у његову речнику од 1852 г. — као народне речи. То значи да се уверио да их народ употребљава тако, ако не у некој сталној употреби (као на пр. *сејач, трубач* и сл.), оно свакако онда када му устребају. Друга велика збирка примера — придеви су на -љив, толико zgodни да се њима искажу и активна и пасивна значења глаголска када је потребно саградити од глагола придев. Таквих има 16 примера. Од њих је унео у речник од 1852 г. свега три примера (*грабљив, преварљив* и *свадљив*), ма да је могао унети, несумњиво, и од осталих још понеки (на пр. *неосјетљив, непоколебљив, неразумљив, опадљив, непримирљив, распадљив* и сл.). Као што је познато, то је једна од највиталнијих и најплоднијих категорија у нашем језику. Наравно, међу осталим примерима

има и чисто књишких (неиспитљив, неистражљив, поучљив и сл.), који су, иако су били образовани потпуно у духу народном, могли бити доцније замењени и другим образовањима (исп. на пр. поучан и сл.). Најзанимљивија је велика категорија примера саграђених од свршених глагола који су у народном језику постојали (посинити: посињење и сл.) и који су Вуку били потребни због садржине књиге коју је преводио. И у народном језику постоје такве речи, тако да је Вук и сам неке од ових унео у свој речник од 1852 г. као народне: покајање, понижење, послушање, потврђење, признање; али, наравно, могао је унети и несумњиво много више таквих речи, на пр. избављење, извршење, обновљење, оправдање, познање и сл. Таквих речи има 23, више од четвртине од свих начињених речи.

Ове именице, начињене од свршених глагола, значе готов чин, а могу значити и резултат радње, тј. предмет који се јавља као резултат такве радње (исп. окамењење, оправдање, очишћење, помазање, посвећење, приправљење и сл.). Такве именице су много ређе неголи глаголске именице на -ње од несвршених глагола. Глаголску именицу на -ње може имати сваки несвршени глагол (исп. певање, свирање, рађање и сл.), међутим глаголску именицу на -ње не могу имати сви свршени глаголи, већ само они код којих је потребно обележити свршен чин, *п̄равд̄ање*: *оправд̄ање*, *суђ̄ење*: *осуђ̄ење* и сл. Вук је то врло лепо својим примерима показао и дао пуну слободу да се у сваком потребном случају може тако радити. У нашој каснијој граматичкој литератури доста се у овом правцу лутало: да је Вук боље био проучен, то се не би десило.

И остале врсте саграђених речи показују исти дубоки смисао за народне особине и управљање према њима књижевних творевина: *избраник*, *осветник*, *преступница* (четвртник има посебно значење које је одговарало ономе појму који је био потребан тексту Новог завета¹) — заиста су речи које би морао начинити сваки Србин којему би устреба-ле; Вук има затим много речи на -ост (*гостољубивост*, *мртвост*, *светост*, *дрвеност*, *распадљивост*, *нераспадљивост*,

¹ лат. *quaternio*.

пропадљивост) од придевских основа које су продуктивна, жива категорија, врло обична и распрострањена у нашем језику. Такве су и речи на -ар (виноградар и сл.) на -ац: -ица (прељубочица, -чиница, људокрадица и сл.), на -ство-: -штво (као посинаштво, дјевојаштво и сл.); најзад, има и једна реч начињена од свршеног (сложеног) глагола: отпад, што је такође потпуно у духу нашег језика (исп. запад, исток, исход, доход, нагод и сл.).

Као што се одавде види, Вук ствара нове речи не само у духу нашег народног језика, већ према његовим најобичнијим продуктивним категоријама. Отуда се могло десити да је међу тим речима било више од трећине за које је Вук заиста утврдио да се налазе у народу, као што је он и слутио у своме предговору. Сем овога, има Вук објашњења о неким засебним речима и о страним називима који се у тексту Новог завета употребљавају.

Шта је све ово значило за тадашње прилике и за развистак нашег књижевног језика уопште? То питање не може се тицати баш 1847 године. Јер Вуков превод од већине наших књижевника у то време није примљен. Међутим само његово дубље испитивање могло би дати праву корист. Оно ју је и дало, али знатно доцније. У то време прихватило је Вуков превод и велике поуке о књижевном језику оно поколење које је већ било на Вуковој страни. Даничић, Бранко и сви доцнији претставници наше књижевности и културе Вукова правца.

Вук је пришао у овој књизи својој свим проблемима нашег књижевног језика са великом пажњом и дубоким размишљањем. Он је знао да ће у своме преводу дати књигу из које ће црпсти поуке цела поколења. Зато је хтео примером који је давао да јасно утврди на делу захтеве свога књижевног језика. Шта је, дакле, Вук тражио од књижевника овим својим делом?

Пре свега, да се врате народном језику, оном којим је он говорио или ономе којим се говорило по другим крајевима, али слично његову говору (исп. горе). То је био услов за тадашње књижевнике — немогућ. Друго, ако то не могу, онда да зналачки, научно приђу своме језику и очисте га од свега наносног, ненародног. И тај други услов

није био у њиховој моћи. Међутим Вук се и тиме не би задовољио. Он би додао: кад потпуно узвладате народним језиком и духом његовим, онда истом можете бити прави ствараоци на пољу књижевног и научног језика. Али ако вам не пође за руком да вас у стварању новог води дух народног језика, морате проучити свој народни језик и тек, после на тај начин стечених поузданих сазнања, можете се слободно даље развијати.

То је истицало из целокупног рада Вукова и из његова превода Новог завета иако то није било нарочито сада у предговору речено. Ово је значило да је Вук коначно кидео са тадашњим књижевницима, искључивао их, тако рећи, из књижевности и обраћао се новим, младим поколењима која још нису огрезла у погрешкама и невољама прошлости и која су могла слободно поћи за њим.

Све је то страховито подигло против Вука претставнике науке и књижевности и у тадашњој Војводини и Србији, а званичне црквене власти у Војводини и званичне државне власти у Кнежевини и због тога што за свој превод Новог завета Вук није тражио ни добио одобрење од црквених власти нити се обраћао државним властима (цензури) у Србији да пусте његову књигу у слободну продају. Улаз књиге у Србију био је строго забрањен, војвођанске црквене власти траже да се забрани продаја књиге и да се конфискују сви растурени примерци. Отпочиње се прави рат против Вука и његових присталица.

Довољно је било Вуково објашњење како је преводио, да је загледао (по препоруци из Петрограда) и у Лутеров превод и да су му помагали у превођењу Копитар и, доцније, Миклошић, па да превод постане сумњив. Штампане у Јерменском манастиру, код мекхитариста, који су пришли још у XVIII веку римској цркви, — још је поштравало ту сумњу. А они који су знали да је Вук сиромаш човек почели су износити да је тај превод издала католичка пропаганда. Чак су износили да га је нека чешка партија навратила на сво на штету православне цркве¹.

¹ „Ово су измислили и по народу износе моји луди и подли непријатељи: луди су они који мисле да то може бити, а подли су

„У другијех народа, говорио је Вук, особито у данашње вријеме, књижевници и главари свештенички смијали би се овим биједама и опадањима, али у нас од њих ове биједи и опадања постају и по народу се разглашавају“.

Ево како је о Вуку писао на пр. В. Лазич у својој критици. Пошто је навео како Вук преводи поједина места, он продужује: „Могло би се и десет пута више напавирчити овакве ругобе и гада. Сада судите, браћо, шта нам почини од светога писма, и свете науке, и светога слова, човек, ако је човек. Он нам преводи и толкује свете ствари речма најгаднијима, и да по њему речем, поганима... А Вук, кад говори о Богу, који небо и земљу држи на једном длану, товари најгадније, најсрамније и најсмешније речи и изреченија. Вук нам преводи свето писмо језиком неким зијаластим, разглавоустим, лењштинским, преразвљачним, дангубним, незглађеним, безсрамним, парајући свако европејско ухо, и поевропљено. А чији је то језик? Ничији до Вуков“ и сл.

„Но ово је, браћо, језик туђ. Језик туђ, туђа вера. Језик може лако бити мост, и прелазак у веру. Је ли теби, мили роде, доста ужаснога тога подозренија на Вука, суди сам; но најпре знај, да је Вук свагда тајао од нас ту своју књигу, а са фратровима и другима иноверцима шуровао, и без допуштења духовне власти наше издао... И по томе суди је ли ти [је] Вук мирољубива овца словеснога стада твојега, или ти је прави Вук народности твоје, и прави Вук вере твоје“¹.

Забрана у Србији (26/IX 1847 г.) изречена је на захтев митрополита (зато што је превод изашао без одобрења цензуре да се сме држати у дућанима и продавницама и продавати; зато је тражена и добивена наредба: ако се где нађе, да се одмах конфискује); тако исто у Војводини ми-

они који знаду да то није истина, него само од пакости тако говоре“ (Љуб. Стојановић, Жив. и рад В. Ст. Караџића 629). Међутим ми данас тачно знамо и колико се Вук за ту књигу задужио код мехитариста и колико је и када је давао и интереса и отплате (исп. код Стојановића, нав. књига 625 стр. 1 напомена испод текста).

В. код Стојановића 635.

трополит Рајачић тражио је од Маџарске канцеларије да се књига конфискује, а владика П. Живковић (у Темишвару) забранио је трговцу да их продаје¹. Маџарска канцеларија је тражила доказе о неморалним местима у преводу и изјавила је да не може конфисковати књигу, али ће продају зауставити. Маџарска буна све је ово збрисала, и саму канцеларију и даљи спор.

Иако је било појединаца (као Ј. Гавриловић, Зубан, Новић и др.) који су одобравали Вуков превод, било их је такође доста који су, било по чувењу било под утицајем пропаганде против Вука, многоме замерали².

Ово и много штошта друго изношено је безобзирно у многим белешкама и штампаним одзивима. Отпочело се поводом једне белешке на руском језику у Северној пчели која је била повољна за Вука; али се у њој помињало као да је тај посао помагао и кнез Милош. Он се од тога ограђује врло грубо, управо брутално, приписујући Вуку „реформизам“³. У исто време Аврам Петронијевић, В. Лазић (поводом другог повољног чланка у загребачкој Луни који је припадао перу Фр. Миклошића) и др. оштро и врло неповољно говоре о Вуковом преводу. Вуку и Даничићу није давано да своје одговоре штампају тамо где је Вуку противна партија износила клевете против њега. Вук се жали Попечитељству просвете и Совету на цензуру и њене неправде (што му не да да се брани), а знатно доцније жали се и кнезу Михаилу што допушта да излазе гнусни и бестидни памфлети против његова превода. О њему пишу и два озбиљнија критичара: Ј. Стејић (у Гласнику Друштва срп. слов. II, 1849, 1 — 49) и Никанор Грујић своје Примѣтве (Никанора Груића, архимандрита Кувеждинскога, у Земуну, 1852 г.). Али је несумњиво да ниједан од њих није био непристрастан. Стејић, иако до извесне мере хвали превод, ипак више воли да из Вукових словенизама и туђица извуче оправдање за тадашње књижевнике неголи да уђе у суштину ствари. А Никанор Грујић показује у великом броју замерки нетачно-

¹ Љуб. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића 626.

² На ист. м. 627—630.

³ У Срп. нар. листу, в. Стојановића 630—631.

сти Вукова превода желећи, вероватно, великим бројем њиховим да омаловажи Вуков превод. Међу тим замеркама има их које су могле бити примљене као исправке (Вук је унео у II-го издање Новог завета четири такве исправке, а Даничић у доцнија издања до 12 његових исправака), али већина замерака није била умесна. Међутим она отступања од исправности превода у корист католичке вероисповести које су многи од њих истицали и тражили — нико није нашао.

Тако је против ове књиге која је једна од најзначајнијих књига наше литературе подигнута вика која је ишла до избезумљености. Али и то се после 1859 г. постепено стишавало. 1857 год. изашло је ново издање у Берлину, а доцније, 1864 г. (код Рајхарда и друга у Бечу), треће издање, после којег је изашло (у издањима Енгл. библ. друштва) мноштво издања у различним форматима.

Даничић је, већ 1847 године, тачно одредио значај Вукова превода Новог завета: „Мени се све чини да ће се ова година спомињати у Српској књижевности, истина не као лијеп данак у години, али — ако Бог да — као освитак томе лијепом данку. Ово сам почео слутити како сам чуо за Нови завјет да се спрема да изађе“; међутим он је дочекан као нешто што је претило да уништи нашу књижевност. Али данас после сто година од његова излагања ми видимо да је Даничић са великом проницљивошћу одредио његов значај. Иако непримљен од званичних кругова у Србији и Војводини, тај је превод утицао својим позитивним књижевним особинама на младо поколење и учио га како да се приближи своје матерњем језику и како да га учини, у правом смислу речи, средством целокупне духовне културе наше. Што је поколење педесетих година тако брзо нашло себе и свој језик и почело га слободно и, каткада и више него слободно, употребљавати у књижевности, у знатној је мери заслуга те књиге. Њене поуке и у стварању речи и у позајмљивању и задржавању туђица знатно су успориле талас пуризма и нових кованица који је у то време обухватио западне крајеве наших народа.

Нашим стручњацима могло се учинити, на основу овога, да изразе за своје струке треба да траже искључиво

у народу (исп. такав правац у геолошкој, географској, медицинској терминологији и др.). То је сувише уско схватање Вука. Обрасце, структуру речи треба узимати од народа, а саме речи треба да стварају стручњаци. Јер ће узалуд тражити за велики број предмета и појмова, који се у науци стално појављују, — готове речи у народу.

Вук се у преводу Новог завета јавља и као књижевник и учитељ језика. Код једних је утицао у једном правцу, а код других у другом; а заједнички са делима Бранка, Даничића и Његоша утицао је на све који су у том делу његову тражили поуке. То се види особито и код Даничића у свима његовим преводима Св. писма.

Али Вук својим преводом није утицао само у прво време док се није јавило „његово“ поколење које је у другој половини XIX века потпуно примило његово учење и само учествовало у даљем развоју нашег књижевног језика; он је стално вршио повољан утицај јер се његова књига растурала у великом броју примерака. Тако је њен утицај остао велики до данашњег дана. Није мали број добрих књижевника и почетком XX века који су освежавали свој језик читањем Вукова превода. Његовом свежином напajaће се књижевност и у будућности.

5.

ДАНИЧИЋЕВО УЧЕШЋЕ У ВУКОВОЈ ПОБЕДИ 1847 ГОДИНЕ

Учешће Даничићево у борби за књижевни језик и правопис 1847 године било је од великог значаја за Вукову реформу; оно је несумњиво убрзало прилажење Вуку млађих књижевника које се већ било раније отпочело. Омладина наша у Бечу, из које ће се појавити Даничић и Бранко Радичевић, већ је била за Вука; то исто вреди и за омладину нашу у Пешти. Јован Суботић, који је био у Пешти цензор српских књига, и допустио је да Даничићев Рат за српски језик и правопис буде наштампан када је аустриска цензура у Бечу, у вези са дворском канцеларијом, а под утицајем дипломатских аустриских претставника у Београду и њихових пријатеља у Бечу, наклоњених Светићу и његову раду, онемогућила излажење те књиге у Бечу. Даничић је променио и име (Југовић) и назив књизи и тако је одговорио Милошу Светићу место Вука, управо после кратког одговора Вукова¹.

Та је књига дошла у једном изванредно важном психолошком тренутку за борбу Вука и Светића. Иако сам Даничић не узима у претресање целу борбу Светићеву са Вуком, већ само оно што је Светић изнео у своме Утуку III језикословном (О језику и правопису србском, у Новом саду, 1846, 8^о 77 стр.), ја се ипак морам осврнути на прилике које су га изазвале и на време у којем се појавио.

¹ Ск. гр. и пол. списи III 259—262.

назове Светића оним именом које истиче из његова рада на језику; то је право сваког критичара. С друге стране, та карактеристика вредела би у потпуности за Светића, вели Вук, кад ништа друго боље у животу не би знао. Тако му је он посредним путем и признавао да друге ствари он може и добро познавати (правне науке итд.)¹. Међутим Светић Вуку ништа није признавао. Вук је, по речима Светићевим, био незналица и неваљалац који се у борби служи недостојним и нечасним средствима.

Светић је у то време био врло угледна личност у војвођанском друштву. Познат и признат адвокат, имућан и са много веза, изванредан познавалац закона, човек којег је српска Влада позивала у више махова да састави Устав и основне законе, затим књижевник „режима“ који је заступао и бранио онај језик и правопис којим се тада писало у Војводини и који је био пренесен и у Србију, уредник Голубице (пет књига од 1839—1844), — он је био један од првих људи и у Војводини и у Србији. Истина, пре 1847 године Вучић је раскинуо са њим уговор који је тадашња Влада са њим склопила (управо до 1 јануара 1847 г. Хаџић је измиреч, а још 1846 г. он је из службе уклоњен²), тако да се тада неугодно по Хаџића завршио дуги период његова реформаторског и законостваралачког рада у Србији (од 1837 — 1847 г.); али поштовање које је уживао у Војводини није ослабело, нарочито у грађанским круговима и у једном делу омладине. Пожунска омладина, коју је предводио млади Светозар Милетић, поздравила га је 1845 г., поводом његова дана рођења, овим претераним ласкањем:

У Косову тко је боју
Јунак био, знамо сви,
На књижевства сад си пољу
Храбри Милош Србу ти.³

¹ Исп. Ск. гр. сп. III, 40; исп. такође и стр. 109—110.

² В. Д-р Мираш Кићовић, Јован Хаџић (Милош Светић). Књижевна студија. Н. Сад, 1930, стр. 140—142.

³ Исп. Кићовића нав. дело 135.

А Милош Светић је то примио као заслужено признање и одговорио је омладини:

Љубвом к роду зажарени, Србство са мнош
красите.....¹.

У суштој је противности са овим оно што је и у ово време, а и раније, Вуку одана омладина мислила и о Вуку и о Милошу Светићу.

„Светић, пише Даничић, грди Вука! Грди га, јер не зна шта је Вук у српској књижевности. Вук није живљео нити живи за свој вијек, него за вијек други што настаје; зато га његов вијек и не разумје, зато га вијек његов прогањаше.... Наопако би било, кад би тако остало на свагда. Наопако би било по нас и по нашу књижевност, кад би сви онако мјерили Вукове заслуге како их је Светић мјерио. Онда би нам јамачно ваљало ићи к Нијемцима да нам очи отворе, да нам туђини кажу шта у своме двору имамо. Али, хвала Богу, има и Срба који сасвијем друкчије мисле“². Даничић ту у напомени вели да је, ово пишући, имао на уму неке пријатеље и познанике своје; али, додаје, како се необично обрадовао када је у Летопису Матице српске за 1846 г. (IV), и то у оном Летопису „који је дослије био највећи непријатељ Вуку и слијепи противник“, прочитао чланак Јована Суботића који одаје хвалу Вуку који је, иако без великих школа, открио Србима српски књижевни језик као какву непознату земљу. Целим својим чланком, вели Даничић, Суботић је „освјетлао образ свему народу нашем“³.

Међутим оно што је и како је у ствари Даничић о Вуку мислио још далеко премаша све ово и слаже се у потпуности са оним што ми данас, на стотину готово година од Вукове смрти (1864), о њему мислимо.

„Ја бих рекао, вели Даничић, да је Вук самијем правописом много учинио пред цијелом Европом; а остале његове заслуге, рекао бих, толико су веће од ове колико је већа душа од тијела, колико је претежније тијело од оди-

¹ Исп. Кићовића нав. дело 135.

² Рат за српски језик и правопис 59.

³ На истом месту.

учини ово и за сад мало одговара, а он нека га прими само као: „чалабрчак док приспије ручак“. Вука никад није напуштало ведро расположење.

И тај „ручак“ убрзо је пристигао.

Као што се одавде види, с једне стране, имали смо књижевнике, у ово време на челу са Милошем Светићем, који су били главна, владајућа партија, и Вука, са малом групом људи, која је била за праву народну књижевност и правопис који јој одговара. Узалуд је Караџић, од почетка свога рада, гледао да привуче на своју страну људе као што је Лукијан Мушицки и обећавао им велики значај у књижевности и култури нашој, моћ традиције и црквене власти, која је тада била донекле и административна власт у Војводини у културним стварима, била је у то време врло велика. Она је учинила, преко својих претставника, да се те традиционалне идеје о књижевном језику и правопису пренесу и у Кнежевину Србију, тако да се и ту онемогући Вуков утицај. И тако је целих тридесет година Караџић био једини велики књижевник нове књижевности коју је покренуо и једини прави заштитник начела своје значајне културне реформе.

Милош Светић није умео довољно да разуме положај до којег је дошао не својом заслугом. Он је узео да држање противника Вукових и своје оправда и образложи и науком. Црквена слова која је он употребљавао (љ, њ, њи, њиј и сл.), по његову тврђењу, одговарала су особинама нашег језика и налазила су у њима несумњив наслон; а етимолошки правопис, иако је тога правописа било и код великих напредних народа као што су Енглези, Французи и наша браћа Руси, — добијао је, по Светићу, и значајно оправдање у унутрашњим и спољашњим особинама нашег језика, које су опет истицале из природе гласова нашег језика.

Из оваквог постављања питања цело стање, у теорији или апстракцији, које су штитили М. Светић и његови пријатељи стављено је било у зависност од тачности Светићевих научних извођења. Ако се оно не би могло научно одбранити, оно би било, у схватању озбиљног и објективног света, проста беспослица која шкоди развипку наше књи-

жевности, пуста игра надринаучника и надрикњижевника који су пошто пото хтели да одрже нешто што се научно не може оправдати. Иако такав закључак не би био у стању да одмах поруши оно што се тада још одржавало, он би свакако значајно морални пораз Светићев који би у засићеној атмосфери која се толико година вештачки одржавала силно одјекнуо.

Ето, то се и стварно десило. Даничић је своју студију конструисао тако да се то могло јасно видети, тј. да је свако, ма како мало био посвећен у научне послове тадашњих домаћих филолога, могао закључити да научна оправданост Светићевих извођења врло траљаво стоји. Даничићева аргументација подељена је у три дела: а) Светићеве докази о потреби употребе старих слова њ, њ, њ, њй, і, ій, й (Рат 7—12); б) Светићеве докази о потреби етимолошког правописа (Рат 21—35); в) о Светићеву непознавању најосновнијих елемената (Рат 35—58) оних питања о којима расправља са ставом дубокога znalца.

Да треба употребљавати: њ, њ, њ, њй, і, ій, й, вели М. Светић, истиче из тога што „се ови гласићи различито изговарају, и самимъ изговоромъ распознају“; зато их „треба различито и написати, и ту исту разлику и писмомъ изразити, да се и окомъ распознае знакъ кадъ се увомъ разликуе гласъ“; то тражи „коренностъ гласа“, а то „доказује остала нарѣчја Славенска“ (Утук III 37, Рат 7).

То своје тако одређено и тако смело тврђење доказује Светић оваквим примером: у речи зелѣн (тј. наше зѣлѣн) пише се у словенским језицима (зелен)ѡ, а зѣлен (тј. придев) — пише се (зелен)ѡ. То је Светићу довољно да изведе правило да у првом случају и у нашем језику треба писати зеленѡ, а у другом — зеленѡ. Али Даничић му одмах наводи безброј примера који се томе најотсудније противе: сѡд (= сѡд данашње) и сѡд — прво је скраћено од сада, а друго је садѡ, а оба се свODE на садѡ, па ипак имају различне дужине, даље сѡм (sum данашње сам) и сѡм (solus) — имају, прво, кратки вокал, иако је старо ѡсмѡ, а друго — дуги, иако је самѡ. Зато нема сумње да ѡ не даје дужину, а ѡ краткоју вокалу, како је хтео Светић. Затим Даничић наводи

језику врши. Изнутрашње је претварање када једни гласови прелазе у друге који су „изнутра“, по природи својој, са њима сродни (на пр. к у ч, г у ж, прелаз старог кт под извесним условима у ћ, на пр. моћи и сл.). Ту се Светић држи изговора и тако и пише. Али код спољашњег претварања, које „само у органима бесџднимъ свой основъ има“ (Рат 22, Утук III 33), не треба се држати изговора. Светић налази да спољашње претварање „езыкъ у коренъ удара... затире и тамани“, а изнутрашње — „безъ повреде коренитости пише се“ (на ист. месту). Даничић на ово примећује: „Мудра ријеч, ако је истина!“ да би одмах даље показао да у њој ни трунке мудрости и истине нема.

Одмах у почетку своје књиге (Рат 4—6) Даничић говори о односу правописа и језика сасвим исправно и показује како Светић меша појам правописа и језика. Језик, вели Светић, „носи на себи печатъ умне и чувствене природе човеческе, коренъ и благогласіе треба да се скопчаю и слію, а не цѣпаю и кидаю, и разумъ треба у писаню да се пыта, а не само уво; а и око кодъ написаны рѣчій има свое право, ерѣ колико писанѣ мора одговорити уву, толико и оку, коме се непосредствено односи“ (Утук III 24, Рат 5).

Даничић одговара овом мешању правописа и језика врло трезвено. „Језик човјечиј јест огледало духа човјечијега... али не правопис“ (Рат 5). „Писмо није ништа друго до сурогат језика... какав ориџинал онаки му и сурогат: какав језик онако и писмо“ (на ист. месту)... „Ако је мане у језику, нека је и у писму; за то ће језик одговарати, а писмо је вјерно свој посао свршило како нам је однијело глас куда по слабости човјечијој допријети не можемо; вјерно је службу служило како је глас прадједа праунуку сачувало“ (Рат 5—6)... „По овоме право писати у граматизи не може ништа више значити до писменијем (мртвијем) знацима билежити говорне (живе) гласове. А за ово опет треба најприје сазнати све те гласове, и колико их је, и какви су, па за сваки глас одредити по једно особито слово, ни више ни мање. Па ће онда бити најбољи правопис они којијем ће се моћи сасвијем онако писати како се говори, глас по глас; а

жалостан ће бити они којијем ће се друкчије писати него што се говори; а етимолођички правопис, по којему ће се ријечи само коријена ради друкчије писати него што се говори, биће никакав правопис, — а сама мисао луда. — Ја овако мислим о сваком правопису за какав му драго језик”...

У томе је цело теориско оправдање Вукове реформе врло речито и тачно изнесено. Могло би се томе додати да, и поред тога што ово вреди за сваки језик, то мора апсолутно вредети за језик који се од почетка ствара. Али Даничић је волео остати при апсолутној вредности ових погледа за све језике свих времена.

Овде Даничић прелази одмах на само тврђење Светићево и пита: шта подразумева Светић под природом језика. Зар најглавније разлике у језицима, примећује он, нису и постале баш од органа беседних? Па где је онда разлика између оба горња претварања? С друге стране, да ли је истина да „изнутрашње“ претварање мање „тамани“ корен од „спољашњег“? Светић допушта да се од могу пише моћи, а не допушта да се од људи пише љуцки; међутим у првом случају страда корен више неголи у другом. Светић пише век — вечни, а неће од Србин — српски, а где се корен више тамани? Свакако — у вечни. Светић пише од владати — власт, од сладак — сласт, али неће да пише глатко, слатко, а где се корен више упрошћује? Очеvidно — у сласт, власт.

Пошто је овако показао да је Светићево начело, на основу којег се разликује „изнутрашње“ претварање од „спољашњег“, засновано на пукој произвољности, а не на стварно мањем или већем „тамањењу“ корена, он иде и даље и показује како је то начело примењено у Светића.

Исто претварање, спољашње, налази се у речи што и јунаштво (прелаз к у ч, а ч испред т у ш); међутим једно Светић пише — што, а друго пише — јуначтво; у пчела пише п, а у Србче — неће; пише где, а неће вршидба и сл., већ вршитба; пише здрав, збор и сл. речи, а неће прозба, гозба и сл., а свугде су појави исте врсте.

Светић тражи да се пишу и они сугласници који се не изговарају („но само дужина времена за изговоръ исты

је морао, бар донекле, увидети и сам Светић. Зато му, вероватно, није ни одговарао.

Велики значај Даничићева Рата у томе је што је Светић у своме Утуку III уско везао и своју графику и ортографију за научна начела која је изнео. Даничић је показао унутрашње и спољашње ништавило и једног и другог. Другим речима, Даничић је несумњиво утврдио да она и по самој унутрашњој вредности, тј. као научна начела, немају вредности, а још мање имају вредности као примена тих начела.

То је морало утицати на тадашње наше друштво које је, у извесном делу своме, било присталица Светићевих погледа, ако не у појединостима, оно несумњиво у општем погледу на одржавање старине. Њима се чинило да је он заштитник православлa, словенско-руске традиције и старих навика које су биле знатним делом проширене и у самом тадашњем друштву. Али сада се видело како је све то на славим ногама, противречност и произвољност на сваком кораку. Да нису административне управе и у Србији и у Војводини насилу одржавале старо, Вуков покрет, добивши нов потстицај од несумњива пораза Светићева, свакако би се још знатно брже распростро. Овако је његова победа била извојевана, а није могла бити одмах искоришћена.

Сама Даничићева књига необично је одјекнула у тадашњем српском друштву. Ј. Стејић, кад ју је прочитао, рекао је да „на српском језику ништа још овако филологично добро штампано није“¹; Ј. Суботић био је њоме одушевљен, тако исто и Јован Гавриловић, мецена Даничићев²; чак имамо података да је и сам Светић сматрао да Даничић у нечем има право³. Истина, својих погледа о етимолошком правопису М. Светић се и после ње није одрекао (исп. његов доцнији Кључ језика србског 1854, Огледало србско 1864), а тако исто, вероватно, и многи други његов присталица остао је и даље веран етимолошком правопису, али више није могло бити никог ко би и даље био за стара сло-

¹ Љ. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића 600.

² На истом месту.

³ Исп. код Кићовића, спом. књига 164.

ва која је Светић бранио; чак и сам Светић, изгледа, да их се пред крај живота одрекао¹.

Каткада се износе и тобоже стварни разлози због којих се Светић овако упорно држао својих застарелих погледа². Наводи се да су црквена слова значила наslaњање на Русију од које се очекивала помоћ нашем народу против непријатеља, а етимолошки правопис да је био знак неког западњаштва јер су и велики језици Запада, на пр. енглески или француски, имали етимолошки правопис.

Несумњиво су се противници Вукови служили тим доказима, и то нарочито у личном општењу са људима, јер се о свему томе и није могло јавно писати. Али је питање колико су ти разлози имали стварне вредности.

Први разлози, о потреби помоћу слова одржавати везу са Русијом, тако су били далеки и самим руским схватањима да су Руси сами прихватили Вука, његову реформу, обасипали га различним почастима и похвалама и дали му доживотну пензију почевши од 1826 г. Зато то у својој полемици и Светић није наводио.

Други разлози, о потреби етимолошког правописа као знака европеизма, нису умесни због тога што наш књижевни језик, како га је Вук уводио у књижевност, није имао своје непосредне књижевне прошлости од које би му тај правопис остао. Њега је требало начинити. То се није радило ни у једној књижевности. Кад се нека књижевност отпочињала, морало се писати језиком народа који ју је отпочињао. На тај начин, за етимолошки правопис у нашој тадашњој књижевности није било услова, управо, није било могућности.

То су добро знали и Вук и Даничић, и тако су говорили, нарочито Вук. „Европеизам“ ту не би био на своме месту јер не би могао бити остварен.

Јасно је било да се у томе огледао утицај војвођанске цркве. Она је у XVIII веку помоћу славеносербског језика спречила да се у наше школе уводи латиница и простонародни језик, па је по инертном конзерватизму, пропраћеном и лажним патриотизмом (тј. заснованим на нетачним

¹ Кићовић 308.

² Исп. код Кићовића, нав. дело 308, 323.

доказима), хтела и у XIX веку да га задржи у употреби иако су сада биле сасвим друге прилике. Вук не само што није хтео да се одваја од наше браће католика, већ се и сам трудио да се његова азбука и правопис протегну на нашу браћу римског закона. Дакле, не да се задржи оно што би нас раздвајало, него да се прими оно што нам је заједничко. И Вук је, као што је познато, донекле, тога ради, и увео писање х, тј, дј, место ћ и ђ у извесним приликама (где је ј од је које је постало од краткога јата).

Према томе, задржавање старога било је и против добро схваћених и културних и политичких интереса наших народа у XIX веку.

То су увиђали и осећали и Вук и Даничић, а они у својој љубави према народу и његовој користи не само да нису заостајали иза Стратимировића, Мушицког и Хаџића него су их, можда, и знатно надмашали. У томе и јесте њихова опромна заслуга што су они то увидели пре сто и више година, нарочито Вук, и избавили су наш народ од лутања које би се по Хаџићу још знатно продужило.

За то се време наша култура позитивно развијала и давала већ драгоцене плодове. И, што је најважније, у народном начелу које је било у њеној основици било је услова за све дубље и шире напредовање.

Зато су заслуге Вука и његових помагача непролазне. Оне ће трајати донде докле њихово дело буде давало позитивне резултате у народа наших.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Предговор — — — — —	5
1. Вукова борба — — — — —	7— 77
Увод. Два гледишта о реформи језика и правописа: конзервативно и револуционарно — — —	7— 9
I Две традиције српскохрватске књижевности: ћирилица и српскоцрквени језик и простона- родни језик и латиница — — — — —	9— 10
II Увођење црквеноруског језика у српску цркву у XVIII веку — — — — —	11— 13
III Црквеноруски језик у српској књижевности и простонародни језик у служби просвећивања народа — — — — —	13— 15
IV Покушаји укидања ћирилице и црквеноруског језика код Срба у Војводини и њихова за- мена латиницом и простонародним језиком; грађански језик и славеносербски — — —	15— 19
V О грађанском језику у схватању Теодора Јан- ковића и Стевана Стратимировића — — —	19— 24
VI Идеје Доситејеве о чистом народном језику као књижевном — — — — —	25— 28
VII Доситејев језик — српскословенски — — —	28— 30
VIII Милован Видаковић законодавац славеносерб- ског језика — — — — —	30— 35
IX Појава Караџићева и његова реформа — — —	35— 38
X Утисак Вукове реформе у Војводини и његови противници — — — — —	38— 42
XI Лукијан Мушички и Вук — — — — —	42— 49
XII Стварање опозиције према Вуку после Српског рјечника, Борђе Магарашевић, Јован Хаџић и Матица српска — — — — —	49— 56
XIII Неуспели покушаји преношења Вукова рада у Србију — — — — —	56— 58

кове генијалне особине створиле су од њега сно што је био. Питање о књижевном језику у Вука у светлости његова познавања на- родног језика — — — — —	195—204
3. Добровски и наш књижевни језик — — — — —	205—228
Видаковић и писмо Добровског — — — — —	205—207
Немогућност стварања и непотребност за Вука средњег стила — — — — —	207—212
Вук и књижевни језик као уметничка творевина —	212—214
Вук еклектичар и јединство књиж. језика у Срба и Хрвата — — — — —	214—218
Став Вуков према рушиоцима чистоте и правилно- сти књижевног језика — — — — —	218—220
Опрезност Вукова у грађењу нових речи — —	220—222
Вук признаје неопходност словенизама, посрбља- вања словенских речи — — — — —	222—226
Нова епоха у стварању књижевног језика — — —	226—228
4. Вуков превод Новог завета — — — — —	229—256
Време јављања (1847 г.) превода Новог зав. и историја тога превода — — — — —	229—234
Задатак који је имао да реши Вуков превод Н. з. —	234—235
Писма... о српском правопису... и језику... —	235—238
Предговор Вуков преводу Нов. зав. — — — — —	238—239
Вук уметник наше речи — — — — —	239—242
Питање о туђицама — — — — —	242—243
Позајмице из црквенословенског језика — — —	243—245
Посрбљавање словенских речи и гоњење из језика страних речи — — — — —	245—249
Новоначињене речи — — — — —	249—251
Опозиција преводу Новог завета и његова забрана у Војводини и Србији — — — — —	252—255
Значај ове Вукове књиге — — — — —	255—256
5. Даничићево учешће у Вуковој победи 1847 год. — —	257—274
Прилике у којима се појавио Даничићев Рат за српски језик и правопис и М. Светић — —	257—260
Како су други (а особито омладина) гледали на Светића и Вука — — — — —	260—263
Вуков одговор на Утук III — — — — —	263—264
Светић и његове присталице научно бране свој став према Вуку — — — — —	264—265
Светићеви докази о потреби и употреби старих слова и Даничићева научна, али оштра критика — — — — —	265—267

	Стране
Светићев етимолошки правопис (изнутрашње и спољашње претварање) и поразна Даничићева критика — — — — —	267—270
Светићево непознавање основних научних елемената	270—271
Огроман значај Даничићеве књиге и пријем у тадашњем друштву — — — — —	272—273
Разлози Вукових непријатеља (конзерватизам, лажни патриотизам и неостварљив и неуместан „европеизам“) — — — — —	273—274
Садржај — — — — —	275—279

Штампано у штампарији Просвета
Штампање завршено 31 маја 1948